

T eorija in Praksa

Iz vsebine:

ROMAN ALBREHT

Aktualna vprašanja
delitve dohodka

VOJAN RUS

Za polnejšo vlogo kritike

KAREL KOSIK

Dialektika morale
in morala dialektike

KULTURA

IN KULTURNA POLITIKA

2

LJUBLJANA V FEBRUARJU 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK:

Stane KRANJC

Tehnični urednik: Jože BONCELJ, lektorja: Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31-039, 31-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31-377 int. 238

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska CP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 2 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- ADOLF BIBIČ: Beseda o politični znanosti 179
- ROMAN ALBREHT: Aktualna vprašanja delitve dohodka 184
- VOJAN RUS: Za polnejšo vlogo kritike 206
- FRANC UREVC: Birokratizem v novih pogojih 220
- AKTUALNI INTERVJU:
Kultura in kulturna politika —
Odgovarjajo: MATEJ BOR,
FILIP KALAN, JANEZ MENART,
DOLFE VOGELNIK,
FRANC ZADRAVEC 237
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
VLADIMIR KRESNIK: Samoupravljanje medicinske fakultete 262
- TOMAŽ ČERNEJ: Prvič 268
- POLDE KEJŽAR: Za čistejši račun 272
- BRANKO GORJUP: Politika in kritika 277
- ODMEVI:
BORIS MAJER: Nekritične marginalije 280
- MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:
TAŽO JANČAR: Soodločanje delavcev v ZR Nemčiji 288
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
KAREL KOSIK: Dialektika morale in morala dialektike 305
- PRIKAZI IN RECENZIJE:
BERTRAND RUSSELL: »Osvajanje sreče« (Vlado Sruk) 320
- ERNEST PETRIČ: Simpozij »Aktualni problemi politične znanosti« 322
- WALTER VICTOR: »Življenje in delo Karla Marxa in Friedricha Engelsa« (L. Č.) 324
- Zbornik »Prilozi za istoriju socijalizma« 1, Beograd 1964 (Ludvik Čarni) 325
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 350
- Stvarno kazalo letnika 1964

CONTENTS

ADOLF BIBIĆ: A Word about Political Sciences	179
ROMAN ALBREHT: Actual Problems Concerning Devision of Income	184
VOJAN RUS: For a Fuller Role of Criticism	206
FRANC UREVC: Bureaucracy in New Conditions	220
THE INTERVIEW:	
Culture and Policy of Culture — Answers given by: MATEJ BOR, FILIP KALAN, JANEZ MENART, DOLFE VOGELNIK, FRANC ZADRAVEC	237
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
VLADIMIR KRESNIK: Self-government of the Medical Faculty	262
TOMAŽ ČERNEJ: Facts about the First Decision of the Constitutional Courts	268
POLDE KEJŽAR: Some Facts about Elementary Schools	272
BRANKO GORJUP: Politics and Criticism	277
ECHOES:	
BORIS MAJER: Uncritical Marginal Notes	280
INTERNATIONAL WORKERS MOVEMENT:	
TAZO JANČAR: Workers' Participation in Decision-making in West Germany	288
SOCIALIST THOUGHT AND THE WORLD:	
KAREL KOSIK: Dialectics of Morality and morality of Dialectics	305
REVIEWS:	
BERTRAND RUSSELL: „Conquest of Happiness” (VLADO SRUK)	320
ERNEST PETRIĆ: Symposium „Actual Problems of Political Sciences”	322
WALTER VICTOR: Life and Work of Karl Marx and Friedrich Engels” (L. Č.)	324
Bulletin „Contributions to History of Socialism”, 1, Belgrade 1964 (L. CARNI)	325

СОДЕРЖАНИЕ

АДОЛФ БИБИЧ: Слово о политической науке	179
РОМАН АЛБРЕХТ: Актуальные вопросы разделения доходов	184
БОЯН РУС: Критика должна быть более основательна	206
ФРАНЦ УРЕВЦ: Бюрократизм в новых условиях	220
АКТУАЛЬНЫЙ ИНТЕРВЬЮ	
Культура и культурная политика — отвечают: МАТЕЈ БОР, ФИЛИП КАЛАН, ЯНЕЗ МЕНАРТ, ДОЛФЕ ВОГЕЛНИК, ФРАНЦ ЗАДРАВЕЦ	237
ОБЗОРЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТАРИИ	
ВЛАДИМИР КРЕСНИК: Самоуправление медицинского факультета	262
ТОМАЖ ЧЕРНЕЙ: Впервые	268
ПОЛДЕ КЕИЖАР: Расчеты должны быть более чистые	272
БРАНКО ГОРЮП: Политика и критика	277
ОТЗЫВЫ	
БОРИС МАЙЕР: Некритические маргинальные заметки	280
МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ	
ТАЖО ЯНЧАР: Участие рабочих в управлении фабриками в ГНР	288
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ	
КАРЕЛ КОСИК: Диалектика морали и мораль диалектики	305
ОЧЕРКИ И РЕЦЕНЗИИ	
БЕРТРАНД РАССЕЛ: «Завоевание счастья» (ВЛАДО СРУК)	320
ЕРНЕСТ ПЕТРИЧ: Симпозиум «Актуальные проблемы политической науки»	322
ВАЛТЕР ВИКТОР: «Жизнь и творчество Карла Маркса и Фридерика Энгельса» (Л. Ч.)	324
Сборник «Приложения к историографии социализма» 1 Белград 1964 (Л. ЧАРНИ)	325

Beseda o politični znanosti

Ali lahko govorimo o politični znanosti prav tako samozavestno kot o sociologiji, pravoslovju, ekonomskih vedah?

Veliko število inštitutov, visokih šol, fakultet, raziskovalnih središč, ki v svojih naslovih poudarjajo, da se ukvarjajo s politično znanostjo, že na prvi pogled izpričuje, da posvečajo tej znanstveni panogi v sodobnih družbah čedalje večjo pozornost.

Vendar pa je položaj politične znanosti — besedo nalašč uporabljamo v ednini, da bi podčrtali enotnost njenega predmeta — kljub tej množični institucionalni prisotnosti nekoliko drugačen kot položaj drugih družbenih ved.

Politična znanost se namreč ukvarja s področjem družbenih odnosov, na katere se najbolj neposredno navezujejo interesi razredov, slojev, najrazličnejših vertikalnih in horizontalnih družbenih skupin.

Družbena dejavnost, ki se nanaša na urejanje položaja človeka in strukturnih elementov družbe (v razredni družbi predvsem razredov) v temeljnem produkcijskem odnosu in pri delu sploh kakor tudi na njih udeležbo pri odločanju o splošnih zadevah kake družbe, je v grobem tisto področje družbenih odnosov, ki jih proučuje politologija. Če srečamo »furijo interesov« v vseh družbenih vedah, je v politični znanosti ravno zaradi njene vezanosti na temeljne razredne, nacionalne in druge koristi, tembolj razumljiva.

Prav zato je v politični znanosti, če z njo razumemo sklop družboslovnih disciplin, ki ne glede na svoje ime proučujejo politične odnose, morda še težje kot v sorodnih družbenih vedah najti tisto enotnost teoretično-metodolo-

ških izhodišč, spričo katere bi lahko govorili o eni sami politični znanosti. Nedvomno je delitev na marksistično in nemarksistično usmerjenost sodobnega proučevanja političnih odnosov temeljnega pomena. Vendar pa je hkrati tudi shematična. Brez podrobnejše razčlenitve in vsestranske raziskave razlik in podobnosti tako med marksistično strujo in nemarksističnimi usmeritvami kot med posameznimi tokovi znotraj te globalne delitve bi bilo naše razlikovanje preveč abstraktno.

Ne samo teoretično-metodološka izhodišča, temveč tudi temeljne funkcije politične znanosti se med seboj glede na različna družbenopolitična in idejna okolja znatno, včasih tudi bistveno razlikujejo. To je odvisno od zgodovinske vizije politične znanosti, ta pa spet od družbenih sil, ki imajo v sodobnem, interesno še vedno heterogenem svetu, različno vlogo glede na zgodovinski napredek.

Ponekod je prisotna močna težnja, ki včasih celo prevladuje, da se vloga politične znanosti zreducira na manipulativno funkcijo. Politološke raziskave naj bi predvsem družbeno prevladujočim silam dajale napotke, kako učinkovito vplivati na ravnanje drugih, da bo v korist prevladujočih družbenih sil. Tako zasnovana politologija je omejena na vlogo tehničnega pomočnika in je instrument v rokah močnih, da postanejo še močnejši.

Toda manipulativna funkcija v sodobni politologiji ni edina. Hkrati z njo in proti njej se upeljavlja politična znanost, katere smoter je takšna selekcija raziskovalnih problemov, takšna analiza in sinteza raziskovane snovi, ki predvsem racionalizira (ne v psihoanalitičnem smislu) izkušnje in zgodovinske težnje družbenih sil, ki so glede na svojo zgodovinsko vlogo zainteresirane za demokratičen razvoj družbenih in političnih odnosov. Tem težnjam, ki jim politika, če uporabimo besede pokojnega P. Togliattija, pomeni »delovanje za preobrazbo sveta«, je tuja manipulativna vloga znanosti, immanentna pa jim je njena akcijsko-kreativna funkcija. Naloga družbene (in tudi politične) znanosti ni, da nekritično prilagaja ljudi na obstoječe stanje, ampak da jih pomaga usposablja, da se bodo v konkretnih situacijah mogli odločiti za alternative, ki so realne in hkrati spreminjajo svet v smislu vse večje vloge delovnega človeka.

Takšna koncepcija politične znanosti nujno odklanja, da bi politične odnose obravnavala iz perspektive nekakšne »čiste« znanosti, tj. znanosti, »očiščene« ideoloških provin. Teza o »koncu ideologije«, ki jo zagovarjajo nekateri sodobni nemarksistični sociologi in politologi (nekateri vidike te teze

smo pred nedavnim lahko srečali tudi v naši publicistiki), ni nič drugega kot poseben primerek »antiideološke« ideologije, ki ima izrazito konservativen pomen. Naperjena je predvsem zoper tiste politične sile, ki jim politika pomeni »preobrazbo sveta«; svet pa je moči napredno preobraziti samo na temelju zgodovinske vizije, ki ni nič drugega kot ideologija. Teza o »koncu ideologije« je tako v temeljnem nasprotju z akcijsko-kreativno funkcijo politične znanosti in je samo ena izmed sestavin manipulativne politologije. Politologije, ki se zavedno ali nezavedno ravna po interesih tistih družbenih sil, katerih težnja je zbuditi pri množičnih nosilcih družbenega napredka »ravnodušnost do smotrov« in jih s tem onesposobiti za samostojno zgodovinsko akcijo.

»Čista« politična znanost bi bila zlasti anahronistična v naši družbi, ki si zavestno prizadeva zgraditi družbeno-politični sistem, v katerem bodo politični odnosi in politika vse bolj izraz položaja človeka in delovnih skupnosti. Izločitev »ideološkega« momenta bi pomenila pravzaprav izločitev te temeljne zgodovinske usmerjenosti naše politične prakse, ki je sama plod zgodovinskega razvoja.

Ravno praksa družbenega samoupravljanja odločno zahteva, če naj se čimbolj nemoteno razvija, poleg stalne aktivnosti subjektivnih sil tudi nenehno navzočnost in prizadetost politične znanosti, ki se mora v svoji znanstvenoraziskovalni in pedagoški funkciji, usmeriti k tistim aktualnim problemom naše družbe in sodobnega sveta, od katerih je odvisna učinkovita in odgovorna aktivnost človeka in delovnih skupnosti in njihovo ustvarjalno povezovanje in vključevanje v globalne družbenopolitične procese.

Takšna ideološka angažiranost politične znanosti pa nikakor ne more pomeniti in ne pomeni, da sta politična znanost in politična praksa v naši družbi v nekakšnem hierarhičnem odnosu. Niti ne v tem pomenu, da bi bila politična znanost arbiter nad politično prakso, niti ne v tem smislu, da bi se funkcija politične znanosti omejila na aposteriorno opravičevanje že prej sprejetih konkretnih sklepov ali zgolj na tekoče spremljanje dnevnopolitičnih problemov. Politična znanost ne more biti ustvarjalna, če ne gradi in preverja svojih postopkov v ustvarjalni politični praksi (ki ni samo »praksa« v vulgarnem smislu), politična praksa pa ne more biti ustvarjalna, če se nenehno ne opira na politično znanost in na druge družbene vede. Politična znanost bo »koristna« le toliko, kolikor bo nastopala kot znanost; kolikor bo torej kot relativno samostojna dejavnost s svojimi metodološkimi prijemi med drugim odkrivala profilslovja v družbenopolitični sferi

in pri tem delovne ljudi in njihove organizacije ne samo informirala, ampak jih hkrati s kritiko politične prakse tudi orientirala.

Te svoje naloge politična znanost ne bo mogla izpolniti, če se bo le empiricistično lotevala aktualnih problemov. Brez zgodovinske in komparativne fundiranosti, brez nenehne sposobnosti, da na konkretne politične odnose gleda z dolgoročnejših in prostorno razsežnejših perspektiv, bi politična znanost ne mogla pripomoči k reševanju konkretnih protislovij v naši družbi in sodobnem svetu.

Te vidike bi morda kazalo upoštevati, ko bomo v prihodnjih mesecih razpravljali o nekaterih načelnih in praktičnih vprašanjih, ki se nanašajo na nadaljnji razvoj politične znanosti pri nas. Tako na znanstvenoraziskovalnem kot na pedagoškem področju. Pri obravnavi mesta politične znanosti v visokošolskih ustanovah naše republike ne bi smeli prezreti okolnosti, da je politična znanost ena od bistvenih sestavin sodobne kulture. Jasna zavest o njeni potrebnosti in njenih perspektivah je še posebno aktualna v narodnih skupnostih, ki so zaradi pomanjkanja državne tradicije razvijale svojo kulturno tvornost pretežno na literarno-umetniškem področju, zanemarile pa so — med drugim — politično kulturo. Bilo bi seveda iluzorno, če bi si prizadevali razvijati univerzalno politološko raziskovanje; če bi torej skušali (v prihodnosti) v naših raziskavah zaobseči vse probleme s področja politične znanosti na vseh sodobnih geografskopoličnih območjih. Prva naša naloga, ki bi jo morali skupno reševati tako delavci, ki se ukvarjajo s politično znanostjo, kot zainteresirani predstavniki javnosti, bi bila ravno ta, da bi se s stališča družbenih interesov in naših možnosti odločili za ustrezno specializacijo. Pri tem bi kazalo upoštevati ne samo naše trenutne potrebe in možnosti, ampak bi morali glede na našo sedanjo vrednost tudi določiti tista problemska področja, ki bi jih glede na perspektivne potrebe bilo potrebno raziskovati in gojiti kot posebne pedagoške discipline. S stališča perspektivnih potreb bi bilo potem potrebno storiti tudi nekoliko dolgoročneje kadrovske in organizacijske ukrepe, s katerimi bi zadostili spoznanim potrebam. Med temi potrebami ni le sistematično raziskovanje sodobnih družbenopolitičnih odnosov in institucij v naši družbi (npr. mesto in vloga družbenopolitičnih organizacij, oblike združevanja v naši družbi, sodobni idejnopolitični tokovi pri nas, udeležba pri odločanju v oblikah neposredne demokracije in samoupravljanja sploh, naša zunanja politika, politična propaganda in javno mnenje itd.), ampak tudi polpretekla zgodovina (npr.

idejnopolitični tokovi med obema vojnama in v času NOB na Slovenskem). Poleg tega bi se kazalo specializirati za proučevanje sodobnih političnih procesov na določenem geografskopolitičnem območju (npr. politični sistemi socialističnih dežel ali visoko razvitih kapitalističnih dežel ali ena izmed regij nerazvitega območja — dokončna odločitev bi morala biti odvisna tako od že obstoječe delitve dela v Jugoslaviji kot od idejnopolitičnih razlogov).

Na pedagoškem področju ne gre le za to, kakšen naj bo profil študija političnih ved na matični ustanovi za politične vede v naši republiki, ampak tudi za vlogo pouka političnih ved na drugih, zlasti nedružboslovnih fakultetah. Tudi tega vprašanja bi se morali lotiti s stališča perspektivnih potreb in pri tem izkoristiti izkušnje dosedanjega pouka ustreznih predmetov na teh fakultetah, izkušnje drugih socialističnih pa tudi kapitalističnih dežel, ki posvečajo veliko pozornost pouku političnih ved na vseh visokošolskih ustanovah.

Uspešno reševanje teh problemov bo močno odvisno od tesnega sodelovanja z drugimi družbenimi vedami, predvsem s sociologijo, pravoslovjem, ekonomskimi vedami, filozofijo in socialno psihologijo. Ko zagovarjamo politično znanost, njeno znanstveno raziskovalno in pedagoško samojstojnost, ne smemo pozabiti, da je nenehen proces integracije vsega bistvenega družboslovnega znanja v politično znanost in v praktične politične odločitve nujen pogoj tako za akcijsko-kreativno politično znanost kot za realistično in hkrati zgodovinsko-vizionarno politično prakso.

ADOLF BIBIČ

ROMAN ALBREHT

Aktualna vprašanja delitve dohodka

V delitvi osebnih dohodkov so se lani zelo odločno uveljavile predvsem tri težnje: prvič, zelo občutno so se povečali nominalni in ob tem precej tudi realni osebni dohodki; drugič, pomembno so se spremenila relativna razmerja v osebnih dohodkih v prid delavcev z osebnimi dohodki iz spodnjega dela razpona, se pravi, s spodnje meje osebnih dohodkov; in tretjič, zelo smo si prizadevali, da bi določili za naslednje obdobje tako politiko delitve osebnih dohodkov in izbrali take ukrepe in sredstva za njeno uveljavitev, ki bi zagotovili pospešen tempo povečanja življenjskega standarda in okrepili vpliv materialne spodbude v delovnih in gospodarskih prizadevanjih.

Osebni dohodki rastejo

Že ob prvem pogledu na osnovna razmerja, ki so se lani izoblikovala v delitvi, opazimo, da so osebni dohodki vse leto nepretrgoma rasli.

Po sedanjih ocenah, ki so zasnovane na še nepopolnih podatkih, so se sredstva za osebne dohodke lani povečala za okrog 34 do 35%. V tem občutno povečanem okviru so se nominalni osebni dohodki na zaposlenega povečali v povprečju za okrog 27%. Razlika med stopnjama povečanja sredstev za osebne dohodke in osebnimi dohodki delavcev je bila lani tako občutna zato, ker se je število zaposlenih v nasprotju z vsemi napovedmi in pričakovanjem povečalo kar za 8%. Jasno je, da je tako močan priliv novih delavcev absorbiral tudi ustrezen del povečanih sredstev za osebne dohodke.

Ker so lani življenjski stroški narasli v povprečju za 12%, so se osebni dohodki realno povečali za polovico manj kot nominalno, torej za okrog 13 do 14%.

Podoba o gibanju osebnih dohodkov in o politiki, ki smo jo lani uveljavili v delitvenih razmerjih, pa je celostna seveda šele, ko primerjamo gibanje osebnih dohodkov z gibanjem delovne produktivnosti. Podatki govorijo, da se je delovna produktivnost lani povečala za 9%. To se torej pravi, da so se osebni dohodki lani realno izboljšali, da se je pričela spreminjati relativna udeležba osebnih dohodkov v delitvi dohodka, saj so osebni dohodki narasli za okrog 4 do 5% hitreje, kot se je povečala delovna produktivnost.

Spričo vseh teh podatkov se samo ob sebi vsiljuje vprašanje: kaj pomeni občutno povečanje osebnih dohodkov, ali je v skladu z ekonomskimi gibanji in s sprejeto politiko osebnega standarda?

Celotno gospodarsko dogajanje je bilo lani dokaj obsežnejše, kot je predvideval plan. Priča smo bili količinsko veliko večjim gospodarskim učinkom, kot smo jih pričakovali. Naravno je, da se je v takih pogojih povečala tudi količina sredstev za osebne dohodke.

Z drugimi besedami povedano: materialni okvir, v katerem se giblje delitev osebnih dohodkov, se je lani pomembno razširil. Zaradi tega je kajpak zelo zanimivo pogledati, kakšni kakovostni premiki so bili storjeni znotraj delitve osebnih dohodkov in v kakšnem relativnem razmerju so se osebni dohodki gibali v primeri z doseženimi gospodarskimi uspehi, oziroma za kakšne kakovostne premike gre, kar zadeva neposredno nadaljnjo okrepitev načela delitve po delu v vseh delitvenih razmerjih.

Sredstva za osebne dohodke so se v preteklem letu povečala za nekaj odstotkov bolj kot neto dohodek, z drugimi besedami rečeno, kot družbena produktivnost, realni osebni dohodki pa za 4 do 5% bolj kot delovna produktivnost.

Kmalu na začetku lanskega leta so nam nekoliko skrbnejše analize jasno pokazale, da v naših materialnih razmerah osebna potrošnja ekonomsko zaostaja, da zaradi tega ne more ustrezno funkcionalno vplivati na hitrejši razvoj našega gospodarstva, oziroma da nam nasprotno že povzroča določene gospodarske in politične težave in da dela preglavice nadaljnjemu razvoju samoupravnosti. Spričo teh ugotovitev je dozorelo spoznanje, da je potrebno z ustreznimi gospodarskimi ukrepi odpreti proces, v katerem se bo relativno povečala udeležba osebnih dohodkov in osebne potrošnje v delitvi narodnega dohodka. Podatki o gibanju osebnih dohodkov

govore, da se je ta proces lani začel, uspešno začel, in da je že hkrati opravil tudi svoj zrelostni izpit.

Uspehi, ki so bili v tem smislu lani doseženi, so kajpak zelo razveseljivi. Dokazujejo predvsem to, da v naših sedanjih razmerjih v gospodarstvu povečevanje osebne potrošnje ni v škodo, temveč v prid gospodarskim uspehom.

S povečanjem osebnih dohodkov smo zlasti pretrgali začarani krog, v katerega so zašle razprave o tem, kaj je primarno, ali produktivnost ali osebni dohodki. Praksa je namreč pokazala, da je povečanje osebnih dohodkov sprožilo občutno povečanje delovne produktivnosti. To je tudi hkrati najbolj nedvoumen odgovor vsem tistim posameznikom, ki so miselno še v času administrativnega gospodarjenja in zato grozeče opozarjajo, da je vsako povečevanje osebne potrošnje s stališča gospodarskega razvoja čista izguba, sicer pa navadno zanesenjaštvo, ker zmanjšuje akumulacijsko sposobnost gospodarstva.

Lani doseženi uspehi pa seveda ne pomenijo še, da je zaželeni cilj že v celoti dosežen in da relativna udeležba osebne potrošnje v narodnem dohodku že ekonomsko povsem ustreza stopnji razvitosti našega gospodarstva. Nasprotno, za to se bomo morali v prihodnje še zelo prizadevati.

Raziskave, ki smo jih doslej opravili konec predpreteklega leta in lani o sedanjih razmerjih v delitvi, o naturalni strukturi blagovnih fondov na našem trgu, o vplivu delitve na smer in intenzivnost našega gospodarskega razvoja in na procese oblikovanja socialističnih družbenih razmerij, so pokazale, da so neogibne korenitejše spremembe relativnih odnosov v delitvenih razmerjih in v skladu z njimi seveda tudi na področju strukture blagovnih fondov na našem tržišču, kar je organsko povezano s spremembami v strukturi naših proizvodnih kapacitet in v obsežnejši udeležbi našega gospodarstva v mednarodni delitvi dela in mednarodni blagovni izmenjavi.

Naša dežela se je po vojni tako uspešno razvila, da se s svojim produkcijskim potencialom in doseženim dohodkom na prebivalca že uvršča med tako imenovane srednje industrijsko razvite dežele. Po ravni osebne potrošnje in osebnih dohodkov pa še vedno opazno zaostaja za omenjenimi deželami. Še več. V letih 1961 in 1962 se je ta negativna razlika celo povečala, ker je osebna potrošnja pri nas tedaj stagnirala in ker se je zaradi tega tedaj zmanjšala njena relativna udeležba v narodnem dohodku.

V povojnih letih smo resda morali zavestno zanemariti ekonomske vidike osebne potrošnje, če smo hoteli zagotoviti

čim večja sredstva za akumulacijo, ki nam je omogočila zgraditev elementarnega proizvodnega potenciala, na katerem je mogoče v sodobnem svetu sploh resno graditi gospodarstvo in se vključiti enakopravno v mednarodno delitev dela. V takih razmerah je bila povsem naravno osebna potrošnja ekonomsko globoko depresirana. Povsem jasno pa je, da taka osebna potrošnja ne more biti trajna. Zlasti ni mogoča v produkcijskih razmerjih, kakršni se oblikujejo pri nas, ko postaja osebni materialni interes delavcev osnovni vzvod in elementarna gibalna sila gospodarjenja in gospodarskega razvoja.

To spoznanje je pravzaprav dozorevalo vzporedno s procesom vse večjega uveljavljanja delavskega samoupravljanja v gospodarjenju. Vendar pa vse do zadnjega časa ni bila bistveno spremenjena relativna udeležba osebne potrošnje v narodnem dohodku. Zaradi tega nasprotja so se začele tudi že kazati zelo močne kvarne posledice. Relativno borna osebna potrošnja je začela zavirati prizadevanja, da bi razširili notranje tržišče, postala je cokla za čedalje pogumnejše poizkuse, da bi razširili našo mednarodno blagovno menjavo, da bi izvedli najnujnejše strukturalne spremembe v razvoju našega proizvodnega potenciala, da bi se povečala materialna sposobnost delavskega samoupravljanja in da bi se uveljavila učinkovitejša delitev po delu in vseh delitvenih razmerjih.

Po vsem tem je čisto jasno, da so posegi v relativna razmerja v delitvi dohodka veliko zapletenejši, kot se kaže na prvi pogled, da so povezani s celotnim kompleksom gospodarskih ukrepov in da jih zaradi tega ni mogoče izpeljati, seveda brez gospodarskih in socialnih pretresov, kar čez noč, ampak da terja njihova uresničitve svoj čas.

Vse to pa seveda ne pomeni, da bi smeli zato, ker so omenjeni posegi zapleteni in zelo zahtevni, lani započeto delo in proces odlagati na pozneje. Nasprotno, prvi premiki, napravljeni lani, neogibno zahtevajo nadaljnje ukrepe in posege, ki naj okrepijo sedanjo usmeritev v delitvi v prid osebne potrošnje, zlasti v tem smislu, da bi zagotovili skladno s premiki v denarnih razmerjih tudi ustrezne premike v materialni sferi, da bi zagotovili potrebne spremembe v strukturi in količini potrošnih dobrin itd.

Uspeh naših prizadevanj, da bi povečali relativno udeležbo osebne potrošnje v delitvi dohodka, je sočasno odvisen tudi od tega, kakšne ekonomske in družbene učinke prinaša pospešeno povečevanje osebnih dohodkov, kako vpliva na delovno produktivnost, ekonomičnost poslovanja, na razvoj delitvenih razmerij med delavci itd. Nedvomno je res, da so tempo, doseg in obseg procesa, v katerem se spreminjajo de-

litvena razmerja v prid osebne potrošnje, močno odvisni od uspehov, ki jih te spremembe sproti prinašajo.

Zato si oglejmo samo nekaj tistih ključnih ekonomskih učinkov, ki so bili doseženi lani pod vplivom premikov v osebnih dohodkih. Lani je gospodarstvo doseglo za približno 16% večji neto dohodek na enoto vloženih sredstev kot leto poprej, čeprav je bil že tedaj dosežen lep napredek, kar zadeva izkoriščanje sredstev. Veliko povečanje delovne produktivnosti in občutno intenzivnejše izkoriščanje sredstev sta vsekakor dva dominantna uspeha, ki sta tudi materialno učinkovala in ki govorita o tem, da so se delovne organizacije resno lotile boljšega izkoriščanja notranjih rezerv.

Taka usmeritev v gospodarstvu seveda še ni prevladala povsod in tudi ne enako. Zato se tudi skriva v gospodarstvu določeno notranje nasprotje, neke vrste nelogičnost v gibanju delovne produktivnosti in zaposlenosti. Sočasno sta prisotni dve težnji: močno raste delovna produktivnost pa tudi pritek novih delavcev je velik. Tako gibanje bi ne bilo nasprotujoče, če ne bi razpoložljivi podatki govorili o tem, da se je število delavcev lani povečalo v pretežni večini z delavci brez kakršnih koli strokovnih kvalifikacij, to je z delavci, ki dosegajo praviloma tudi zelo pičle delovne učinke. Ob tem spoznanju je šele jasno, da je velik dotok novih, slabo produktivnih delavcev zmanjšal povprečno delovno produktivnost.

Del povečanih sredstev za osebne dohodke je bil torej še vedno slabo uporabljen za razširitev ekstenzivnega, slabo produktivnega dela. To pa v naših sedanjih razmerah objektivno že pomeni rešitev, ki ohranja slab standard, ki po svoje konservira revščino in ovira nastanek resnično stabilnih pogojev za večji standard vseh delovnih ljudi, seveda na podlagi visoko produktivnega in učinkovitega dela.

To je vsekakor škodljivo, in sicer zlasti za tiste delovne skupnosti in delavce v njih, ki se konservirajo v tako majhno produktivnost.

Res je, da poskušajo pri nas nekateri tako neproduktivno zaposlovanje zagovarjati in si prizadevajo, da bi ga celo teoretično pojasnili kot družbenoekonomsko koristno zadevo, kot napredek v razvoju družbene produktivnosti. Trdijo namreč, da je sleherni prehod delavcev iz manj produktivnih dejavnosti v bolj produktivne, pa čeprav se s tem zmanjšuje dosežena raven produktivnosti v razvitejših dejavnostih, družbeno napreden.

Očitno je, da take teze in teorije ne morejo vzdržati nobene količkej resne objektivne kritike. Premik delavcev iz

manj produktivnih dejavnosti v produktivnejše je lahko družbeno koristen in napreden le, če se s tem poveča ne pa zmanjša dosežena delovna produktivnost v produktivnejših dejavnostih (nadaljnja delitev dela, izpopolnjevanje tehnoloških postopkov, mehanizacije delovnih procesov itd.).

Na velik dotok novih delavcev sta lani vplivala predvsem dva činitelja: poplava investicijske potrošnje, ki se je šele proti koncu leta začela postopoma umirjevati in prehajati v ožje okvire in tokove, in drugič, zelo neizenačena opremljenost dela v posameznih delovnih fazah. V naših relativno tehnično visoko razvitih gospodarskih organizacijah je veliko del in delovnih faz še povsem nemehaniziranih in se opravljajo z ročnim delom (notranji transport, pakiranje, odprema, posamezne obdelave in dodelave itd.).

Podatki o gibanju zaposlenih s svoje strani opozarjajo na to, da je v našem gospodarstvu še vedno navzoča usmeritev v ekstenzivno gospodarjenje. Ta usmeritev je navzoča kljub temu, da družbeni plan že nekaj let vztrajno opozarja na ekonomsko potrebo, da bi se gospodarstvo usmerilo prav nasprotno, se pravi, v intenzivno gospodarjenje.

Usmeritev gospodarskih organizacij je pa močno odvisna od tega, kako in koliko so le-te udeležene pri delitvi doseženega dohodka. Lani smo bili priča zelo pomembnim kvantitativnim spremembam v delitvi dohodka, in sicer v prid gospodarskih organizacij. Povečal se je krog gospodarskih organizacij, za katere je bil ukinjen prispevek iz dohodka gospodarske organizacije, sredstva skladov gospodarskih organizacij pa so zaradi spremenjenih instrumentov in dosežene produktivnosti narasla za približno 2,3-krat.

V gospodarskih organizacijah so tudi lani organi samoupravljanja delili svoja sredstva tako, da so vendar hitreje povečevali sklade kot pa sredstva za osebne dohodke. To se pravi, da delovne skupnosti in njihovi organi samoupravljanja dobro čutijo in vedo, k temu jih sili tudi gospodarska praksa, da skrbe sočasno za povečano materialno stimulacijo delavcev in da hkrati skrbijo za izboljšavo sedanjih kapacitet. S takimi nalogami namreč neposredno vplivajo na to, da se zmanjša udeležba ročnega dela v proizvodnem procesu in da se bolje izkoriščajo kapacitete v celoti. Takšni usmeritvi gospodarstva utegnejo resno škodovati predimenzionirani apetiti in pritisk nosilcev teh apetitov, ki hočejo, da bi gospodarske organizacije zanemarile lastna vlaganja in izročile svoje sklade na voljo za nadaljnjo ekstenzivno investicijsko ekspanzijo.

Jasno je: ni vsako oročanje, združevanje itd. sredstev delovnih organizacij ekonomsko škodljivo. Nasprotno, po tej poti je mogoče izpeljati tudi zahtevnejše posege, posege, ki presegajo materialne moči posameznih delovnih organizacij.

Bistvo namreč ni v tem, ali uporabljamo »samoupravna sredstva«
posamič ali združeno, temveč je bistveno, ali jih uporabimo tako, da krepimo intenzivno ali ekstenzivno gospodarjenje. Seveda pa je sleherni zunanji pritisk na delovne organizacije, da vložijo sredstva v zadeve, za katere delovna organizacija ni materialno zainteresirana, škodljiv, ker v bistvu vpliva na to, da delovne organizacije nepremišljeno porabijo svoje sklade. In prav o teh vprašanih so se lani križala in lomila številna kopja.

Če bi si poskušali iz vseh navedenih dejstev ustvariti podobo o funkcionalnem vplivu, ki ga je imelo lani pospešeno povečanje osebnih dohodkov na gospodarske uspehe, je docela jasno in izven slehernega dvoma, da je pospešeno povečanje osebnih dohodkov s svoje strani močno vplivalo na gospodarske rezultate, ki smo jih dosegli, in da vpliva na pozitivno usmeritev delovnih organizacij, kar zadeva skrb za njihov nadaljnji gospodarski razvoj.

Temeljne težnje, ki so značilne za premike v delitvi osebnih dohodkov v gospodarstvu kot celoti, je mogoče opaziti tudi v gibanjih po posameznih dejavnostih, le s to razliko, da se tukaj pojavljajo nekatere količinske razlike.

Praviloma osebni dohodki rastejo po nekoliko večji stopnji rasti, kot narašča delovna produktivnost. Ta težnja se lani ni mogla uveljaviti le v gibanjih osebnih dohodkov v nekaterih družbenih dejavnostih, kot so šole, socialno varstvo, javna uprava ipd. Tem dejavnostim obstoječe proračunske togosti preprosto niso omogočile, da bi neposredneje formirale svoja sredstva, odvisno od gibanja nacionalnega dohodka, od lastnih delovnih dosežkov in od splošne politike standarda.

Podatki o gibanjih osebnih dohodkov kažejo, da je v produktivnih dejavnostih praviloma večja razlika med povečanjem osebnih dohodkov in povečanjem produktivnosti dela v korist osebnih dohodkov, oziroma da je ta razlika v manj produktivnih dejavnostih manjša. Če površno pogledamo na ta pojav, utegnemo dobiti vtis, da se manj produktivne delovne organizacije dosledneje ravnaajo po načelih delitve po delu, kajti pri razmeroma večji stopnji rasti delovne produktivnosti povečujejo osebne dohodke samo za nekaj odstotkov hitreje, kot narašča delovna produktivnost, medtem ko je ta razlika pri nekaterih produktivnejših dejavnostih veliko večja.

Če pa samo nekoliko bolj temeljito analiziramo razmerja med produktivnostjo in osebnimi dohodki po posameznih dejavnostih, lahko spoznamo, da je vtis, ki smo ga dobili zgolj s primerjanjem stopnje povečanja, zelo enostranski in netočen.

V produktivnejših dejavnostih je razmerje med doseženo produktivnostjo in doseženimi realnimi osebnimi dohodki veliko bolj neugodno za osebne dohodke kot pa v manj produktivnih dejavnostih. V produktivnejših dejavnostih praviloma dosega na enoto sredstev za osebne dohodke celo dvakrat, trikrat in večkrat večjo količino neto dohodka kot v manj produktivnih. To kažejo sedanja razmerja med neto dohodkom in osebnimi dohodki tudi po lanskoletnih spremembah delitve v prid manj produktivnih dejavnosti.

Ker se približno enake razlike med produktivnostjo in osebnimi dohodki, kakršne opazamo med dejavnostmi, kažejo tudi znotraj dejavnosti med podjetji, lahko na podlagi teh razlik (ki so v celoti brez vseh tistih vplivov, zaradi katerih je primerljivost dohodka kot vrednostne kategorije zmanjšana) spoznamo, kakšne so razlike v produktivnosti in v osebnih dohodkih.

Če označimo doseženo delovno produktivnost (samo primerljivo proizvodnjo) v železarni Zenica s 100, potem je delovna produktivnost v železarni Zemun 81 %, v Smederevu in Varešu 70 %, v Nikšiću pa 65 %. Ne smemo pozabiti, da smo kot normalo produktivnosti vzeli produktivnost železarne, ki ne dosega največje ravni produktivnosti. Lahko pa si pogledamo še en primer iz tekstilne panoge, kjer so razmerja takale: izmed desetih tehnično najsodobneje opremljenih tkalnic pri nas porabijo v najbolj produktivni na tisoč vočkov 79 sekund delovnega časa, medtem ko dosežejo isti učinek v najmanj produktivni v 298 sekundah delovnega časa.

Razponi v povprečnih osebnih dohodkih pa daleč zaostajajo za razlikami v delovni produktivnosti.

To pomeni, da je delo v produktivnejših delovnih organizacijah in dejavnostih še zmerom »cenejše« (kolikor smemo seveda docela pogojno uporabiti mezdni termin) kot pa delo v manj produktivnih delovnih organizacijah in dejavnostih.

Poleg tega pa kažejo vse resnejše ekonomske analize, da terja povečanje delovne produktivnosti, kolikor je že dosežena raven večja, večje napore in zahtevnejše ter bolj zapleteno delo, s tem pa tudi večje povprečne dohodke. In naposled, če bi zanemarili vpliv gibanja življenjskih stroškov na gibanje osebnih dohodkov in zahtevali, da vsa takšna povečanja osebnih dohodkov visoko produktivne organizacije

pokrijejo z dodatno delovno produktivnostjo, bi s tem zahtevali relativno poslabšanje standarda produktivnejših delavcev in produktivnejših delovnih skupnosti. To pa lahko razveseli samo kratkovidne pristaše uravnilovskih pogledov na delitev osebnih dohodkov.

To pomeni, da nimajo prav tisti posamezniki, ki so zaskrbljeni zaradi razmer med povečanjem osebnih dohodkov in delovne produktivnosti v produktivnejših dejavnostih. N načelo delitve po delu je v teh organizacijah še vedno najbolj dosledno spoštovano in ni nobenega razloga za zaskrbljenost.

Za družbeno spoznanje je vsekakor veliko pomembnejše dejstvo, na katero opozarjajo vse analize, da je odvisnost med kvalifikacijsko strukturo delavcev in osebnih dohodkov še zmeraj najtrdnjša, zlasti pa veliko močnejša kot odvisnost med dohodkom, delovno produktivnostjo, izkoriščanjem sredstev, gibanjem stroškov itd. z ene in osebnih dohodkov z druge strani. Potemtakem je za določanje osnov, po katerih sodelujejo delavci v delitvi, še zmerom najpomembnejša kvalifikacija delavcev, manj pomembni pa so drugi elementi (delovna izurjenost in večšina, delovni pogoji itd.). Še zmerom so razmeroma majhne razlike med odnosi v delitvi osebnih dohodkov in odnosi, ki jih določa kvalifikacija. Na višino osebnih dohodkov torej še zmerom le neznatno vplivajo stopnja izkoriščanja delovnih sredstev, stopnja izkoriščanja predmetov dela, doseženi delovni učinki itd.

Vse to opozarja, da se navzlic lepim uspehom, ki smo jih doslej dosegli v sistemu notranje delitve, razmeroma dokaj počasi vgrajujejo in uveljavljajo posamezni elementi trajnejšega povezovanja osebnega dohodka na dosežene delovne rezultate, in da se vsem tem procesom precej močneje upira, kot navadno mislimo, dominacija tarifne postavke kot določena oblika plače, ki je nedotakljiva.

Verjetno je eden izmed vzrokov za to, da se razmeroma počasi izpopolnjuje sistem notranje delitve, tudi v prezaposlenosti vseh nas, celotne družbene skupnosti z neposrednimi problemi, izpopolnjevanje sistema in uveljavljanje meril za delitev po delu pa potiskamo v ozadje, čeprav tega seveda nismo hoteli. Temu je treba v prihodnje vsekakor posvečati več pozornosti.

Najmanjši osebni dohodki v središču pozornosti

Minilo je že tretje leto, odkar je pozornost naše družbene skupnosti nenehno zaposlena s prizadevanji in ukrepi, da bi popravili spodnjo mejo osebnih dohodkov in jo dvignili, da

bi tako hkrati s splošnim gospodarskim napredkom zagotovili boljši realni standard vseh delavcev, začeniši s tistimi, ki imajo razmeroma najmanjše dohodke.

Ta prizadevanja so bila vsekakor uspešna, saj smo dosegli zelo vidne rezultate. Spodnja meja osebnih dohodkov se trenutno giblje že med 20.000 in 25.000 dinarjev mesečnih prejemkov. Na začetku leta 1962 je bila ta meja pri 10.000 dinarjih mesečnih prejemkov. Približno enako število delavcev, okrog 15% zaposlenih, je prejelo osebni dohodek na spodnji meji v začetku leta 1962 in konec prvega polletja leta 1964, le s to razliko, da se je spodnja meja v tem času nominalno povečala za 100%, torej na 20.000 dinarjev. Koncem preteklega leta pa se je ta meja še dalje dvignila, saj ima osebne dohodke do 20.000 dinarjev vsega skupaj okrog 7% delavcev.

V okviru zelo občutnega nominalnega povečanja spodnjega mejnega osebnega dohodka se je tudi prilično povečal realni standard delavcev z majhnimi osebnimi dohodki. Navzlic temu, da so življenjski stroški v zadnjih treh letih zelo občutno naraščali, in to leta 1962 za 10%, leta 1963 za 6% in leta 1964 za 12%, se je spodnji mejni osebni dohodek vseeno realno povečal za približno 70%.

V tej stopnji povečanja pa je treba upoštevati določene popravke, zlasti če gre za delavce iz večjih industrijskih in mestnih centrov, ki se dodatno ne oskrbujejo s podeželja in ki ne prejema dodatnih dohodkov v obliki subvencionirane prehrane v podjetju, ki nimajo na voljo subvencioniranih stanovanj itd., kajti v strukturi potrošnje delavcev s spodnjim mejnim osebnim dohodkom je prehrana zastopana v večjem sorazmerju, kot pa je bilo upoštevano v izračunanih povprečjih. Te korekture je treba upoštevati zategadelj, ker ravno zadnja tri leta stroški za prehrano dokaj hitreje naraščajo kot pa stroški za ostale oblike osebne potrošnje. Če upoštevamo omenjene popravke, vseeno sledi, da je stopnja realnega povečanja spodnjega mejnega osebnega dohodka okrog 50%. Iz ankete o dohodkih delavskih družin — anketo je izvedel Zavod za statistiko — je razvidno, da prejema letne dohodke, ki ustrezajo spodnjemu mejnemu osebnemu dohodku, zlasti samci, in samo manjši del dvočlanskih gospodinjstev, medtem ko so praviloma dohodki številnejših družin veliko večji. To dejstvo je treba vsekakor upoštevati, kadar ocenjujemo vpliv hitrejšega povečanja stroškov za prehrano na realni standard delavcev.

Spodnji mejni osebni dohodek se je torej v zadnjih treh letih povečal realno za približno 50%. To pomeni, da se

navzlic številnim problemom in težavam, ki se kažejo v delitvi in gibanjih življenjskega standarda, vztrajno in uspešno uresničuje politično stališče o tem, da je treba učinkovito izboljšati realni standard delavcev z majhnimi dohodki. To pa nikakor ne pomeni, da so s tem rešeni vsi problemi tudi v zaželenem obsegu in da je s tem tega procesa konec. Proces se bo moral nadaljevati z nadaljnjim izboljševanjem standarda in delovne produktivnosti.

Prizadevanje za povečanje realnega standarda delavcev z majhnimi osebnimi dohodki in za uspešno realizacijo te tendence nenehno potencira tri skupine elementarnih vprašanj, ki so na določen način nenehno navzoča, kadar ugotavljamo in uresničujemo politiko osebnih dohodkov. To so predvsem tale vprašanja:

Kaj pomeni priporočilo, da je treba povečati spodnji mejni osebni dohodek? Ali to pomeni, da so prejemki delavcev z majhnimi osebnimi dohodki prenizki v primeri s prejemki drugih kategorij delavcev in da jih je treba zato popraviti? Ali pa to pomeni, da je spodnja meja osebnih dohodkov prenizka in jo je treba dvigniti, kar praktično pomeni, da mora dvig spodnje meje po svoje vplivati na raven osebnih dohodkov tudi drugih kategorij delavcev?

Ta dilema je namreč vidna pri dveh zelo pomembnih vprašanjih delitve osebnega dohodka: prvo, ali je razpon med osebnimi dohodki stimulativen ali ni (pravzaprav ali je ali ni zasnovan na razlikah v delovnem prispevku posameznih kategorij delavcev), in drugo, ali bomo povečali majhne osebne dohodke na račun osebnih dohodkov drugih kategorij delavcev ali pa bomo sredstva za osebne dohodke ustrezno povečali?

Vprašanja, ki jih bomo zdaj navedli, so nerazdružno povezana s prvima in se nanašajo na razpon osebnih dohodkov. Glasijo se takole: kolikšen naj bo razpon; ali so sedanji razponi veliki ali majhni; ali so stimulatívni ali ne; ali jih je treba zmanjšati ali ne; ali z našimi razponi postopno odpravljamo razlike med umskim in fizičnim delom itd.

In naposled, kako je v pogojih delitve po delu z naturalnimi dajatvami, kako s postavkami osebne potrošnje v materialnih stroških, ali so ali niso naturalne dajatve stimulatívne itd?

Odgovor na to nam dajejo naše izkušnje, pridobljene v letih 1962 in 1964.

Leta 1962 smo dvignili spodnjo mejo osebnih dohodkov, ne da bi relativno povečali udeležbo osebnih dohodkov v nacionalnem dohodku. Še več, tedaj so sredstva za osebne do-

hodke celo počasneje naraščala v primeri z večanjem delovne produktivnosti. To leto so bili osebni dohodki v primeri z razdobjem od 1959—1964 tudi relativno najslabše udeleženi v nacionalnem dohodku. Učinek, ki smo ga 1962. leta dosegli, je bil tale: postopno so izginili osebni dohodki, ki so bili manjši kot 10.000 dinarjev na mesec. Relativno občutno se je povečalo število delavcev z osebnimi dohodki do 25.000 dinarjev. To smo dosegli predvsem tako, da v tem času kvalificiranim delavcem sploh nismo povečali osebnih dohodkov, delu visoko kvalificiranih delavcev pa so se njihovi osebni dohodki celo zmanjšali. Zaradi takšnih sprememb v delitvi se je občutno zmanjšal razpon (prejemki nekvalificiranih delavcev so se skoraj izenačili s prejemki polkvalificiranih, polkvalificiranih pa delno s prejemki kvalificiranih). Vse to sta spremljali povečana fluktuacija strokovnih delavcev in zelo oslavljen vpliv materialne stimulacije v delitvi.

Leta 1964 se je spodnja meja osebnega dohodka dvigala v razmerah zelo visoke stopnje rasti delovne produktivnosti in še nekolikanj hitrejšega naraščanja realnih osebnih dohodkov, se pravi, v razmerah naraščanja relativne udeležbe osebnih dohodkov v nacionalnem dohodku. Toda majhni osebni dohodki so se povečali zelo velikemu številu delavcev, in ta povečanja so razmeroma zelo občutna. Leta 1963 je še približno 30% zaposlenih prejelo do 20.000 dinarjev mesečnih dohodkov, v prvi polovici leta 1964 pa se je to število zmanjšalo samo na eno tretjino (t. j. na 10%), do konca leta pa na 7%.

O čem govore dosedanje izkušnje?

Predvsem, da je v naših razmerah, ko je udeležba osebnih dohodkov v nacionalnem dohodku še zmeraj razmeroma majhna, mogoče povečevati spodnjo mejo osebnih dohodkov, vsekakor brez večjih ekonomskih, socialnih in političnih pretresov in negativnih posledic, samo kolikor rastejo osebni dohodki vseh kategorij delavcev, se pravi, kolikor se povečuje skupna količina sredstev za osebne dohodke. V tem primeru morejo v določenem relativnem razmerju do povečanja osebnih dohodkov ostalih kategorij delavcev vzporedno — hitreje ali počasneje — naraščati tudi spodnji mejni osebni dohodki. Kolikšno je v danih razmerah relativno povečanje majhnih osebnih dohodkov, je odvisno tudi od stopnje splošnega povečanja osebnih dohodkov in od razmerja med razponi osebnih dohodkov, od strokovnosti in delovnih učinkov posameznih kategorij delavcev.

Razponi med osebnimi dohodki, med strokovnim znanjem in med delovnimi učinki

V praksi so zelo pogostna vprašanja: kaj je z razponi osebnih dohodkov; ali obstajajo kake družbene norme za določanje razponov; ali se razponi povečujejo ali zmanjšujejo; kaj je s postopnim odpravljanjem razlik med fizičnim in umskim delom, če se razponi povečujejo, itd.?

Vsa ta vprašanja vsebujejo še eno vprašanje, bodisi da je izrečeno ali ne, in to je: ali niso sedanji razponi veliki; ali ni res, da se še povečujejo itd. To pomeni, da vsebujejo vsa ta vprašanja določen pridržek.

Zategadelj je najkoristneje, da se najpoprej seznanimo z resničnim stanjem sedanjih razponov med osebnimi dohodki.

V razmerah graditve socialističnih proizvodnih odnosov se delijo sredstva za osebne dohodke po delovnem prispevku posameznika. Da bi mogli to načelo uveljavljati v praksi, je treba ugotoviti razlike pri delu (strokovnost, spretnost, znanje itd.) posameznih kategorij delavcev (z različnimi metodami za ocenjevanje delovnih mest oziroma z merjenjem, koliko energije porabijo delavci itd.) in razlike med njihovimi delovnimi učinki. Na podlagi tako ugotovljenih razlik, kar zadeva delo in delovni prispevek, se potem določajo osebni dohodki. To pomeni, da se razlike med osebnimi dohodki praviloma kažejo kot posledica razlik v delu. S priznanjem razlik med osebnimi dohodki ravno dosežemo materialno stimulacijo, s katero spodbujamo interes vseh delavcev, da izboljšujejo kakovost svojega dela in povečujejo svoj delovni prispevek — in kar je posebna lastnost v naših samoupravnih razmerah — da zagotavljajo svojemu delu čimbolj dovršeno opremljenost z delovnimi sredstvi, in da s sredstvi, ki so jim na voljo, dosežejo čimveč. Ravno zato, ker materialno priznamo razlike pri delu in med delovnimi učinki, nastaja spodbuda, ki spreminja delavce v nosilce gospodarske in delovne iniciative in vpliva na to, da delavci z izpopolnjevanjem svojega strokovnega znanja in delovnih spretnosti in učinkov resnično zmanjšujejo razlike med posameznimi kategorijami dela.

To pomeni, da so sedanji razponi v osebnih dohodkih za nas zanimivi predvsem s stališča: kako se v njih izražajo sedanje razlike v delu in med delovnimi prispevki, se pravi, ali so stimulative ali ne, ali se z njimi uresničuje socialistično načelo delitve po delu.

Pri teh razmišljanjih za nas niso zanimivi osebni dohodki posameznikov, temveč osebni dohodki določenih strokovnih

kategorij delavcev. Zakaj? Individualni prejemki posameznikov so odvisni od mnogočesa, kar vpliva na njihovo formiranje (posebna kreativnost, izredni delovni rezultati, dolžina delovnega časa, rezultati, ki se kažejo posredno, itd., po drugi strani pa gre morda za nedograjenost osnov in meril neposredne delitve). Toda vsi ti prejemki so včlenjeni v povprečne osebne dohodke določenih kategorij delavcev. Kolikor so razmerja med temi kategorijami realen izraz razlik med delom in delovnimi prispevki, je višina osebnih dohodkov posameznikov izključno zadeva neposrednih odnosov med člani posameznih delovnih skupnosti, odnosov, ki jih sami urejajo v okviru samoupravnosti. Na to posebej opozarjamo zategadelj, ker je pri nas, zlasti v praksi, še vedno dosti tendenc po iskanju posameznih primerov — poudarjam, posameznih primerov — delavcev, ki dobivajo razmeroma zelo velike osebne dohodke. Takšne primere jemljejo posamezniki potem kot elemente za proučevanje razponov s stališča družbene upravičenosti. Jasno je, da s takšno metodo ni mogoče spoznavati resničnih vezi med delom in osebnim dohodkom, ker ne proučujemo osnov in meril, po katerih je ta ali oni posameznik dosegel osebni dohodek, se pravi, ne proučujemo, koliko je določen osebni dohodek resnično plod delovnega prispevka ali ne.

Gibanja osebnih dohodkov posameznih kategorij delavcev v zadnjih dveh letih kažejo zelo poudarjeno tendenco po zmanjševanju razponov osebnih dohodkov. Kar zadeva strokovno znanje delavcev, ni izrazitejših tendenc, ki bi napovedovale izboljšanje strokovne strukture zaposlenih, pač pa se je zlasti leta 1964 ta struktura poslabšala zaradi zelo velikega povečanja zaposlenih delavcev brez strokovnega znanja.

Leta 1962 je skoraj polovica vseh zaposlenih (45%) dobivala osebne dohodke do 20.000 din. Približno isti odstotek (41,3%) delavcev je dobil avgusta leta 1964 osebni dohodek do 30.000 din, polovica teh delavcev pa ima dohodke nad 25.000 din.

Število delavcev z dohodki do 30.000 din približno ustreza številu nekvalificiranih delavcev (38,8%).¹ Od skupno zapo-

¹ Podatki o strokovni strukturi delavcev so iz popisa prebivalstva leta 1961. To je zadnje popolno gradivo, ki ga imamo na voljo. Na podlagi podatkov o naraščanju tistih z dovršenimi šolami in opravljenimi strokovnimi izpiti, in na podlagi podatkov o povečanju zaposlenih sledi, da so strukturalne razlike, ki so nastale v zadnjih treh letih, kar zadeva strokovno znanje delavcev, tako majhne, da jih je mogoče brez škode zanemariti v teh naših razmišljanjih.

slenih delavcev, 65,4% nima dokončane osnovne šole, kar približno ustreza skupnemu odstotku nekvalificiranih in priučnih delavcev (61,1%). Približno toliko delavcev (67,1%) dobiva osebne dohodke do 40.000 din.

To pomeni, da delavci, ki nimajo dokončane osnovne šole, prejmejo osebne dohodke približno v razponu 1 : 2.

V istem dveletnem razdobju, v katerem so se osebni dohodki nekvalificiranih delavcev povečali za približno 50%, je izpit za kvalificirane delavce opravilo samo 2,5% od skupno zaposlenih delavcev, poleg tega pa je opaziti še tendence po zmanjševanju tega števila.

Konec avgusta leta 1964 je okrog 50% zaposlenih dobivalo osebne dohodke med 40.000 in 80.000 din. Od skupnega števila zaposlenih je 38,9% kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev. Toda od skupnega števila zaposlenih delavcev ima samo 26,5% ustrezno strokovno izobrazbo.

Pretežen del kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev dobiva torej osebne dohodke med 40.000 in 80.000 din, samo manjši del pa manjše oziroma večje osebne dohodke od teh mejnih zneskov.

Samo 3% zaposlenih dobiva osebne dohodke nad 80.000 din, 5,5% zaposlenih pa ima fakulteto ali višjo strokovno šolo.

Samo 1% delavcev dobiva osebne dohodke nad 100.000 din. Lahko domnevamo, da gre predvsem za ustvarjalne delavce itd., ki s svojim osebnim prispevkom vplivajo na nadpovprečne rezultate. Njihovih osebnih dohodkov praviloma ne bi smeli upoštevati, kadar proučujemo razpone.

Torej znaša resnični razpon med osebnimi dohodki nestrokovnih delavcev (nekvalificiranih in polkvalificiranih) ter strokovnih delavcev (kvalificiranih in visoko kvalificiranih) v povprečju spet 1 : 2.

Po nekaterih aproksimativnih proračunih vpliva izobrazba na večjo delovno produktivnost, in sicer za 30 do 50%. Na ženevski konferenci Združenih narodov o uporabi znanosti in tehnike so se izkristalizirala mnenja, da >tisti z osnovno šolo povečajo svojo proizvodno sposobnost za 40%, absolventi srednjih šol za 100%, absolventi fakultet pa za 300%.

Kolikor lahko upoštevamo to mnenje, ki so ga ilustrirali s številnimi praktičnimi študijami, potem razponi osebnih dohodkov glede na strokovno strukturo dela pri nas niso veliki. Pri tem našem razmišljanju nismo upoštevali razlik, ki se kažejo v delovnih učinkih delavcev pri istem delu (v naši državi dela na primer en delavec v eni tovarni na dveh, v drugi tovarni pa na dvanajstih tekstilnih statvah). Te razlike

nastanejo zaradi osebnih lastnosti (spretnost, delovne navade, refleksi, prizadevanje itd.) delavcev. Niti nismo upoštevali razlik, ki nastajajo v delovnih učinkih v naših posebnih razmerah samoupravljanja in ki so posledica različnega izkoriščanja delovnih sredstev in predmetov dela. Vse te razlike samo še potencirajo upravičenost razlik v razponih osebnih dohodkov.

Kolikor bi radi — in to je neogibno — z delitvijo osebnih dohodkov ohranjali potrebno materialno stimulacijo (upoštevaje odnose pri delu in delovnem prispevku), ne bi smeli nadalje omejevati razponov. Upravičenost takšne usmeritve je razvidna iz nekaterih zelo zanimivih primerjav, ki jih je nedavno napravil Jugoslovanski zavod za produktivnost dela.

Zelo ilustrativna je primerjava med strokovno strukturo delavcev v ZDA, Veliki Britaniji in Jugoslaviji. (Pripomba: podatki niso vzeti iz istega razdobja, vendar moremo to razliko desetih let zanemariti, ker nismo objavili tabele, da bi napravili neposredno primerjavo, temveč da bi lahko spoznali zlasti določene tendence. Za neposredne primerjave bi bilo neogibno treba upoštevati strukturalne razlike v tehničnem sestavu sredstev. Dejstvo, da so podatki za ZDA in Veliko Britanijo upoštevani za celo desetletje poprej kot za Jugoslavijo, utegne biti celo korektiv glede strukturalnih razlik).

	ZDA	Velika Britanija	SFRJ
	1950		1961
	%	%	%
visoko kvalificirani in kvalificirani	32,0	34,0	38,9
priučeni (polkvalificirani)	35,2	37,0	22,2
nekvalificirani	32,8	29,0	38,9
	100%	100%	100%

Kaj kaže tabela? Pri nas je predvsem odstotek nekvalificiranih delavcev občutno večji (za 6,1 oziroma 9,9 odstotka) kot v ZDA in Veliki Britaniji. To pomeni, da je pri nas razmeroma večja količina dela na spodnji stopnici delovnega razpona, na stopnici prostega dela. To dejstvo je vsekakor pomembno, kar zadeva prizadevanja naše družbene skupnosti, da bi zmanjšala razlike med umskim in fizičnim delom.

Za praktično aktivnost sta pomembni še dve dejstvi; prvič, 11,4% zaposlenih, ki so nekvalificirani delavci, je brez kakršnekoli šolske izobrazbe ali pa so končali samo do tri razrede osnovne šole. Več kot polovica zaposlenih nima končane osemletne osnovne šole, in drugič, iz nekaterih raziskav Jugoslovanskega zavoda za produktivnost dela o korelacijah med gibanjem števila nekvalificiranih delavcev in dohodka sledi, da naraščanje zaposlenih nekvalificiranih delavcev zmanjšuje dohodek. Naše gospodarstvo torej ne more več povečevati zaposlenosti z nekvalificiranimi delavci, ki so na sedanjih stopnji strokovnega znanja. Nadaljnje povečanje osebnih dohodkov teh kategorij delavcev, kolikor to povečevanje ne bi bilo pogojeno z izpopolnjevanjem njihovega strokovnega znanja in s povečanjem delovnih učinkov, bi utegnilo zelo resno motiti delitev osebnih dohodkov in vplivati na vedenje delavcev. Že zdaj je mogoče opaziti razmeroma šibka prizadevanja za nepretrgano strokovno izpopolnjevanje delavcev v zvezi z delom, ki ga opravljajo. Dokaj izrazitejša so tendence, da bi si z dodatnim izobraževanjem pridobili večjo izobrazbo in se zaposlili na delovnem mestu, ki zahteva višje strokovno znanje. Kakorkoli je tudi ta oblika strokovnega izobraževanja potrebna in koristna, pa z njo vseno ni mogoče napolniti praznine, ki jo predstavlja razmeroma omejeno strokovno izpopolnjevanje delavcev, da bi čimbolj obvladali delo, ki ga opravljajo.

Zanimivo je, da na področju priučenih delavcev pri nas močno zaostajamo (za 13 oziroma za 14,8 odstotka) za ZDA in Veliko Britanijo. Če pa s potrebno uvidevnostjo upoštevamo še izobrazbeno raven zaposlenih, potem se nam ta podatek pokaže v nekoliko drugačni luči. Pri nas je 65,4% delavcev brez dokončane osemletne šolske izobrazbe, nekvalificiranih in priučenih delavcev skupaj pa je 61,1%. Šole za nekvalificirane delavce je končalo samo 19,2% zaposlenih, gimnazijo pa 1,2%. Iz tega je mogoče docela zanesljivo sklepati, da je del kvalificiranih delavcev in srednjestrokovnih uslužbencev dobil omenjeno kvalifikacijo v razdobju obračunskih in drugih načinov administrativnega določanja osebnih dohodkov, ker je bila to edina možnost povečati zaslužke v primeri z delovnimi učinki tudi čez administrativne okvire, čeprav ti delavci niso pridobili potrebne splošne niti strokovne izobrazbe. Zelo resno je na primer stanje glede tako imenovanih uslužbencev: od skupnega števila zaposlenih opravlja 18,5% tako imenovane uslužbenske posle. Toda polovica teh delavcev, se pravi 9% zaposlenih, ima samo nižjo izobrazbo, to je osnovnošolsko. Docela naravno je, da je spričo takšne

strokovne ravni večine delavcev, ki opravljajo uslužbenske posle, tudi poslovanje počasno, in da je to vir številnih oblik primitivnega birokratizma v poslovanju, da predstavlja to odpor novostim v poslovanju in resno oviro modernizacijskim procesom.

V oči pa bode dejstvo, da je pri nas razmeroma več visoko (kvalificiranih in kvalificiranih delavcev (za 6,9 oziroma za 4,9) kot v ZDA in Veliki Britaniji. Toda strokovno izobrazbo za kvalificirane delavce ima samo 19,4% zaposlenih, srednjo strokovno, višjo in visoko izobrazbo pa samo 7,3% zaposlenih. To se pravi, da ima od 38,9% delavcev, ki imajo priznan status kvalificiranih in visoko kvalificiranih, samo 26,7% za to tudi potrebno strokovno izobrazbo.

Razmeroma pa je vseeno visoka raven delavcev, ki imajo status strokovnih in visoko strokovnih delavcev, pa tudi tistih, ki imajo ustrezno strokovno izobrazbo.

Iz tega je mogoče sklepati, da pri nas vseeno ni tolikšnega pomanjkanja strokovnih in visoko strokovnih delavcev, kot navadno mislimo. Nasprotno, naš položaj je v primerjavi z razmerami v obeh zelo razvitih državah na svetu zelo ugoden.

Vprašanje je, ali so tudi delovni učinki teh delavcev, v celoti vzeto, tako ugodni, kot je njihova relativna udeležba v skupnem delu? Jasno je, da glede organizacije dela, poslovnosti, izkoriščanja kapacitete itd., naše dejavnosti še večinoma ne dosegajo enakih učinkov kot v drugih državah, ki so približno tehnično enako razvite kot mi. To pomeni, da je treba na področju visoko kvalificiranega in kvalificiranega dela iskati negativne vzroke predvsem v dveh temeljnih smereh: prvič, kolikšno je resnično strokovno znanje delavcev, koliko se oni uspešno izpopolnjujejo za opravljanje zaupanega jim dela, in drugič, kako je z materialno stimulacijo in delitvijo osebnih dohodkov? Rezultati praktičnih raziskav tako v eni kot drugi smeri bi utegnili biti zelo koristni za praktične ukrepe, s katerimi bi nadalje aktivirali omenjene kategorije delavcev.

V Jugoslovanskem zavodu za produktivnost dela so spričo že omenjenih raziskav o razmerju med strokovnim znanjem delavcev in dohodkom spoznali, da je, recimo, korelacija med gibanji strokovnih delavcev in dohodkom popolna in odvisnost neposredna: v istem sorazmerju z gibanjem števila strokovnih delavcev je tudi dohodek. Te korelacije pa ni, kadar gre za visoko kvalificirane delavce.

Kaj pomeni to spoznanje, če ga proučimo s stališča delitve osebnih dohodkov? To spoznanje kaže, da smo delitev

po delu zelo dosledno uresničili, ne glede na uporabljene instrumente, kadar je šlo za strokovne delavce, da pa je to načelo veliko manj zaslediti pri načinu udeležbe visoko strokovnih delavcev v delitvi.

Na podlagi teh spoznanj bi bilo zelo koristno proučiti načine, kako visoko strokovni delavci sodelujejo v delitvi, in s tega aspekta raziskati, ali ne pomenijo nekakšne ovire za doslednejše stimuliranje visoko strokovnih delavcev nekatera uravnilovska pojmovanja in različne oblike plafoniranja osebnih dohodkov, ne glede na to, na kakšnem delu in učinkih temeljijo, samo zato, ker so nominalno relativno visoki. Takšna pojmovanja in razne oblike plafoniranja osebnih dohodkov, ne glede na dosežene rezultate, so najresnejša ovira za to, da v mnogih primerih ni večjih rezultatov, čeprav so dani vsi materialni pogoji zanje. Temu bi morali posvečati več pozornosti v vseh delovnih skupnostih, kadar preučujejo in izpopolnjujejo mehanizem notranje delitve.

Osebni dohodki in naturalne dajatve

Pobudo, da je treba vse osebne dohodke delavcev prevesti v njihov osebni dohodek ali izkazati v osebni potrošnji, da bi tako vse vire osebnega dohodka spremenili v materialno stimulacijo, so nekateri pojmovali kot prikrito obliko odvzemanja »pridobljenih pravic«, zato so jih začeli zagovarjati z vsemi močmi. S tem so postali pravzaprav ovira za nadaljnji razvoj delitve po delu in samoupravnosti.

Zelo značilne za omejeno ugotovitev so bile nekatere razprave glede predloga o odpravi olajšav za vožnjo po železnici in z drugimi prometnimi sredstvi (K-15). Sedanji način in urejanje teh olajšav smo podedovali iz časa administrativnega upravljanja gospodarstva. Po svoji naravi je ta olajšava v nasprotju s samoupravnostjo delovnih skupnosti v delitvi. Po veljavnem sistemu morajo delovne organizacije vplačevati določen prispevek od osebnih dohodkov v skupni sklad, iz katerega se financirajo olajšave. To prelivanje sredstev delovnih organizacij v sklad za te olajšave, in sicer preko državne uprave, je v nasprotju s temeljnimi intencijami sistema dohodka, katerega namen je čedalje bolj krepiti samoupravnost v delitvi. Iz vseh teh razlogov je bilo predloženo, da bi sedanjí prispevek odpravili, da se državna uprava ne bi več vmešavala v to obliko delitve in potrošnje in da bi oblike ter načine za financiranje potovanja delavcev na letni dopust prepustili delovnim organizacijam, da jih rešujejo po svoje, pri tem pa bi se dosedanja sredstva, namenjena za dopuste,

v določeni obliki spremenila v neposredni osebni dohodek. Mimogrede naj omenimo, da je pozitiven saldo vplačil v sklad za popust, se pravi presežek, ki je znašal vsako leto nekaj milijard dinarjev, prišel vsako leto v zvezni proračun.

V nekaterih primerih, kot imamo vtis, ljudje preprosto niso doumeli bistva spremembe, temveč so vse skupaj razumeli, kakor da bi šlo za ukinjanje pridobljene pravice. Niso razumeli, da je bistvo predloga v tem, da ne bi več predpisovali prispevka za popust pri potovanju, da ostanejo sredstva torej delovnim organizacijah, da jih same ali skupaj z drugimi delovnimi skupnostmi uporabljajo na podlagi svoje politike in po svojem načinu delitve.

Res je, da odprava olajšav za vožnjo izpričuje še druge aspekte. Po veljavnem sistemu se pridobi pravica do olajšave na podlagi delovnega odnosa in prispevka od osebnega dohodka (delovne organizacije, ki so produktivnejše in imajo zatorej večje osebne dohodke, morajo v absolutnem znesku na delavca tudi več vplačati). Vplačilo je torej odvisno od delovnih rezultatov, izkoriščanje popusta pa od tega ni odvisno. Na tej podlagi pride do določenega prelivanja sredstev. Obstaja pa še ena oblika prelivanja: večji del sredstev uporabljajo delavci, ki dosledno izkoriščajo popust, in to na daljših relacijah kot pa tisti, ki potujejo manj in na krajših relacijah.

Toda sam predlog, da bi odpravili sedanje finansiranje olajšav za potovanje, ne izključuje možnosti, da se delovne organizacije na posameznih področjih sporazumejo in ustvarijo skupni sklad ter ga samostojno upravljajo.

Slišati je tudi očitke, da posamezne organizacije, ki so s prispevkom v skupni sklad pridobile za člane svoje delovne skupnosti pravico do popusta pri potovanju, ne bodo mogle same iz lastnih sredstev v celoti kriti stroške, ki nastanejo pri nadomestilih za popust. Tu se srečamo s problemom materialnega položaja delovne organizacije, ki ga je treba reševati ne glede na način, kako urediti popust za potovanje. Delovna organizacija, ki ne more sama subvencionirati potovanja članov svoje delovne skupnosti na letni odmor, zelo težko uspešno posluje. Ta problem ni nastal zaradi odprave sedanjega načina olajšav za potovanje na letni odmor, temveč se je v nekem smislu samo zaostрил in s tem objektivno prispeval k reševanju le-tega.

Izkušnje, pridobljene na razpravah o odpravi popustov za potovanja, in nerazumevanja, s katerimi je bila sprejeta ta pobuda v posameznih primerih, jasno kažejo, da je izpopolnjevanje sistema delitve osebnih dohodkov v odvisnosti od

delovnih rezultatov še zmeraj zelo zapletena, subtilna družbena naloga, ne pa izključno ekonometrično-matematična, saj terja uresničitev tega vztrajno in odločno razčiščevanje z vsemi preostalimi uravnilovskimi in administrativnimi pojmovanji in z mezdnimi pogledi na posamezne oblike osebnih dohodkov, ki so skrivoma še navzoči v naših pogledih na delitev osebnih dohodkov. Logika delitve po delu pa zahteva, da se vsi osebni prejemki, razen neposrednega socialnega varstva, neposredno povežejo z osebnimi dohodki in da so odvisni od delovnih rezultatov posameznih delavcev.

Določene tendence, ki se kažejo že nekaj let in ki so se zlasti izrazile lani, potrjujejo, da so ne le dozoreli pogoji za to, da se neposredno povežejo vsi osebni dohodki z doseženimi rezultati in s prispevkom delavcev, temveč da se kažejo že nekatere deformacije, ker se ta proces prepočasi razvija.

Na to zlasti opozarjajo naslednji zelo simptomatični pojavi:

V dejavnostih, kot so kmetijstvo, gozdarstvo in gradbeništvo, v katerih so povprečni osebni dohodki iz delitve razmeroma majhni, je nenormalno velika udeležba osebnih prejemkov v breme poslovnih stroškov. Skoraj v vseh dejavnostih ta udeležba še zmeraj kaže tendenco po nadaljnem naraščanju. Sredstva za osebne dohodke, katera bremenijo materialne stroške poslovanja, so v kmetijstvu za približno štirikrat, v gozdarstvu pa za več kot petkrat in v gradbeništvu za več kot trikrat večja kot povprečno v industriji. V gozdarstvu na primer krijejo eno četrtno osebnih dohodkov (natančneje 27,9%) iz materialnih stroškov.

Iz teh sredstev krijejo poleg dnevnic itd. zlasti osebne prejemke delavcev, ki so v začasnem delovnem razmerju. Teh delavcev je že približno 120.000. Ti delavci ne sodelujejo pri samoupravljanju niti v delitvi. Njihove osebne dohodke v celoti krijejo iz materialnih stroškov. Od teh osebnih dohodkov ne plačujejo nikakršnih prispevkov družbeni skupnosti. Nasprotno, ker se ti dohodki kažejo v obliki materialnih stroškov, celo zmanjšujejo družbeno produktivnost teh dejavnosti. Pri določanju delovne produktivnosti delovnih organizacij delavci, ki so v začasnem delovnem razmerju, ne pridejo v poštev, zato njihov delovni prispevek pripisujejo delavcem, ki so v stalnem delovnem razmerju in ki tudi razpolagajo z rezultati tega dela.

Takšno obliko nekakšnega meznega odnosa med delovnimi skupnostmi in delavci v začasnem delovnem razmerju bo vsekakor odpravil novi zakon o delovnih razmerjih.

Razmeroma veliki osebni prejemki, ki gredo v breme materialnih stroškov, vsebujejo tudi tako imenovane terenske dodatke, čeprav sestavljajo pravzaprav čisti osebni dohodek. Delovne organizacije, ki pošiljajo delavce na delo izven kraja, kjer prebivajo, morajo tem delavcem zagotoviti tam, kjer delajo, stanovanja in hrano. To stanovanje je praviloma brezplačno, hrana pa zelo subvencionirana (kosilo stane celo okrog 50 do 60 din). Delavci v začasnem delovnem razmerju na kmetijskih posestvih so na dan zaslužili v lanski sezoni okrog 2000 in več dinarjev, in to poleg brezplačnega stanovanja in prehrane. Zaradi terenskih dodatkov so nekatere organizacije predrugačile svojo celotno organizacijo in proizvodnjo, tako da so ustvarile pogoje za izplačevanje terenskih dodatkov. Takšne organizacije prevzemajo dela samo izven kraja svojega sedeža. Delno imamo celo vtis, da so nekatera podjetja v kraju svojega sedeža samo registrirana, medtem ko se njihova resnična dejavnost razvija drugod, v drugih krajih.

Nedvomno bi bilo potrebno terenske dodatke združiti z osebniimi dohodki (delavci delajo pod posebnimi pogoji) in jih vezati na doseganje delovnih rezultatov.

Kolikor bi pri proučevanju odnosov v osebnih dohodkih med posameznimi dejavnostmi upoštevali tudi tisti del osebnih dohodkov, ki se alimentirajo iz materialnih stroškov, bi se zelo občutno zmanjšala razlika med povprečnimi osebniimi dohodki po panogah in dejavnostmi. Dejavnosti, ki so po osebnih dohodkih iz delitve na spodnji meji razponov, pravzaprav izplačujejo veliko večje osebne dohodke. To pomeni, da je resnični razpon med povprečnimi osebniimi dohodki med industrijo in omenjenimi dejavnostmi dokaj manjši, kot ga navadno cenimo. Način alimentiranja dela teh osebnih dohodkov iz materialnih stroškov pa zavira procese za izpopolnitev mehanizma delitve po delu.

Navedeni primeri samo potrjujejo, da je neogibno potrebno izboljšati delitev po delu in jo razširiti tudi na tiste osebne prejemke, ki jih trenutno ostvarjajo neodvisno od delovnih učinkov. Tako bi izkoreninili tiste tendence, ki so tu in tam še navzoče, namreč da bi povečevali osebne dohodke, ne z delitvijo le-teh in v odvisnosti od delovnih rezultatov ter gospodarjenja, marveč na račun materialnih stroškov iz skupne potrošnje itd. Onemogočiti razvoj in realizacijo takšnih tendenc objektivno pomeni izboljšati delitev po delu in krepiti materialno stimulacijo, kar je koristno tudi s stališča proizvodnih in družbenih gibanj.

VOJAN RUS

Za polnejšo vlogo kritike

Eden najpomembnejših skupnih imenovalcev, ki povezuje niz političnih dilem in dogodkov zadnjega leta¹, je vloga subjektivnih sil v socializmu, posebno v razvitejši socialistični demokraciji. To vprašanje je bilo implicirano v diskusijah o vlogi zveze komunistov in posameznih družbenih skupin, o vlogi družbene kritike, o našem političnem sistemu in o sredstvih za javno informiranje, o odnosu politika-kultura-znanost-ekonomika, o odnosu vodstvo-usmerjevanje-samoupravljanje.

Ena izmed nejasnosti, ki zavira hitrejšo uveljavitev subjektivnega činitelja v socializmu, je dogmatično pojmovanje, da je družbeni subjekt v dobesednem smislu samo »nadgradnja« in da naj bi nadgradnja (npr. politika, znanost in morala) bila samo pasiven in v sebi zaprt odraz ekonomske baze.

Subjektivni činitelj je vedno, tudi v socializmu, širši kot nadgradnja (baza vsebuje svoje posebne subjektivne faktorje, ki so njen pristni, neodtujljivi del — npr. materialni proizvajalci, gospodarski organizatorji). Nadgradnja kot poseben

---

¹ Mislimo predvsem na nekatere aspekte debate o statutu ZKJ, potem na dogodke in pojave, ki so se posebno izrazili med delom tako imenovane »humanistične inteligence«. Z narekovaji ne ironiziramo, ampak samo približno označujemo tisti del inteligence, ki se po naravi svojega poklica ukvarja (oziroma naj se ukvarja) z bistvenimi problemi človeka — umetniki, znanstveniki družbenih ved in filozofi.

del družbenega subjektivnega faktorja pa lahko vpliva tudi na bazo in se vanjo vključuje, npr. kot znanost, ki z vzgojo oblikuje delovno silo in izdeluje načrte za narodno gospodarstvo.

Prispodobne »baze« in »nadgradnje« v klasičnem marksizmu vsebujejo ustrezno opredelitev dolgoročnega preseka družbenega razvoja, v katerem je baza osnovna. Vendar pa se odnos med nadgradnjo in bazo *bistveno* spreminja, oziroma »se mora«² bistveno spreminjati v socialistični družbeni formaciji, ko se ona razvija in stabilizira.

Ta premik ni v tem, da bi ekonomska osnova ne bila več nujen pogoj za obstoj in razvoj socialistične družbe in človeka in da ne bi vplivala tudi na oblike nadgradnje. Toda medsebojna odvisnost baze in nadgradnje dobi v razvitejšem socializmu bistveno (ne absolutno) novo obliko in intenziteto. Določeni elementi nadgradnje (znanost-morala-politika) so v socializmu neogibni, da bi se kolektivni družbeni subjekt mogel oblikovati na višji ravni kot v poprejšnjih formacijah. Ti elementi dobijo (oziroma »morajo« dobiti) večjo in drugačno vlogo, kot so jo imeli v prejšnjih družbenih ureditvah in se bistveno bolj integrirajo v celotno družbo, pa tudi v ekonomiko, kot v prejšnjih formacijah.³

Subjektivni faktor v relativno stabilizirani socialistični družbi »mora« ustvarjalno obvladati, si podrežati in prilagajati ekonomsko osnovo in vse druge družbene sfere, ker jih samo tako more razvijati na način, ki je najbolj v skladu z vsestranskim razvojem človeka.

Koncepcije o novi vlogi družbenega subjekta v socializmu bistveno deformirajo tako birokratski monopol, ki teži spremeniti ozke družbene grupacije (državni aparat, kadrovske partije) v edino subjektivno gibalno, in s tem duši vse druge subjektivne sile, kot tudi neoliberalistična težnja, po kateri naj bi subjektivni faktor socializma predstavljali samo atomizirani subjekti, samo individuume in ozke družbene skupine.

² Sočasne indikativne in normativne sodbe (»se spreminja« in »se mora spreminjati«) kažejo samo na to, da imanentne razvojne nujnosti socializma zahtevajo (»mora«), kar često še ni uresničeno — tako da ta »mora« ni mišljen subjektivistično — normativistično.

³ To spremembo v odnosu med bazo in nadgradnjo vsebujejo tudi misli klasičnega marksizma o tem, da bo plansko usmerjanje družbe obvladovalo stihijo, da bo družbeno upravljanje temeljilo na znanosti in široki organizaciji proizvajalcev.

Subjekt razvitega socializma more biti samo kompleksna družba delovnih ljudi, ki je organska celota in ki daje vsakemu individualnemu subjektu kar največje možnosti za odgovorno udejstvovanje v upravljanju in proizvodnji. Brez takega socialističnega družbenega subjekta, ki je istoveten s humanistično organizirano družbo, tudi ni možna plodna afirmacija individualnega subjekta, ampak samo atomizacija posameznikov in skupin ter afirmacija ozkih monopolov.

Družbeni uspehi Jugoslavije od osvobodilnega boja do hitrega gospodarskega razvoja so predvsem plod takega oblikovanja in delovanja subjektivnega družbenega činitelja, ki je energijo naših narodov spodbudil in povezal na novih, učinkovitejših temeljih. Kolikor v danih ekonomskih in socialnih razmerah nismo dosegli še več, pomeni, da imamo še znatne možnosti za učinkovitejše delovanje subjektivnega faktorja.

Seveda ni mogoče na hitro in na kratko izdelati najustreznejši model tega kompleksnega kolektivnega subjekta, posebno še takega, ki bi se čim bolj prilegal prav zdajšnjim jugoslovanskim razmeram. Zato se bomo zaustavili samo pri nekaterih sedanjih bistvenih problemih kritike, ki je pomembna oblika in vsebina delovanja takega družbenega subjekta pri nas.

I

Ena stalnih in bistvenih sestavin delovanja socialističnega družbenega subjekta je kritika, pojmovana in uresničevana kot tako intenzivno diferenciranje družbenih pojavov na pozitivne in negativne, ki gre od ideološke do praktične politične akcije,⁴ do menjanja družbenih odnosov.

Tisti, ki hočejo pri nas nastopati kot organiziran družbeni subjekt socializma in ki poskušajo zato svojo enotnost zasnovati na bistvenih skupnih interesih naših narodov ter si prizadevajo iz teh temeljev izkoreniniti vsak gnil kompromis in lažen mit, se v zadnjem času srečujejo s posebno koncepcijo o družbeni kritiki. Neoliberalistični elementi jih prepričujejo, da je nujno potrebno začeti kritično razpravo o »vsakem stališču« (četudi je npr. takšno stališče nasprotno naprednim temeljem in bistvenim skupnim interesom naše družbenosti). Na videz »svobodoumno« je to stališče skrajno ne-

⁴ Eden izmed predsodkov v zvezi s kritiko, ki ga ni potrebno podrobneje pobijati: naj bo kritika samo negacija in samo »rušenje«, ne pa vsestranska ocena z vsemi praktičnimi implikacijami.

kritično, ker ni občutljivo za kritično diferenciacijo, ki so jo naši narodi — še posebej slovenski narod — že v praksi izvedli pri temeljnih življenjskih dilemah, večkrat prav na meji nacionalnega obstoja in izginotja.

Za jugoslovanske narode ne obstajajo več bistvene nejasnosti v dilemah, kot so: ali jim večje življenjske možnosti odpira epigonsko podrejanje velesilam, ali pa nacionalna neodvisnost in intenzivno sodelovanje z vsemi naprednimi in socialističnimi silami v svetu; ali je bil naš gospodarski in družbeni razvoj hitrejši v okvirih kapitalistične ali socialistične lastnine in družbene ureditve; ali je vsak od jugoslovanskih narodov (in vsi skupaj) močnejši in trdnejši v svetu, če jih veže nacionalna enakopravnost ali pa razbijajo antagonizmi centralizma in separatizma; ali nam večje razvojne možnosti nudi večstrankarski sistem stare Jugoslavije, meščanske in klerikalne stranke, ali birokratizem, ali pa sistem socialistične demokracije; ali omogoča večje razvojne možnosti nas vseh naravna enotnost delavcev, kmetov in intelektualcev ali njihova politična neenotnost.

Kdor je negotov na takih težko preizkušenih razpotjih našega družbenega življenja, se sam diskvalificira kot udeleženec kvalificirane javne kritike in diskusije.⁵ Zlasti je čudno, da nekateri kot vzor svobodnega in kritičnega razpravljanja navajajo včasih nekatere razvite dežele, kjer tiči za vso raznolikostjo dnevno političnih diskusij in političnih iger tiha, trdoživa in učinkovita nacionalna disciplina, ki je tudi izraz nacionalnih interesov. Razlika med tipom te in nam potrebne enotnosti pa je, da mora disciplina, ki je nujna nam, temeljiti že zaradi naših zgodovinskorealnih pogojev samo na naprednih interesih, medtem ko se v razvitih deželah ta nacionalna disciplina večkrat močno naslanja na ožje nacionalne interese (skupno uživanje sadov kolonializma, monopolističen položaj v svetovnem gospodarstvu).

⁵ Če je kdo zaradi neznanja in neizkušenosti res samo tako nezrel, da še ne more soditi o teh jasnih, bistvenih konstantah življenja jugoslovanskih narodov v sodobni epohi, potem ni nedemokratično ampak v interesu prave demokratičnosti (s katero razumemo tudi sposobnost za odgovornost), če svetujemo takemu, da se še uči, preden bo posegel v javno debato. Pri tem bi morali vztrajati tudi tisti, ki pravijo, da naj sodobno mladino zanima samo, kaj se »danes« dogaja, saj je danes določeno tudi z včeraj, s tem, kje smo bili npr. v stari Jugoslaviji. Veliko teže pa je, če kdo zavestno zahteva, da tudi osnovne temelje naše skupnosti prepustimo »svobodni« politični igri, ker misli, da bo s hazarderstvom več izvlekel iz nje.

Čeprav so splošne napredne in socialistične konstante večidel že postale organski del slovenske in jugoslovanske družbene stvarnosti, je vendarle ta skupnost še zelo mlada. Vzporedno z njo obstoji občutna, podedovana neintegriranost jugoslovanskega gospodarstva (kljub precejšnjemu napredku v zadnjih 20 letih), obstoje velike razlike v gospodarskem in kulturnem razvoju, obstoji podedovana nacionalna, etična, kulturna, miselna heterogenost, heterogenost v pogledu zgodovinskih vezi z različnimi mednarodnimi centri, heterogenost, kar zadeva vrsto predsocijalističnih tradicij, ki je tu in tam večja kot v drugih evropskih državah.

Pri takih podedovanih disharmonijah pomen zavestne discipline v pogledu bistvenih skupnih interesov podčrtuje samo stanje stvari, ne pa moralizatorstvo.

Teh naših skupnih interesov ne bomo ohranili in poglobili, če bodo obstajale nedotakljive zlate table deklaracij poleg in izven vsakdanjega življenja, ampak samo, če jih bomo odkrivali v tem življenju, če bo vsakdanjost vse bolj organizirana okrog njih, z njimi v središču. To pa je spet mogoče samo z nenehno kritiko, z nenehnim kritičnim diferenciranjem spremenljive družbene pojavnosti, vštevši tudi kritiko tistih, ki bi ozke interese poskušali identificirati »z varovanjem« splošnih interesov. Tako »varovanje« je najboljši način, da ti splošni interesi čimprej zgubijo svojo jasno fiziognomijo.

Kritizirati in obravnavati ne le da »smemo«, ampak po naravi stvari same tudi »moramo« vse drugo, vse kar je navidez »zunaj« teh osnovnih načel. Da bi ta načela še vnaprej realizirali in jih razvijali in da bi se tako v svojih edino trdnih temeljih čim bolj utrdila in bogatila naša skupnost, moramo temeljito kritično obravnavati vsak posamezen družbeni pojav. Nič posameznega ni tako popolno, da bi predstavljalo večno utelešenje osnovnih načel. Ker pa na drugi strani ta načela morejo obstajati samo skozi posamezno — je tudi vse posamezno (posamezni družbeni organi, člani družbe, posamezni družbeni ukrepi)^{5 a} že v principu podrejeno obravnavi in kritiki, posebno kadar gre za uveljavitev občih interesov.

Kritična diferenciacija dnevne stvarnosti, ožjih pojavov in struktur s stališča najglobljih osnov naše skupnosti je tudi edino objektivno merilo za utemeljenost ali neutemeljenost *ostrosti* kritike. Vsak pojav zasluži tolikšno ostrino negativne

^{5 a} Razume se, s tem ne mislimo, da naj se kritika omeji samo na posameznosti in da naj se boji širših področij.

kritike, kolikor se odmika od izkustvenih principov našega obstoja, ne glede na katerem nivoju je prišel na dan. Napak bi ravnali, če bi npr. manj ostro sodili tistega, ki bi poskušal uveljaviti nekaj bistveno različnega od delitve po delu, češ da so to napako storili samo znotraj določenega podjetja ali znanstvene ustanove, saj si je mogoče izboriti prostor za razvoj naših bistvenih temeljev samo znotraj vsake ožje družbene enote.

Pod »ostrostjo« kritike včasih razumejo skrajno ostrino besed, toda s perifernih ali pa celo nazadnjaških stališč, npr. s stališča osebnega in klikarskega boja in prizadetosti, ki ne išče svojega mesta in svoje pravice v sklopu bistvenih osnov naše družbe. Nekateri na videz vehementni kritiki se te edino napredne principialne ostrosti ogibajo, ker se nočejo vključiti trajno v žive principe naše družbe.

II

Ker je kritika ostro rezilo subjektivnih sil v prizadevanju po diferenciaciji, ohranitvi in razvoju osnovnih vrednosti naše družbe, so zdaj še izrazitejše neke nedozorelosti družbenopolitične kritike pri nas.⁶

Kljub temu, da se je v zadnjih petnajstih letih družbenopolitična kritičnost izredno razvila in da je razkrajala mite, dogmatizem ter uveljavljala svobodnejše vzdušje, se družbena kritika še daleč ni tako izoblikovala, kultivirala in integrirala v vsakdanjo prakso, kot to zahteva socialistična demokracija, ki se pri nas razvija.⁷

Tak razvoj zavirajo ozki interesi na eni in neizkušenosť, predsodki na drugi strani. Prva ovira je nevarnejša, ker temelji na zagrizenosti, pa tudi druga ni nepomembna zdaj, ko nastajajo povsem nove, doslej neznanе in nepreizkušene družbene oblike, ki zahtevajo destrukcijo tisočletnih predsodkov.

Nezadostno je izdelan, normaliziran, v tokove samoupravnega odločanja pomanjkljivo integriran in premalo kultiviran poseben aspekt naše kritike — kritika ožjih organov upravljanja in vršilcev družbenih funkcij (termina »funkcije« in »funkcionarji« veljata za vse, ki imajo posebne, stalnejše

⁶ Kritiko smo pri nas v zadnjem času že večkrat obravnavali in cilj tega članka je obdelati samo neke aspekte.

⁷ S »kultiviranostjo« kritike nikakor ne razumemo oportunistično ogibanje odločnemu odkrivanju bistva naših sodobnih družbenih pojavov in negativnosti, ampak predvsem sposobnost kvalitetnega, natančnega odkrivanja in zato učinkovitega, racionalnega spreminjanja bistva teh pojavov.

funkcije v družbenem upravljanju, in to ne glede na družbeno področje, ne samo na ožjem političnem področju, ampak tudi v samoupravi, v »kulturi« in prosveti, ne glede na to, ali so funkcionarji izvoljeni ali postavljeni, ali so bolj zakonodajalci ali izvrševalci).⁸

Čeprav je razvijanje kritike ožjih družbenih organov in funkcionarjev pri nas še zelo realen družbeni problem, s to ugotovitvijo nikakor ne gre razumeti frontalno negativno stališče do funkcij in funkcionarjev. Poziv k vsesplošnemu odpravljanju funkcij izhaja večkrat iz primitivne malomeščanske zavisti do funkcionarjev (na podlagi prazne, uravnilovkarske mentalitete, ki ne trpi nobenega vključevanja v organizacijo: kaj boš »nad menoj«, saj smo vsi enaki). Tudi zelo razvita socialistična družba je nemogoča brez določene, seveda povsem specifične delitve poslov v družbenem upravljanju in zato bo tudi v taki družbi kritika »višjih« funkcij in organov realen problem.

V naši družbi ni monolitnega funkcionarsko-birokratskega sistema, ki bi na drugi strani zahteval enosmerno, nediferencirano negativno kritiko funkcionarjev. Ta sistem je pri nas zrušen in normalni socialistični kritiki »navzgor« je že pripravljena podlaga, posebej z vzdušjem kritičnosti, ki ga je zavestno in javno kultivirala Zveza komunistov, zlasti v zadnjih letih.

S to svojo pobudo v razvoju družbene kritičnosti in v odstranjevanju elementov mitične atmosfere, ki je včasih obdajala funkcije in ki že po logiki normaliziranja življenja ne more večno trajati, je Zveza komunistov samo okrepila naš socialistični sistem. Širši krogi našega ljudstva, po daljšem izkustvu, medsebojne odnose z vodstvom pojmujejo manj mitično in vse bolj realistično. Vendar pa oni to intimno vsem tistim funkcionarjem, ki so zares v prelomnih trenutkih imeli pozitivno vlogo, tudi priznajo. Zato moremo reči, da je naš sistem danes bolj stabilen in preizkušen kot takrat, ko so odnosi med vodstvom in ljudstvom temeljili bolj na začetnem navdušenju. Toda večkrat, posebno pa na zadnjem kongresu ZKJ, je bilo ugotovljeno, da dosti funkcionarjev še ni pripravljeno sprejeti to demokratično-kritično vzdušje, ki ga nujno zahteva aktivizacija vseh ljudi v samoupravljanju, in

⁸ Figuratивно bi lahko dejali, da še ni dovolj razvita kritika »od spodaj navzgor«, vendar pa je ta izraz izrazito preozek. Tudi v razvitejšem socializmu, kjer ne (ali pa ne bodo) vladajo hierarhični odnosi zgoraj — spodaj, bo realno potrebna, četudi začasna delitev upravnih funkcij, in zato je ali bo tudi v taki družbi nenehno navzoč tudi problem kritike »navzgor«.

da je to eden pomembnih vzrokov za naše subjektivne pomanjkljivosti, z občutnimi posledicami na vseh področjih.

Za socialistično demokracijo so pomembne tudi druge smeri kritike, ne samo od spodaj navzgor, ampak tudi na »istih nivojih«, tudi med »običajnimi« člani skupnosti, kot tudi kritika od »zgoraj navzdol«. Toda v socialistični demokraciji obstoje in bodo obstajali pogoji, ki poudarjajo stalno pomembnost kritike »od spodaj — navzgor«.

Problematika kritike »navzgor« ne izvira iz nekašne vrojene nemoralnosti ali nesposobnosti funkcionarjev. Ta kritika je aktualna tudi, če so nosilci funkcij po svojih lastnostih nad povprečjem, ker je ta aktualnost zasidrana v realni naravi funkcije in v položaju ožjih organov upravljanja.

Zaradi kompleksnosti in težavne merljivosti družbenih pojavov, je tudi relativno sposobnemu funkcionarju in organu težko samemu sprejeti tako odločitev, ki ne bi imela praznin, znatnih negativnih odmevov na del delovnih ljudi in ki ne bi mogla biti še boljša z iskanjem dialektične sinteze raznih aspektov.⁹ V sami naravi odločanja na »višjih« ravneh je torej, da morejo k odgovornejši odločitvi vedno prispevati tisti, ki živijo v tistih posebnih področjih, katera zadeva odločitev, ali pa gledajo z drugih aspektov. Odtod nujnost kritike med izoblikovanjem in izvajanjem splošne odločitve tudi tistih članov družbe, ki trenutno niso med vodilnimi organi.

Funkcije implicirajo (tudi če so samo izvršne, ali pa samoupravljalne) vedno tudi določeno diskrecijo, tj. pooblastilo odločati po svojem preudarku o drugih ljudeh in družbeno materialnih virih. Tudi družbeno nujna in formalno precizirana diskrecija more biti izkoriščena (ker je ona pač tudi v tem primeru določeno pooblastilo) v ožje namene, more biti izkoriščena drugače, kot to večina hoče. Pravilo je, da »oblast lahko kvari človeka«. Torej tudi iz tega aspekta funkcije izvira nujnost kultiviranja kritike. Razvoj take kritike je nujen za stabilizacijo socialističnih odnosov, za ustrežnejše odločanje, je pa tudi pobuda za boljše delo na položajih, ki so posebno pomembni za vso družbo.

Ena od neposrednih ovir take kritike je tudi pri nas stališče nekaterih funkcionarjev in organov. Tudi po tej plati

⁹ Prav zaradi teh težav, zakoreninjenih v sami naravi odločanja, je lažje biti »skoraj popoln« astrofizik, obrtnik ali knjigovodja kot pa popoln družben funkcionar ali organ. Priznanje te realnosti v vsej naši družbi bo predstavljalo delček kultiviranja kritike kot tudi pobudo za večjo odgovornost pri opravljanju funkcij, saj kaže, kakšne osebne nazore zahteva opravljanje funkcij.

(odnos funkcionar-kritik) je pri nas opaziti precejšen napredek, saj je že praktično nemogoče, da bi imel kdo zaradi ostre, pa tudi neupravičene kritike onemogočeno eksistenco. So pa še vedno pogoste »finejše«, toda zelo občutne oblike dolgoročnega pritiska tudi nad dobronamernim kritikom (diskriminacija pri delu, v pogledu družbene afirmacije in osebnega razvoja). Funkcionarji ali skupine funkcionarjev imajo namreč tudi v socialistični demokraciji moč, da proti svojemu kritiku izvajajo take osebne konsekvence, kot jih drugi »običajni« ljudje ne morejo, čeprav ti ljudje sicer niso drugačni. Kdor želi monopolistično izkoriščati svoja družbena pooblastila — tipičen birokrat — bo ta monopol in moč najpoprej naperil zoper kritika — tudi konstruktivnega — saj mu kritik najneposredneje ogroža monopol. Zato razvijanje socialistične kritičnosti kot neodtujitve komponente socialistične demokracije zahteva še večjo in še bolj sistematično zaščito kritika in še bolj organiziran družbeni pritisk na oblastniške zatiralce kritike (zaščita kritika od Zveze komunistov, družbenopolitičnih organizacij in državnih zakonov; ostrejša in sistematična družbenopolitična sankcije do zagriženih zatiralcev kritike).

Eno najučinkovitejših meril za intimno demokratičnost posameznih nosilcev upravnih funkcij je njihov odnos do kritike »od spodaj«. Tudi upravičena kritika ni nobenemu prijetna in je za sožitje z njo potrebna notranja moč in širina. Toda ta subjektivna moč, ki jo mora mobilizirati vsak demokratičen funkcionar že s tem, da sprejme funkcijo v socialistični demokraciji, je samo eden izmed pogojev za normalen razvoj kritike. Kritika bo, v vseh smereh, lažje sprejemljiva, če bo postala normalen, splošen pojav. V luči izjemne, neregularne četudi upravičene kritike so videti kot črne ovce tisti, ki jih je kritika doletela in ki hkrati niso slabši ali pa celo boljši od drugih.

V našem družbenem življenju je pogosta dezorientacija, ker v javni kritiki še niso argumentirano diferencirani nosilci funkcij, ker pogostokrat niso jasne razlike med tistimi, ki so družbeno koristni, in onimi, ki niso. Prav zato, ker ni še dovolj kultivirana kot javna, se kritika organov in funkcionarjev lažje uveljavlja kot zaplotniška in demagoška, lažje napihuje napake enega dela funkcionarjev, kar naj bi veljalo za vse, ter tako demobilizira, spravlja v apatijo ali pa nerealno revoltira »običajne« ljudi.

Demagoška kritika funkcionarjev in organov pa nima samo teh zunanjih ugodnih pogojev, ampak tudi svoje notranje izvore — posebno v ambicijah posameznikov in gru-

pacij, da osvojijo pozicije, monopole in monopolčiče in da pri tem izkoristijo demokratične oblike. Ta demagoška kritika zavira razvoj resnične kritike, ker daje birokratičnim elementom opravičilo za preganjanje prave socialistične kritike.

Eden od simptomov nezrelosti znatnega dela kritike pri nas je nesposobnost razločevati med tistimi napakami organov in funkcionarjev, ki so, prvič, nujne v vsakem sistemu, tudi pri funkcijah, ki jih opravljajo relativno ustrezni kadri, dalje med napakami, ki so še posebej nujne v našem sistemu, kadar razvijamo povsem nove, doslej neznanе in nepreizkušene družbene oblike,¹⁰ in naposled med napakami, ki izvirajo iz izrazite osebne nezadostnosti posameznikov in zahtevajo ali njihovo prizadevanje po preraščanju te nezadostnosti ali pa odstranitev s funkcije. Nesposobnost takega diferenciranega obravnavanja raznih napak je samo znak nezrelosti dela kritike, ki često niti približno ne ve, kako veliki in kompleksni so določeni družbeni problemi in v čem sploh so (kako je npr. še v vseh socialističnih deželah nezadostno izdelana teoretično-metodološka podlaga za delitev po delu, kako je kompleksno vprašanje tržišča in cen v naših povsem novih razmerah itd.).

Za neizdelanost in nerazvitost naše kritike so značilni tudi mnogi predsodki. Tudi ko ne gre za obrambo zavestnih ozkih interesov, se posamezniki bojijo vsake kritike in sleherne novosti kot nekakih za socializem nevarnih premikov, ne zavedajo pa se, da je najnevarnejše, če se socializem ne razvija. Tudi v nekaterih glavah, kjer trenutno ni zavestnih ozkih interesov, vlada mistično-religiozen strah predreti nimbus, ki za vsakega malomeščana, klasičnega ali birokratičnega, takoj obda vsako funkcijo. To samo kaže, da taki posamezniki sploh še niso navajeni na normalno življenje v vzdušju normalne kritike, posebno pa, da se ne zavedajo velikih progresivnih potencialov naše družbe in da jih ne umejo organizirati, če se je že nujno zoperstaviti napačni kritiki ali pa redkim primerom izrazite nazadnjaške kritike. V stare predsodke sodi tudi strah, da vsako javno kritiziranje, posebno v javnih sredstvih za informiranje, pomeni že začetek padca posameznika, namesto da bi taka kritika postala povsem splošen pojav in da bi prav s tako kritiko razločevali

¹⁰ Če so »prve« nezadostnosti, napake v novi akciji in situaciji, razumljivejše, jih je mogoče bistveno zmanjšati prav z organizirano javnostjo in kritičnostjo pri sprejemanju in izvajanju novih odločitev.

normalno popravljanje nezadostnosti od nepopravljivih posameznikov.

Sestavni del kultiviranja javne kritike so informacijska sredstva: tisk, radio, televizija, revije. Zdi se, da politika kritike na tem področju ni dovolj enotna in ustaljena.

Informacijska sredstva — posebno tista, ki se ukvarjajo z družbenimi vprašanji — so izredno pomemben politični medij, saj lahko učinkovito vplivajo na politične odločitve in usmeritve celotne skupnosti. Zato zanje ni zainteresiran samo krog novinarjev, stalnih sodelavcev in javnih delavcev,¹¹ ampak načeloma vsi delovni ljudje. Prav zato (in ne samo zato, ker je materialna podlaga informacijskih sredstev družbena lastnina) bi tudi vsi delovni ljudje morali imeti zagotovljeno možnost, da pod enakimi pogoji izkoriščajo ta sredstva za izražanje svojih stališč. Kritika in predlogi državljanov večkrat prav zato ne pridejo ob pravem času na pravo mesto, ker jih zadržujejo in deformirajo nekateri funkcionarji in ker ne najdejo — ali pa sploh nimajo upanja, da bodo našli pa zato niti ne reflektirajo na to — svoj prostor v tisku in drugih informacijskih sredstvih. To je eden izmed pomembnih razlogov, da je niz družbenih problemov dobil večkrat pri nas bolj stihijsko in konfliktno obliko, kot je bilo nujno, namesto da bi te probleme racionalneje in prav zato temeljito rešili po redni poti. Včasih se tudi konstruktivnemu kritiku zdi, da zadeve ni mogoče rešiti redno in racionalno, razen s posebnim grmenjem.

Čeprav je to v okviru zakona o tisku, ustave, statuta ZKJ že formalno zagotovljeno in čeprav smo tudi na tem področju napredovali, pa praktično še nismo realizirali obveznost organov informacijskih sredstev, da načeloma objavijo vse, kar sodi v njihovo torišče, kar ni v nasprotju z osnovami naše družbe, kar ni nestrokovno¹² in vse, kar se ravna po moralnih pravilih javne razprave. Seveda bi kodekse operativnih postopkov in pravil, ki bi zagotovili uresničevanje teh pravic vseh delovnih ljudi, morali še posebej izdelati, ker je problem kompleksen. Ni pa nerešljiv, niti sekundaren.

¹¹ Iz stalnega dela in odgovornosti na tem področju (stalni sodelavci, novinarji ipd.) izvirajo seveda tudi neke posebne pravice kot tudi določene možnosti iz pooblastil in odgovornosti, ki jih imajo družbenopolitični organi. Toda te pravice ne smejo biti prepuščene subjektivni presoji niti ne morejo omejevatj pravice vseh drugih državljanov, da — pod enakimi pogoji — porabljajo ta sredstva za informacije.

¹² Seveda s tem ne mislimo, naj bodo ta sredstva rezervirana samo za strokovnjake.

Dolgoletni presek naših sredstev za informacije kaže, da v glavnem tu poprej niso resno analizirali pojavov in poročali o mnogih problemih, ki jih je v določenem momentu naša družba označila kot pomembne ali celo prvorazredne (npr. negativni pojavi med komunisti, vprašanja kadrovske politike, neustrezen položaj nekaterih gospodarskih panog in prosvetnih delavcev) in o katerih bi ljudje radi izrazili mnenje.

Kritika, ki odkriva realne in pomembne napake, ne odkriva vedno tudi osebnih in grupacijskih nosilcev, toda zato še ni a priori neučinkovita in kompromisarska. Če se za napakami ne skrivajo otrdeli ozki interesi in če obstajajo relativno dobra volja in (relativna) sposobnost za preraščanje napak, bo še neosebna kritika včasih zadostna spodbuda za poboljšanje.

Kritika pa je večkrat premalo učinkovita prav zato, ker ni osebna, neosebna pa je zato, ker ni normalen pojav. Javnost pogosto ne more oceniti resnične prispevke in napake posameznih funkcionarjev, ker ne pozna realnega procesa odločanja in izvrševanja, odgovoren človek pa noče soditi o osebah brez natančnih podatkov. Zato kritika večkrat zakasni, je neustrezno razvodenela, eruptivna, udarja mimo bistva, čuti se negotovo in nemočno, da bi diferencirano sodila.

Konkretna, pa tudi na osebe in organe naslovljena kritika je napredna in učinkovita v odkrivanju in uresničevanju družbenega progressa, če se loteva kritike oseb, izhajajoč od družbene stvarnosti, ne pa da jih ocenjuje predvsem na podlagi prvih vtisov in subjektivnih razpoloženj, kot je značilno za del kritike iz vrst »humanistične« inteligence. Ko govorimo o kultiviranju in normaliziranju kritike ad personam, mislimo predvsem na potrebe tako utemeljene kritike. Vendar so za kodeks socialistične kritike, ki bi ga morali uveljaviti prav zaradi normalizacije kritike, pomembni tudi drugi aspekti (npr. opuščanje nepotrebnih žalitev, netočnosti).

Seveda je za osebno kritiko nujna tudi analiza same osebnosti, ki sodeluje pri javnem odločanju. Toda ta analiza je pogostokrat težka, nikoli pa kot osamljena ne zadošča za temeljitejšo oceno. Tudi brezkompromisno-principialni kritiki je večkrat lažje analizirati osebnost v družbi kot pa izolirano osebnost, ker so vidnejša dejanja in posledice dejanj osebnosti kot pa notranji motivi teh (npr. kakšen je v napakah posameznikov odnos med njihovim neznanjem in predsodki na eni in zagrizenimi interesi na drugi strani). Tudi če vidimo v notranjost posameznikovega dejanja, je to šele en pol za določanje realne družbene vsebine in vrednosti teh

dejanj; drugi, nujni pol tega določanja je analiza družbenega konteksta delovanja osebnosti. Šele ta kontekst kaže, kakšne so realne družbene razmere, možnosti in potrebe, ki tudi po svoje določajo, koliko je vredno delovanje posameznika.

Prav ta drugi, objektivni, »situacijski« pol pri analizi dejavnosti posameznika pa je v »humanističnih« kritikah često tako žalostno slaboten, da šepa prvi pol kot tudi vsa ocena. Ta šepanja ali pa napačna usmeritev dela »humanistične« kritike izvirajo deloma iz abstrakcionizma. Greh abstrakcionizma ni v ocenjevanju sedanjosti — in vplivanju nanjo — s stališča nekega daljnosežnega ideala, ki raste v prihodnost iz globine realnih preteklih izkustev. Merila takega ideala so tudi nujna za oceno sedanjosti, za njeno diferenciacijo in za uresničevanje sedanjosti v najhumanejši obliki. »Abstrakcionizem« se tudi bistveno razlikuje od plodnega razvitega abstraktnega mišljenja, saj je abstrakcionizem pritlikava, nemočna in deformirana miselna abstrakcija, ki pri posploševanju ni zajela dovolj bistvenih dejstev, ki ni našla med nasprotnimi stranmi sintetično mero, ustrezno stvarnosti in ciljem, ampak je eno od strani preveč napihnila in poizkusila s to razredčeno praznino pritisniti na vso drugo stvarnost in jo zaobjeti. »Humanistični« abstrakcionizem je šibka misel o bodočem človeku in družbi, revna in enostranska, v sebi nerazčlenjena, saj ni plod temeljitejšega proučevanja človeka in družbe. Ta misel tudi resničnih splošnih elementov, ki jih vsebuje, še ni sposobna spoznavati in uresničiti v posebnih sodobnih pojavnih oblikah, še zlasti v sodobnih ekonomskih, socialnih in političnih pojavih.

Del »humanistične« kritike ne temelji na natančni (natančni vsaj v bistvenih potezah) analizi sodobne jugoslovanske družbene strukture in na resnični analizi razmerij med političnimi silami v Jugoslaviji.

Določeni delci »humanistične« inteligence že leta napadajo npr. samo birokratizem, ki naj bi bil utelešen samo v politični sferi v ožjem smislu (državni aparat in politična organizacija). Res da je v sami naravi ožje politične sfere dana posebna možnost za birokratske pojave in da bo potreben nenehen boj z njimi. Dejstvo pa je, da je ta birokratizem pri nas že razbit kot enoten sistem. Danes se elementi tega birokratizma, prav zato, ker niso več celosten hierarhičen sistem, ki bi imel svoje jamstvo v tej monolitnosti, vežejo z elementi nacionalizma, malomeščanstva, lokalizma, klikarstva, grupštva.

Značilno je, da nekateri predstavniki »humanistične« kritike hkrati s prenapihnjeno kritiko birokratizma ne izrečejo

niti ene besede o znatnih pozitivnih spremembah v položaju in strukturi ožje politične sfere, o že dolgo očitnih pojavih malomeščanstva, šovinizma, klerikalizma, podjetniškega in lokalnega egoizma, birokratizma v znanstvenih, kulturnih in prosvetnih institucijah, o povezovanju teh struktur s tujimi idejnimi strujami. S tem pa so se ti krogi objektivno že enostrano opredelili. Tudi če ima njihova kritika »klasičnega« birokratizma nekatere pozitivne posledice, oni niso nosilec tiste avantgardistične socialistične kritike, ki predstavlja družbeno celino in ki negira in prerašča vse družbene ozkosti in zastarelosti — od birokratizma preko klasičnega malomeščanstva do šovinizma. Njihova enostranska kritika vnaša tudi nejasnosti, namesto da bi najoptimalnejše oblikovala, mobilizirala in usmerjala socialistične subjektivne sile.

Večkrat so ti »humanistični« kritiki tudi sami birokratično ali grupaško organizirani in nastopajo kot predstavniki ožjih interesov enega sloja, a ne družbene celote. V posameznih primerih — tu pač ne gre več samo za abstrakcionizem — pa je čutiti posredne ali neposredne odmeve nacionalistične, klerikalne ali pa meščansko-liberalistične ideologije.

Abstrakcionizem, pomešan s takimi idejnimi elementi, pa ne samo razvodeni in dezorientira subjektivne sile socializma, ampak bi utegnil biti, ne glede na to, kaj subjektivno posamezniki želijo, idejni impulz za oživitev drugačnih družbenih sil.

Toda pod pogojem čedalje bolj poglobljene socialistične politike, bolj korenitega preraščanja njenih lastnih nezadostnosti, bodo stari, zgodovinsko kompromitirani in iz sodobnosti izkoreninjeni in novi partikularistični interesi še bolj izgubljali možnost za afirmacijo.

FRANC UREVC

Birokratizem v novih pogojih

I

O birokraciji, birokratizmu, tehnokraciji, tehnokratizmu, administraciji, administriranju in podobnih pojavih v sodobni človeški družbi je izredno veliko napisanega. V praksi in teoriji tako v kapitalizmu kot socializmu so obravnavanim pojavom in problemom dali velik poudarek. V tem sestavku ne bom obravnaval teh problemov na splošno, rad bi le opozoril na nekatere pojave in oblike rasti in delovanja »uslužbenstva« na posameznih področjih družbenega in ekonomskega življenja in na določene oblike birokratizma v novih razmerah. Ni pretirano trditi, da smo z uvedbo družbenega samoupravljanja na najširšem področju, z našo komunalno in splošno politično ureditvijo odstranili latentno nevarnost, da bi birokracija postala samostojna in celo vodilna politična sila v družbi. V praksi smo dokazali, da teorije o neizbežnosti prevlade birokracije in birokratizma v socializmu ne držijo (to so teorije, ki jih širijo razni nekdanji marksisti, osebno razočarani zaradi nekaterih pojavov v polpretekli dobi v socialističnih državah, zlasti v Sovjetski zvezi, in zaradi določenih dogmatsko birokratskih tendenc v sodobnem komunističnem gibanju). Pretirani optimisti in premalo kritični pa bi bili, če ne bi videli nekaterih pojavov, ki so deloma ostanek preteklosti, predvsem pa plod nasprotij, ki se vsak dan kažejo v naši družbi, takšni, kakršna trenutno je. Medvedjo uslugo bi delali samoupravljanju in samim sebi, če bi menili, da naš sistem, ki je v svojem bistvu demokratičen in antibirokratski, zagotavlja že sam po sebi idealen nadaljnji razvoj, brez nevarnosti za rast starih in novih oblik biro-

kratizma. Tudi ko smo se izognili birokraciji kot obliki oblasti, je še ostala kot izvršna upravna služba (»aparata«), birokratizem pa se vedno znova kaže kot metoda dela in ponašanja.

Pri nas ne odklanjamo le birokracije, ki bi si kot izvršilni aparat za upravljanje določenih funkcij v imenu ljudstva prilastila pravico, da upravlja namesto ljudstva in z ljudstvom. Odklanjamo tudi uradništvo kot neke vrste vzoren, uslužen in soliden servis za realizacijo sklepov in napotkov političnih organov in »lastnikov kapitala«, ki je ideal nekaterih buržoaznih držav. V tem pogledu je za nas irelevantno, ali gre za »vzoren«, »objektiven«, »strokoven«, »racionalen«, »primitiven« ali pa za »neracionalen«, »sterilen«, »uradniško senilen«, »primitiven« in »tehnokratsko strokoven« servis. Problema se moramo nujno lotiti s stališča, da pri nas ne more obstajati uradništvo kot *privilegiran* ali pa *zapostavljen* družbeni sloj, temveč da gre za delovne ljudi s samoupravnimi pravicami in tudi dolžnostmi, katerih položaj in vlogo ocenjujemo z istimi merili in kriteriji kot ostale delovne ljudi pri nas. V 16. členu republiške ustave je jasno določeno: »Da bi se zagotovil enoten družbenoekonomski položaj delovnih ljudi, ki delajo v državnih organih, v družbenopolitičnih organizacijah ali v društvih v skladu z naravo dejavnosti teh organov in organizacij.« Torej gre za delovne ljudi, ki morajo imeti enak družbenoekonomski položaj kot drugi naši delavci, ki zaradi delitve dela v družbi opravljajo določeno družbeno koristno dejavnost, kot to delajo tudi drugi delovni ljudje, le da ima ta dejavnost določene elemente oblastne prisile, kar ji daje poseben pomen (vsaj kar zadeva javno upravo).

V zadnjem času smo lahko vedno jasneje opazali, da gre po eni strani za okrnjene pravice dela delovnih ljudi, ki delajo v državnih organih in na sličnih področjih, ker zanje še ni povsem realizirana pravica do samoupravljanja. Sočasno pa so se kazale in se še kažejo tudi močne tendence po privilegijih za uradništvo in njegovo nenehno širjenje več ali manj na vseh področjih našega življenja. Praksa je problem pravice do samoupravljanja s pravico participacije na podlagi dela z večjim ali manjšim uspehom reševala zadnji dve leti. Splošni zakon o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih pa je stvar uredil tudi s pravnozakonske plati. Smernece za predkongresno dejavnost Zveze komunistov pa so znova opozorile na pojave širjenja in privilegiranja »uradniškega aparata« in na težave, ki nastajajo v tej zvezi. V njih je problem označen takole: »Te težave izvirajo tudi iz ekonomsko in družbeno neupravičenega povečanja uradniškega

aparata na raznih ravneh, v škodo racionalnega in smotrnega zaposlovanja strokovnih ljudi. To naraščanje je brez zadostne družbene kontrole in zunaj vpliva samoupravnih organov, je čestokrat primitivno in gre v škodo razvojnih služb, predvsem znanstvenoraziskovalnih, planskoanalitskih in kadrovskih. V nekaterih podjetjih se to neupravičeno naraščanje kaže tudi v nesorazmernem kopičenju raznih direktorskih in šefovskih položajev, in produktivnost in nestrokovnost enega dela uradniškega aparata je očitna, gmotni položaj in druge ugodnosti, zlasti pri določanju osebnega dohodka in dodeljevanju stanovanj pa neposredno vplivajo na manjšo delovno produktivnost in na kršitev načel delitve po delu.«

II

Kaj pogojuje številnost uradništva pri nas v gospodarstvu in v upravnih organih, družbenih službah itd.

Ko smo intenzivno uveljavljali samoupravljanje, da bi tako o vseh važnejših problemih odločali državljani v samoupravnih organih in ne upravni uslužbenci, bi logično upravičeno pričakovali, da se bo število teh postopoma, a zanesljivo zmanjševalo. V praksi pa se nenehno povečuje. Od leta 1956 do leta 1962 znaša indeks povečanja zaposlenih v negospodarstvu brez šolstva, znanosti, kulture, prosvete, umetnosti in zdravstva 118, v družbenih organizacijah 238, v financah in zavarovanju 149, v socialnem zavarovanju 148, v organih oblasti in uprave v celoti 109, v pravosodju 121 ter v občinski upravi 138. Indeks povečanja zaposlenih v negospodarstvu od leta 1958 do 1963 je 120, za socialno zavarovanje 123,1 v bankah in zavarovanju 134,2 in socialnem varstvu 159,8. (Podatki so iz statističnih mesečnih pregledov zavoda za statistiko SRS in statističnega letopisa SRS za leto 1964.). Da bo število uslužbencev v klasičnem smislu počasi, vendarle nenehno upadalo, je bilo pričakovati tudi zato, ker smo v letih po vojni imeli zelo slabo kvalificirano upravo tako v okviru negospodarstva¹ kakor tudi v okviru gospodarstva, ki se sicer počasi, pa vendarle izpopolnjuje z novimi ljudmi, ki prihajajo iz šol. Tako bi nova kvaliteta morala nujno sprostiti prejšnjo kvantiteto. Zanesljiva analiza tega problema, zlasti kvantitativna, ni mogoča, posebno ne za zadnjih nekaj let, ker je statistika opustila evidentiranje za-

¹ Pojem negospodarsko uporabljam kot ga obravnavata in uporabljata uradna statistika in praksa, čeprav se zavedam, da termin v celoti ne ustreza. Slično velja za izraze uslužbenci, uradniki, uradniški aparat itd.

poslenih na delavce in uslužbence. K temu bi pripomnil, da smo upravičeno opustili vsebinsko delitev na delavce in uslužbence, ker je to v skladu z našo ustavno ureditvijo. Toda če je morala tudi statistika opustiti evidenco zaposlenih glede na to, ali delajo neposredno v proizvodnji ali ne, je drugo vprašanje, ker sedaj za morebitne analize in primerjave z drugimi državami ni na razpolago zadostnih podatkov. Pri nas torej o zaposlenem osebju, čeprav je to bistvena komponenta gospodarskega in družbenega razvoja, nimamo statistično obdelanega gradiva. V statistiki je to precej brezlična masa, o kateri je mogoče dobiti podrobnejše podatke samo za vsakih deset let ob popisu prebivalstva.

Nekateri menijo, da pri nas širjenje režijsko-upravnega aparata sploh ni problem. Menijo, da gre v bistvu za pozitiven proces, ki bolj ali manj hitro poteka v sodobnem svetu, tako da kar naprej narašča število zaposlenih izven neposredne proizvodnje. Kajti moderni proizvodni proces zahteva vedno več tehničnega, ekonomskega in drugega strokovnega kadra, in torej vedno več ljudi, ki niso zaposleni kot fizični delavci v proizvodnji. Tak proces je seveda nujen in pozitiven, zlasti če je v skladu z materialnimi in proizvodnimi gibanji in če gre za uvajanje novih visoko kvalificiranih strokovnih kadrov. Tak proces morata tudi nujno spremljati večja in kvalitetnejša proizvodnja in potrošnja. Seveda gre tudi pri nas deloma za take procese, v celoti pa ne. Kajti proces uvajanja visoko kvalitetnih kadrov v znanstveno raziskovalno delo, v pripravo dela, v visoko kvalitetne družbene in strokovne službe, v javno upravo itd., je bistveno različen od procesa širjenja slabše kvalificiranega režijskega »kadra« na vseh področjih našega družbeno ekonomskega delovanja. Problem megli dejstvo, da oba procesa, čeprav vsebinsko diametralno nasprotna, statistika običajno prikazuje kot nekaj enotnega, istorodnega. V nadaljevanju bom obravnaval le naraščanje uslužbencev in režije v klasičnem negativnem smislu.

Pojav ni posledica modernizacije gospodarstva in družbe sploh, kot često slišimo, ampak drugih številnih zelo različnih razlogov. Da pri nas število ljudi, ki so zaposleni izven neposredne proizvodnje, v razmerju do števila zaposlenih v neposredni proizvodnji ni v nobeni zvezi z resničnim materialnim razvojem in stanjem, lepo kažejo podatki, koliko delavcev pride v Jugoslaviji na enega uslužbenca po posameznih republikah. V državnem merilu pride na enega uslužbenca 2,40 delavcev, v Srbiji 2,10, v Hrvaški 2,35, v Sloveniji 2,96, v Bosni in Hercegovini 2,82, v Makedoniji 2,26, v

Črni gori 2,21. V Jugoslaviji je 29,38% uslužbencev, v Srbiji 32,21%, v Hrvatski 28,78%, v Sloveniji 25,25%, v Bosni in Hercegovini 26,18%, v Makedoniji 30,63%, in v Črni gori 31,09%. (Podatki so povzeti in deloma preračunani po navedbah članka Janeza Jerovška *Strukturno razmerje med delavci in uslužbenci*, Naši razgledi 8. julija 1963. Avtor jih je povzel po statističnem godišnjaku za leto 1958.)

Zanimivi so tudi podatki o številu zaposlenih v gospodarstvu in negospodarstvu. Za leto 1963 je razmerje med zaposlenimi v gospodarstvu in negospodarstvu v državnem merilu 94 : 6, v Srbiji 95 : 5, v Hrvatski 94 : 6, v Sloveniji 94 : 6, v BiH 95 : 5, v Makedoniji 93 : 7 in v Črni gori 94 : 6. (Podatki so iz zaključnih računov za leto 1963. Publikacija SDK). Torej je tudi tukaj zelo irelevantno, kakšen je resnični materialni in družbeni položaj posameznih republik, ampak vplivajo na to razmerje predvsem drugi faktorji.

III

Imamo še celo vrsto administrativnih in nesmotrnih predpisov iz polpretekle dobe, hkrati z določenimi administrativnimi razmerji. Nov gospodarski sistem še ni dograjen. Številne kompetence in opravila, ki bi morala odpasti ali pa poenostavljena preiti v pristojnost delovnih kolektivov, opravljajo organi uprave, bančni organi, zbornice, razni upravni zavodi itd. Področja kontrole cen, delitve sredstev za enostavno in razširjeno reprodukcijo, zbiranje in delitev deviznih sredstev itd., zaposlujejo številne ljudi izven delovnih organizacij, za iste ali podobne posle pa imajo določene delavce tudi delovne organizacije. Zlasti manj sposobni in zbirokratizirani upravno-režijski »kadri« si nenehno prizadevajo, da bi se obdržali tam, kjer so, in da bi po možnosti še naprej opravljali dosedanje posle, ali pa dobili druge. Čim manj kvaliteten je režijski kader na posameznih nivojih, tem bolj se poskuša številčno izpopolnjevati s sebi enakimi ali sličnimi. Če kvalitetnejši kadri slučajno zaidejo v tako družbo, kmalu spoznajo, da so odveč, »da nimajo ustrezne prakse«, »da so neizkušeni« itd. in se raje sami umaknejo. Opaziti pa je tudi neke vrste medsebojno slogo takih uslužbenskih grup, kajti ogrožena drobna birokracija je složna. Kadarkoli smo pri nas odpravljali ali reorganizirali, bodisi občine, okraje, zbornice, kmetijske zadruge, nerentabilna obrtna ali druga podjetja itd., so tudi najbolj nepismeni zelo hitro spet našli novo pisalno mizo in svojo fiksno mesečno plačo, in to celo v obdobjih in na področjih, kjer so bile že precejšnje težave

z zaposlovanjem srednje in visoko kvalificiranih kadrov. Seveda ima pri nas vsakdo, ne glede na to, kje dela, pravico do *ustrezne zaposlitve*, nima pa — po mojem mnenju — pravice, da večno sedi v pisarni, če je enkrat prišel vanjo in če za tako delo ni zmožen. Mizerijo v nekaterih enotah javne uprave in v delovnih organizacijah, posebno manjših, je treba videti od blizu, da bi imeli o njej pravo predstavo.

Nagrajevanje pri nas še vedno ni tako organizirano, da ne bi spodbujalo naraščanje uslužbencev. Pri nagrajevanju vodilnih, strokovnih, administrativnih in sličnih kadrov se nam ni posrečila potrebna diferenciacija, glede na resnične sposobnosti in delo le-teh. Ni se nam posrečilo uvesti sistema, ki bi pokazal, kje je takih ljudi preveč in kateri niso sposobni. Pri nas kljub številnosti uslužbenstva celo vrsto načelnih sklepov ne realiziramo, ker je izvršilni »aparatus« pre malo učinkovit.

Niso samo v gospodarstvu skrite velike notranje rezerve. Neracionalnosti ne manjka ne v državni upravi in ne v raznih zavodih in ustanovah. Gospodarsko in politično je ne utemeljeno in nesmotrno vedno zahtevati od neposrednih proizvajalcev, da si večji dohodek ustvarijo z večjim delom, mnogim ostalim pa dopustiti, da delajo neracionalno in ne učinkovito, njihovi dohodki pa kljub temu rastejo skladno s tistimi v proizvodnji. Zaposleni v negospodarstvu se nenehno pritožujejo, da njihovi osebni dohodki ne naraščajo sorazmerno s tistimi v gospodarstvu. V celoti vzeto pa to niti ni točno. Res je le, da je del tako imenovanega negospodarstva neustrezno nagrajen, v celoti vzeto pa je položaj drugačen. Kakšni so bili dohodki v gospodarstvu in negospodarstvu od leta 1952 dalje, lepo kažejo uradni statistični podatki. Povprečni osebni dohodki so bili leta 1952 v Sloveniji 8745 dinarjev, v gospodarstvu 8316 dinarjev, v negospodarstvu pa 10.766 dinarjev. Razlika med povprečnim dohodkom v gospodarstvu in negospodarstvu je bila torej 2450 dinarjev. Leta 1957 je bil povprečni osebni dohodek 15.377 dinarjev, v gospodarstvu 14.756 dinarjev, v negospodarstvu pa 19.213 dinarjev. Razlika je 4457 dinarjev. V prvih šestih mesecih leta 1964 je bil povprečni osebni dohodek v SRS 41.645 dinarjev, v gospodarstvu 40.363 dinarjev, v negospodarstvu pa 49.650 dinarjev, razlika je 9287 dinarjev. Če vzamemo, da je bil leta 1952 indeks 100, je bil v prvih šestih mesecih lanskega leta splošni indeks 476,2, za gospodarstvo 485,3 in negospodarstvo 461,1. V celoti vzeto, rastejo torej osebni dohodki negospodarstva in gospodarstva precej skladno. Indeks za negospodarstvo je, če upoštevamo razdobje dvanajstih let, zelo blizu

onemu za gospodarstvo, če pa upoštevamo, da je v delu negospodarstva še v veljavi praksa trinajstih plač, lahko računamo, da se bo indeks negospodarstva za leto 1964 zelo približal indeksu gospodarstva, ali pa ga bo celo presegel.

Sedanjemu stanju dajejo nedvomno svoj pečat tudi zgodovinski razlogi. Že pred nastankom Jugoslavije so vsa področja, ki sestavljajo našo državo, pripadala takim političnim tvorbam, ki so bile znane po številnem birokratskem aparatu. Dediščini srbske in avstrijske državnosti in birokratičnosti ter orientalski tradiciji je pridala svoj del še stara Jugoslavija. Revolucija je sicer star državni aparat razbila, ni pa mogla čez noč pregnati miselnosti o posebnem položaju uprave. Poleg navedenega pa so se stari uradniški elementi po vojni postopno infiltrirali tudi v nove revolucionarne organe in prispevali svoj del k miselnosti na novo nastajajoče drobne birokracije. V povojnem obdobju so bili dolga leta vsi pogoji, da sta se birokracija in režija neverjetno širili in pridobivali tudi vedno več moči. Dejstvo, da je v upravo prišlo tudi dosti revolucionarnih, svežih in nebirokratskih kadrov, je bilo sicer pozitivno, osnovnega procesa birokratizacije pa ni moglo zaustaviti, kajti upravljanje države z gospodarstvom, stalne zunanje nevarnosti in temu ustrezna krepitev varnostnih in inšpekcijskih ter drugih sličnih organov so napravile svoje. Tudi hiter ekstenziven gospodarski razvoj je terjal vedno nove kvalificirane ljudi, ki pa jih ni bilo. Zato smo poskušali s kvantiteto nadomestiti kvaliteto, kar pa se nam seveda v celoti ni posrečilo, temveč smo samo, kar se je dalo, napolnili vse mogoče pisarne, pretežno z ljudmi, ki niso bili sposobni za ustrezna dela. Če je bil tak proces v določenem kritičnem obdobju opravičljiv in deloma celo nujen, pa ni nobenega opravičila, da se je nadaljeval več ali manj ves čas in da se deloma še nadaljuje. Verjetno smo si edini, da npr. trije bolničarji (pa tudi če imajo nekaj prakse) ne morejo uspešno nadomestiti npr. nevrokirurga, toda v praksi ne upoštevamo, da prav tako ne morejo trije trgovski pomočniki uspešno zamenjati ekonomista-specialista ali trije administratorji specialista pravne stroke.

Ves nadaljnji razvoj ni vplival dovolj selektivno na izbor kadrov. Res je veliko ljudi s pridnostjo in učenjem pridobilo nove kvalifikacije in *resnične sposobnosti*, za katere *pravzaprav gre*, del pa je vedril in oblačil, kakor je pač naneslo. Še do zadnjega smo v raznih tečajih in šolah s skrajšanim programom producirali nove kadre, ki so brez težav dobivali službe, tako da se je nekvalitetna režija še nadalje širila. Na

višjih in visokih šolah in deloma v srednjih pa smo ugotavljali nenormalno velik »osip«. Vsi tisti, ki so se »osipali« in niso dokončali šol, pa so kot vsemogoči »strokovnjaki« okrepili družbo tistih, ki opravljajo delo, katerega niso zmožni.

V javni upravi, v raznih zavodih ter družbenih službah se načelo dohodka še ni tako uveljavilo, da bi bilo selektivno. Določenega napredka tako v javni upravi kot tudi v raznih ustanovah in zavodih ne gre zanikati. Mislim pa, da smo že pri prvih poskusnih uvajanjih delitve dohodka po delu imeli izredno priložnost, da v področje negospodarstva uvedemo več racionalnosti, da odpravimo nekatera nepotrebna delovna mesta, da pošteno nagradimo strokovnjake in dobre delavce sploh. In vendar smo od tega zelo malo realizirali. Veliko je bilo govorjenja, dejanj pa precej manj. V nanovo izvoljenih samoupravnih organih v javni upravi in tudi v ustanovah so dobili večji vpliv, kot bi bilo potrebno, prav ljudje, o katerih je govora v tem sestavku. Za zvenječimi frazami o samoupravljanju se je pogosto skrivala in se še skriva okorelost in bojazen pred novim. V okviru proračunske delitve se je prav javni upravi zmerom posrečilo zagotoviti si svoj primeren delež. Sredstva pa niso bila porabljena v zadostni meri za hitro in učinkovitejše nagrajevanje sposobnejših in za nastavitve novih kvalitetnejših kadrov, temveč predvsem za linearno zviševanje v glavnem fiksnih plač vseh zaposlenih.

IV

Državna uprava v občinah v SRS je imela 1. XI. 1963 po podatkih republiškega sekretariata za proračun in občo upravo več kot polovico zaposlenih z nižjo šolsko izobrazbo (50,8%). Z višjo in visoko izobrazbo pa 15,9%. Samo 30% vodilnih uslužbencev občinskih in okrajnih uprav ima predpisano šolsko izobrazbo, 43% teh pa nima niti predpisane niti priznane šolske izobrazbe. To navajam, ker pri razpravah o formalni šolski izobrazbi kadrov radi poudarjamo, da gre za kadre iz revolucije, ki nimajo formalne izobrazbe, imajo pa dosti resničnih sposobnosti. Ti kadri so si v upravi v okviru pozitivnih predpisov z nekaj pridnosti in sposobnosti lahko pridobili priznanje potrebne izobrazbe, in torej v teh 43% večinoma niso zastopani. Za tako kadrovsko strukturo uprave imajo organi sami navadno pripravljene tele razloge:

— izpostavljenost državne uprave in omalovaževanje njenega položaja,

- zaostajanje državne uprave pri osebnih dohodkih,
- konjunktura za visoko kvalificirane kadre in
- pomanjkljivo štipendiranje.

Vsak teh razlogov ima nekaj na sebi. Mislim pa, da je poglavitni razlog, da uprava ne dobi novih kvalitetnih moči, sedanja struktura kadrov, ki ustvarja tako vzdušje, da mladega sposobnega strokovnjaka ne more pritegniti, zlasti ker je bil in je večidel še vedno tudi pri nagrajevanju zapostavljen prav v državni upravi. Da je vzdušje na delovnem mestu za mladega strokovnjaka odločilno, kaže npr. kadrovska graditev pravosodja. Pravosodje je pred leti dobilo številni kvalitetni strokovni kader, čeprav je bilo prav v tem obdobju v pravosodju nagrajevanje zlasti mladih pravnikov izredno slabo. Tega pa se upravi ni posrečilo, čeprav je imela vsaj take možnosti za nagrajevanje kot pravosodje. Pravosodje je dobivalo kadre celo v konkurenci z gospodarstvom, ki je imelo veliko boljše možnosti za nagrajevanje, ker so mladi kadri domnevali, da so odnosi v pravosodju zaradi boljše strukture kadrov ugodnejši. Ker smo v bistvu ostali pri budžetiranju ne samo javne uprave, ampak tudi večine družbenih služb, in ker je bila v okviru budžetiranja tendenca po stalnem relativnem zmanjševanju sredstev občinam in s tem družbenim in strokovnim službam, se je vsa debata o dohodkih prenesla na zunanje področje. »Ni sredstev«, je parola, ki je sicer resnična, ki pa predvsem godi birokraciji, da lahko odvrne pozornost od notranjih problemov in prenese vso debato na problem premajhnih sredstev, ki jih družba daje za te dejavnosti. Notranjih racionalizacij pa se nihče ne loti, čeprav bi tudi te sprostile nekaj sredstev.

Poleg nujne hitre spremembe nagrajevanja in uvajanja bolj kvalificiranih moči v upravo bi nujno morali tudi temeljito poenostaviti naše upravno poslovanje. V Jugoslaviji je uvedenih 259 vrst potrdil, v Srbiji celo 260, pri nas v Sloveniji pa jih menda izdajamo »le« 150 vrst. Vsekakor so tudi tu potrebne bistvene in hitre poenostavitve in ne le počasne korekture.

V

Če sem se nekoliko več zadržal pri javni upravi, nisem storil to zategadelj, ker bi mislil, da je njen položaj zelo izjemen. Nasprotno, v bistvu gre za isto pri socialnem zavarovanju, v bankah, zavarovalnih zavodih in tudi pri kadrih v številnih gospodarskih organizacijah. Kakšen je bil razvoj osebnih dohodkov v gospodarstvu, sem že navedel. Kljub zna-

nim številkam pa nekateri zelo spretno izrabljajo slabše nagrajevanje v prosveti in kulturi in prikazujejo, da je vse negospodarstvo na slabšem, če ne celo v mizernem položaju, kar zadeva osebne dohodke. Res pa je, da je del negospodarstva glede na svoj kvalifikacijski sestav in neučinkovitost naravnost odlično nagrajevan, vsaj v primeri z neposrednimi proizvajalci. To pa velja tudi za večino uslužbencev v gospodarskih organizacijah.

Pred dvema letoma sem v neki analizi opazil, da ima neka komunalna banka največje povprečje osebnih dohodkov v občini. Takrat je bilo povprečje v banki večje kot povprečje osebnih dohodkov fakultetno izobrazbenih v tej komuni. Zanimalo me je, kako predstavniki kolektiva utemeljujejo svoje dohodke. Izkazalo se je, da jih niso opravičevali morda z dobrim delom in poslovnim uspehom, kakor bi človek pričakoval, marveč s sistemizacijo delovnih mest. Sistemizacija je bila taka, da je bila za veliko večino delovnih mest predpisana visoka in višja strokovna izobrazba, in le dve mesti sta zahtevali manj kot srednješolsko izobrazbo. V resnici pa nihče v kolektivu ni imel višje ali visoke izobrazbe in le pičla tretjina je imela priznano srednjo izobrazbo. To pa jih seveda ni motilo, da so dohodke delili, kot da bi izobrazbo vsi imeli. (Res ni važna formalna izobrazba, ampak resnična sposobnost, vendar je ta praviloma le v določeni korelaciji s šolsko izobrazbo.) Pri taki delitvi ni prav nič čudno, da se tudi nihče od njih ne prizadeva, da bi si izobrazbo pridobil. Po dveh letih od vseh zaposlenih ni nihče pridobil visoke in višje izobrazbe, in tudi nobenega visoko kvalificiranega strokovnjaka niso zaposlili na novo. Tudi ne štipendirajo nikogar.

Mislím, da se večina, ugotovljenih slabosti glede zaposlenih izven neposredne proizvodnje kaže tudi v gospodarstvu. Sicer imamo mnogo manj tehničnega in drugega visoko kvalificiranega kadra v našem gospodarstvu kot v razvitejših državah, ljudi, ki ne delajo neposredno v proizvodnji, tj. tako imenovanih uslužbencev (po starih kriterijih) pa že sedaj približno toliko kot drugod. Popolnoma natančnih podatkov zaradi že omenjenega statističnega evidentiranja ni, vendar pa razpoložljivi podatki to osnovno trditev le potrjujejo. Leta 1960, ko smo imeli zadnjič še uradne statistične podatke o številu delavcev in uslužbencev pri nas, je v industriji in rudarstvu prišlo na enega uslužbenca 5,64 delavcev, v približno istem obdobju pa je v industriji posameznih držav

prišlo na enega uslužbenca naslednje število delavcev²: v Nemčiji 4,26, v Avstriji 5,45, v Kanadi 3,49, v Finski 5,41, v Danski 3,8, v Švedski 4,7, v Bolgariji 5,62, v ZDA 3,24, v Mehiki 5,92 in v Egiptu 8,6. Torej smo mi že v tem času imeli približno tako razmerje kot dosti bolj razvite države, npr. Finska ali Avstrija. V ilustracijo navajam še število delavcev na enega uslužbenca pri nas za leto 1960 v poljedelstvu, ki je bilo 4,45, v gozdarstvu 4,21, v gradbeništvu 5,80, v trgovini in gostinstvu 2,44, v obrti 7,82 in v komunalni dejavnosti 8,97. Za leto 1963 imamo delne podatke, ki jih je zbral zavod za produktivnost dela SRS na podlagi ankete v 191 podjetjih iz šestih industrijskih strok, ki predstavljajo $\frac{1}{2}$ zaposlenih v industriji oziroma $\frac{1}{4}$ zaposlenih v gospodarstvu. Po teh podatkih ima pri nas črna metalurgija tako imenovanih uslužbencev 14%, barvasta 15%, kovinska industrija 21%, elektroindustrija 28%, kemična industrija 25%, tekstilna 10% in gospodarstvo na podlagi celotnega vzorca 18%. Za isto obdobje smo vzeli za primerjavo vzorec 75 podjetij iz 14 industrijskih strok Italije, po katerem ima v Italiji rudarstvo 11% uslužbencev, metalurgija 17%, kovinska in električno predelovalna industrija 22%, kemijska 32%, živilska 30%, tekstilna 10%, papir in celuloza 16%, gradbeni material 21%, keramika in steklo 19% in razne industrije 23%. Vidimo, da je strukturno razmerje med delavci in uslužbenci pri nas in v dosti bolj razviti italijanski industriji zelo podobno. (Podatki za Italijo, preračunani iz podatkov objavljenih v *Mondo economico*, stran 34, 35, avgust 1964). V nekaterih panogah je pri nas celo večji odstotek uslužbencev kot v italijanski industriji. Znano pa je, da tudi Italija ne slovi po racionalnem zaposlovanju.

Tudi gospodarstvo pri nas še relativno kratko dobo posluje po načelu dohodka, ko gre za resničen interes kolektiva, da s čim manj ljudmi napravi čimveč. Imeli pa smo tudi sisteme nagrajevanja, ko je podjetje sredstva za osebne dohodke formiralo le po številu zaposlenih in na podlagi njihovih formalnih kvalifikacij. Tak sistem je nujno moral pustiti negativne sledove. V novejšem času pa zaradi inflacijskih tendenc ni gospodarstvo toliko občutilo pritiska trga, da bi vsestransko iskalo racionalne rešitve. Saj še strojev nismo znali obremeniti kolikor toliko primerno, kaj šele, da bi racionalne

² Ti podatki so iz knjige *Statistisches Jahrbuch 1959 für die Bundesrepublik Deutschland*, stran 44 in 170. Povzeto po članku Janeza Jerovška »Strukturno razmerje med delavci in uslužbenci«, Naši razgledi 8. junija 1963.

rešitve iskali v naših vrstah, zlasti pri zaposlenih izven proizvodnje, ki jim praktično doslej dela nihče nikoli ni meril in so vedno tako ali drugače dobili zagotovljen osebni dohodek.

Pri nas bi verjetno morali zelo hitro uvajati v proizvodnjo in družbene službe v najširšem smislu kvalificirani in visoko kvalificirani strokovni kader, zavreti bomo morali nove zaposlitve ljudi na mestih, za katere nimajo kvalifikacij in resničnih zmožnosti, od sedanjega kadra pa zahtevati, da se intenzivno izpopolnjuje. Kako doseči vse to v gospodarstvu kakor tudi v negospodarstvu? Znani so primeri tako imenovanih redukcij upravnih uslužbencev, zlasti v javnih upravah. Ko so kjerkoli opazili, da se je »aparatus«
preveč razširil, so preprosto sklenili, da je določen odstotek ljudi treba odpustiti. Rezultat je bil navadno tak, da so ljudje pri enih vratih odšli, pri drugih pa prišli. Tudi kriteriji za odpuščanje niso bili nikoli izdelani, tako da niso bili odpuščeni ravno najslabši. Ne glede na vse to pa je pri nas položaj človeka drugačen kot v katerikoli družbi doslej. Zato tudi s tega stališča take rešitve niso primerne, pa če bi bile tudi učinkovite. Najbrž je edino in res uspešno orodje uvedba nagrajevanja po delu, in to z vso doslednostjo, brez nepotrebne sentimentalnosti. Sistem nagrajevanja po delu namreč ne pomeni le to, naj boljši dobijo več, ampak da se naj tudi slabše delo in nedelo zrcali v osebnem dohodku. Tega pa je pri nas zelo malo.

Kot reakcija na primitivistične misli, da je pravzaprav ustvarjalec le delavec pri stroju ali z lopato v roki in da je vse, kar ni neposredno, se pravi, fizično v proizvodnji le bolj ali manj potrebno zlo, se v zadnjem času porajajo zelo odkrite misli, da je zaposlovanje izven proizvodnje v terciarnih dejavnostih, družbenih službah itd. že samo po sebi pozitivno, ne glede na to, za kakšne ljudi gre in katere konkretne posle bodo ljudje opravljali, čeprav gre po navadi za ekstenzivno širjenje zelo številnih takih ali drugačnih režijskih služb. Celo na tistih področjih, ki bodo zaradi harmoničnega razvoja vse družbe nujno morale dobiti veliko novih kadrov in sredstev, so sile zelo neracionalno porabljene, in bi pri novih namestitvah to morali upoštevati.

Imamo razne ustanove, zavode itd., ki se zelo nekoordinirano ukvarjajo z več ali manj istimi problemi, ko pa hočemo imeti od njih npr. zelo navadne podatke ali pa kake druge rezultate njihovega dela, pa osuplo ugotovimo, da jih preprosto ni. V naši republiki deluje npr. kar osem zavodov, ki se v celoti ali delno ukvarjajo s problemi produktivnosti

in organizacije dela. Imamo tudi kar štiri zavode, ki se ukvarjajo s problemi in pospeševanjem turizma. Kljub temu pa vsako leto ugotavljamo, da se nismo otresli najbolj diletantskih napak na tem področju. Seveda pa marsikaj res ni odvisno od kvalitete kadra. Kot smo že za javno upravo ugotovili, da zapleteni predpisi (potrdila) vplivajo na število zaposlenih in nekoristno trošenje človeških sposobnosti, tako je neizdelanost našega gospodarskega sistema in okorelost nekaterih predpisov v njem velika ovira za racionalizacije na obravnavanem področju. Vedno ugotavljamo, da mala obrt, trgovina in gostinstvo družbenega sektorja niso rentabilne. Če ima takale gospodarska celica (obratna delavnica, gostišče, trgovina) kakih 5 do 10 zaposlenih, pa ima upravnika, računovodjo, ekonomo in morda še nekaj tako imenovanih režijskih delavcev; če vsi ti še niso preveč delovni in sposobni, potem ni čudno, da taka podjetja ali obrati niso rentabilni ali pa nekako shajajo v vsesplošnem pomanjkanju prave konkurence. Zaradi položaja na trgu, ko je povpraševanje skoraj na vseh področjih večje od ponudbe, veliko komercialnega kadra ne počne drugega, kot da išče vse mogoče zveze in poznanstva, da lahko dobi to ali ono surovino, ta ali oni proizvod. Za stvari, ki jih drugje uredijo s telefonskim naročilom, je treba pri nas včasih prevoziti dolge kilometre in zapraviti številne delovne dni dobro nagrajevanih strokovnjakov. (Drugje sicer več sil porabijo za ponudbo, toda zato je potrošnik hitreje, bolj zadovoljivo in kulturno postrežen.) Zunanja trgovina je pri tem poglavje zase. Vsa stvar se začne najprej z administrativno delitvijo deviz, administrativna delitev pa ima poleg drugega tudi to slabost, da je za vse mogoče nesmisle, ki takšno distribucijo spremljajo, treba imeti zaposlenih veliko ljudi. Zunanja trgovina pa je tudi precej monopolizirana. Če si hoče na zunanjem trgu medsebojno konkurirati (kar se ji za čuda velikokrat posreči), potem mora imeti dosti ljudi, še zlasti, ker pri nas skoraj redno potujejo v inozemstvo (zlasti na zahod) prave pravcate delegacije, da kupimo kaj, kar bi nam prodajalci prodali po isti ceni (ker imajo npr. fiksne cene), če bi naročili z navadnim dopisom. Po sedanji praksi pa podjetja pravzaprav brez težav izkoriščajo retencijske kvote le za potovanja, in potem res ni čudno, če se nas včasih na kakšnem zunanjem sejmu drenja več kot domačinov.

Brez bojazni, da bi trpela naša objektivnost, lahko rečemo, da pri nas skoraj ni delovnega področja ali panoge, ki ne bi bila obremenjena z nesmiselnimi predpisi ali nava-

dami, posledica katerih je veliko nesmotrno zaposlenih. Zdravstvo npr. ima številne formularje in obsežno statistiko. Zdravnike obdaja vrsta administrativnih moči. Zdravstveni delavci sami pa tožijo, da se morajo bolj ukvarjati z administriranjem kot z zdravljenjem. Marsičemu, kar je prav gotovo narobe in nesmiselno, smo se že tako privadili, da nas več ne bode v oči, ali pa kot ne bistveno zanemarimo. Tisti, ki take nepotrebne posle opravljajo, posebno, če kaj drugega ne znajo, pa postanejo iskreno prepričani, da brez njihovega dela ne bi šlo. Če kdo kritizira razmere pri njih, potem takoj vedo povedati, kako ima to ali ono podjetje v ZDA ali na Švedskem tako rekoč vse ljudi v pisarnah. Ne povedo pa seveda, da gre morda za kakšno avtomatizirano podjetje, ki ima armado inženirjev, ekonomistov, tehnikov itd., bogato organsko sestavo sredstev ter desetkrat večjo produktivnost, kot je naša.

Pred nekaj leti sem lahko spoznal manjše gradbeno podjetje na zahodu, ki je imelo 80 do 150 zaposlenih (glede na nihanje sezone). Zaradi dobre mehaniziranosti in organizacije dela je bilo po približni oceni, kar zadeva učinkovitost, podobno našemu podjetju s 300 in 400 zaposlenimi. Podjetje je presenetljivo dobro uspevalo in se nenehno širilo. Poleg lastnika, ki je gradbeni inženir in je mimo pisarniških del nadzoroval tudi vse terensko delo (od 5 do 10 gradbišč), je imelo podjetje le še eno pisarniško moč. Človek je delal vse, od obračunavanja plač (te je celo osebno raznašal po gradbiščih) preko pomoči pri sestavljanju ponudb za velika dela pa do poslovanja z davčnimi organi in socialnim zavarovanjem. Nikoli nisem mogel prav razumeti, kako zmoreta dva človeka toliko dela, prav tako kot ne morem razumeti, da pri nas ne moremo nič premakniti, če ni navzočih vsaj ducat belih srajc.

Ni dolgo tega, ko je direktor neke naše tovarne začel tožiti, da plana ne bodo izpolnili zaradi pomanjkanja nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev. Šlo je za pomanjkanje težakov in mizarjev. Izkazalo pa se je, da so kljub zelo ugodnemu finančnemu položaju podjetja oboji zelo slabo nagrajevani. Primerjava med dohodki zaposlenih po pisarnah, ki so imeli nižjo izobrazbo in le krajšo prakso, ter težaki in mizarji, je pokazala, da so oni pri tehničnoadministrativnih poslih imeli za nekako 10 tisoč dinarjev večje dohodke kot težaki in za približno 5 tisoč dinarjev večje od mizarjev. Neko podjetje, ki je lani le nekako prišlo v prisilno likvidacijo, je imelo npr. kljub svoji majhnosti kar 16 pomožnih skladiščnikov, po mnenju prisilnega upravitelja je bilo okoli 80 ljudi takih, ki niso delali prav nič. (To pa je bila skoraj

četrtnina zaposlenih.) Te je bilo seveda po likvidaciji problem zaposliti v drugih podjetjih.

Pri nas ni prikrite nezaposlenosti samo v ekstenzivno usmerjeni proizvodnji, ampak še zlasti na vseh področjih izven neposredne proizvodnje. Veliko notranjih rezerv nimamo samo v proizvodnji zaradi slabega izkoriščanja kapacitet, temveč tudi na vseh področjih izven neposredne proizvodnje zaradi številnega slabo usposobljenega kadra. To dejstvo povzroča pretirane nepotrebne stroške in zaradi njega je že sicer nizka družbena produktivnost še nižja. Pri proizvajalcih in kvalitetnejših kadrih zbuja tako stanje nezadovoljstvo, ker vidijo, da vse to zavira napredek in da nagrajevanje ni vedno v skladu z družbeno koristnostjo posameznih del. Postopen, toda odločilen napredek na tem področju lahko dosežemo, če od besed o nagrajevanju po delu preidemo k resničnemu nagrajevanju vsaj v takem obsegu, kot se nam je to posrečilo uvesti v proizvodnji. Poglavitna škoda, čeprav je velika, za družbo ni, da precejšnje število ljudi, nesposobnih in nesmotrno zaposlenih, ne ustvarja tistega, kar od družbe sprejema. Glavna škoda in nevarnost je v tem, da so številni nekvalitetni uslužbenci v posameznih, zlasti manjših družbenih celicah resna ovira za hitrejše uvajanje novih kvalitetnejših kadrov in za hitrejšo rast res dobrih strokovnih služb. Če pa taki ljudje sem pa tja prevladajo v takem obsegu, navadno v manjših kolektivih, da zavzamejo tudi vodilna operativna mesta, in če dobijo še vpliv v organih upravljanja, v sindikatih in v Zvezi komunistov, potem pa ostane od samoupravljanja malo ali celo nič.

Kako si nekateri pri nas predstavljajo vlogo posameznih služb. Kakšna so sem in tja resnična razmerja med organi samoupravljanja in posameznimi birokrati ali birokratskimi skupinami, kažejo nekateri čisto sveži primeri, ki jih navajam spodaj. Ti primeri pričajo tudi o tem, kakšne hude posledice imajo posamezna birokratsko-tehnokratska stališča primitivnih in celo vodilnih uslužbencev na zdrave odnose v kolektivih. Kažejo pa tudi, kako neodločno reagiramo na birokratske ekscese in kako samozavestno agresivni so posamezni lažni strokovnjaki.

V srednje velikem LIP delajo v računovodstvu nekateri po 250 nadur na mesec (ne, ni pomota, 250 nadur na mesec!). V kolektivu menijo, da si z nadurami uslužbenci umetno zvišujejo osebni dohodek. Upravni odbor je razpravljal o odpravi nadurnega dela v tovarni in je zadolžil glavnega računovodjo, naj zadevo uredi tudi v svojem oddelku. Toda računovodja je to označil kot »vtikanje«
drugih (upravnega

odbora) v njegovo področje. Javno je na sestanku žalil člana upravnega odbora — znanega marljivega delavca, ki je to vprašanje načel. Upravnemu odboru je celo predložil pismeno pritožbo, v kateri je omenjenega člana upravnega odbora označil kot »duševnega maloposestnika« (dobesedno). Kaj mislite, kakšne so bile posledice? Navajam dobesedno poročilo o dogodku: »Seja upravnega odbora je bila zaradi nasilnega izpada računovodje prekinjena — predsednik in dva člana so izjavili, da ne bodo več opravljali funkcije v upravnem odboru, če se sklep upravnega odbora ne izpolni.«

V obratu večjega podjetja v Ljubljani 50 ljudi po odmoru ni šlo delat. Prekinitev se je zavlekla, ker ni bilo ne direktorja in ne sekretarja, s katerima so se delavci hoteli pogovoriti. Vzrok: uprava je spremenila obračunavanje osebnih dohodkov, tako da so delavci dobili za pet dni manj izplačanih osebnih dohodkov kot običajno. O tem pa se nikomur ni zdelo potrebno, da bi delavce obvestil. Torej zaradi gole malomarnosti upravnih uslužbencev prekinitev dela. (O spremenjenem obračunavanju je bil celo sindikalni odbor obveščen tik pred izplačilom.)

Zadružni svet kmetijske zadruge z okoli tisoč zaposlenimi je sprejel sklep, da se zaposlenim dohodki povečajo za 12%. Računovodja se s tem ni strinjal, razlika ni bila izplačana. Delavci so zagrozili s prekinitvijo dela. Po posredovanju sindikata so dohodke obračunali v skladu s sklepom samoupravnih organov, tako da do prekinitve dela ni prišlo, zmanjšan pa je bil za nekaj časa delovni učinek.

Delavci gradbenega podjetja bi 15. 9. 1964 morali dobiti izplačan osebni dohodek. Z izplačilom so zakasneli za en dan. Obračun pa je bil napačen, pri nekaterih do 20 tisoč dinarjev v njihovo škodo, ker administracija ni poslala vse dokumentacije v obračun. Posledica: prekinitev dela. Od 145 delavcev v obratu jih je šlo delat le 98. Delavci so pozneje na sestanku izjavili, da ne bi bilo nobenega problema, če bi jim kdo vsaj pojasnil za kaj gre. Povedali so tudi, da ne gre za prvi takšen primer. Prvi ukrep: šef gradbišča je iskal pobudnike za prekinitev dela, da bi jih premestil. Ukrepi uprave podjetja: o problemu bodo razpravljali pristojni organi.

Člani manjšega kolektiva v Ljubljani so se pritožili, ker je računovodja tridesetim delavcev samovoljno zniževal in napačno obračunaval osebne dohodke. S tem so bili delavci oškodovani za približno 1,700 tisoč dinarjev. Dohodke je računovodja napačno obračunaval od lanskega avgusta. Dokazali so mu, da jih je namenoma obračunaval napačno. Delavski svet je razpravljal o stvari in našel »kompromisno reši-

tev! Delavcem se dodatno izplača premalo obračunani osebni dohodek za letos, za lani pa ne. Pozneje so sklenili, naj DS o stvari ponovno razpravlja in naj računovodjo pokliče na odgovornost.

Vsi ti primeri ne zahtevajo obširnejšega komentarja. Voljeni ljudje od zvezne skupščine pa do delavskih svetov manjših delovnih organizacij ne morejo vseh svojih nalog opravljati neposredno. Slej ko prej bodo potrebni ljudje, ki bodo sklepe in smernice izvrševali v tehničnem pogledu. Potrebno bo administrativno delo, potrebne bodo vsakovrstne službe. Da torej take ljudi rabimo, da je tako delo družbeno potrebno in nujno, ni dvoma, važno pa je, kakšni ljudje, s kakšnim znanjem in kako opravljajo in bodo opravljali taka dela. Če bomo imeli pri takem delu ljudi, ki bodo strokovno sposobni, družbenopolitično razgledani in osveščeni ter nagrajevani po svojem delu, potem bo takih delavcev potrebno dosti manj, kot jih ponekod imamo, in tudi nevarnosti, da bi si prisvajali pristojnosti, ki gredo organom upravljanja, bo vedno manj. Pri sprejemanju raznih predpisov in ukrepov pa bi morali bolj upoštevati načela smotrnosti, racionalnosti, ekonomičnosti in razloge zdravega razuma.

Kultura in kulturna politika

V tej številki odgovarjajo na vprašanja uredniškega odbora: Matej Bor, Filip Kalan, Janez Menart, Dolfe Vogelnik in Franc Zadavec.

VPRAŠANJA:

1. Kultura je integralna komponenta naše družbe. Vendar nikakor ne moremo mimo nekaterih nespornostov glede funkcije (stvarne in ne iluzorne) kulture v pogojih uresničevanja socialističnih, humanističnih odnosov. Zato se z vso upravičenostjo ponovno postavlja vprašanje o mestu in vlogi kulturnih delavcev in njihovega angažiranja v družbeni stvarnosti kakor tudi o možnostih za uresničevanje te vloge. In dalje: katera pojmovanja ter druge ovire bi morali pri tem predvsem premagovati?

2. Dosedanji poskusi, ki naj bi odgovorili na to, kaj »kulturna politika« v praksi je, niso dali pravih rezultatov. Kaj menite o razmerju, ki naj bi ga »politika« imela do »kulture«, kako opredeljujete njun medsebojni odnos in kako bi ta odnos lahko obrazložili v okviru pojma »kulturna politika«, in sicer glede na našo trenutno družbeno prakso in za prihodnje?

3. Težnje po kulturnem monopolu zaključenih krogov kulturnih delavcev, izolacionalizmu in interesnemu grupaštvu vsebujejo klice novega, birokratizmu podobnega pritiska. Vsaka posamezna varianta tega novega »birokratizma« v bistvu želi onemogočiti ne le vse druge variante birokratizma v kulturi, temveč tudi vsak nov »vdor« v »elitno strukturiranost kulturne sredine«, ki si jo je sama ustvarila in se je krčevito

oprijemlje. Kakšne so po vašem mnenju resnične predpostavke demokratizacije v kulturi?

4. Kakšna je vaša »diagnoza« aktualne kulturno-politične situacije v Sloveniji, zlasti glede na posledice nedavnih konfliktov v tej sferi? Kateri so globlji vzroki in nasprotja, ki so privedla do teh konfliktov?

5. Govorimo lahko o posebni antinomiji našega sodobnega kulturnega življenja. Na eni strani ozko specializirani profesionalci v znanstvenih kulturnih institucijah in panogah, ki težijo k visoko znanstvenim in vrhunskim umetniškim dosežkom, na drugi strani pa nizek kulturni nivo, skromne kulturne potrebe in zahteve množičnega »konsumenta«. Kje so po vašem mnenju vzroki za te pojave in kje vidite možnosti ter pota za preraščanje te antinomične situacije?

MATEJ BOR

(1) Kulturni delavec, ki zasluži to ime, ne deluje, temveč delujejo zanj njegova dela. So pa tudi taki, ki nimajo del, da bi delovala zanje, zato skušajo delovati oni sami, brez njih. Glede na to bi jim lahko rekli tudi kulturni delovalci. Ti kulturni delovalci, ki iščejo svoje mesto in vlogo v družbi, po možnosti čim višje in imenitnejše, so mojstri vsaj v eni stvari: v delanju zmede. In to je največkrat njihovo edino delo, ki je omembe vredno. Omembe vredno pa zato, ker se moramo z njihovimi sadovi — namreč zmedo — ukvarjati mi vsi.

(2) Vsi vemo za kulturno *politiko*, ki jo vodi *kulturna politika*. Ali je ali ni kulturna, pa lahko presodimo po tem, kaj je v njenih očeh kultura — sredstvo ali cilj. Sredstvo politične akcije ali cilj vseh političnih akcij. Pri tem pa bi rad poudaril, da imam v mislih kulturo v najglobljem, najširšem in najvišjem pomenu besede. Morda bi bilo bolje, če bi zapisal omika. Ta beseda, ker jo uporabljamo bolj poredko ali manj lahkomišlno, namreč še ni razveljavljena. Beseda kultura je. Po čigavi krivdi? Verjetno po krivdi nas vseh, ker smo dopustili, da je beseda kultura in z njo kultura sama dobila bolj ali manj ironičen prizvok kot nekoč beseda domovina. Bilo je treba štirih let krvavega osvobodilnega boja, da je bila beseda domovina rehabilitirana. Koliko let trdega, živega, iskrenega, vnetega dela bo treba, da rehabilitiramo

kulturo? Se pravi: koliko let resnično kulturne kulturne politike?

(3) Nekdo je zadnjič govoril — bil je še mlad človek — da se pisatelj ne more »integrirati« z družbo, če ne pripada kakšni grupi. Nič nimam proti grupam — v kolikor niso samo eufemizem za neprijetno besedo klika — za umetnika pa je bolje, če se »integrira« z družbo in uveljavlja v družbi, ne s pomočjo neumetniških grup, pač pa s pomočjo umetniških del.

Predpogoj demokratizacije v kulturi, ki naj onemogoči dominacijo klikarstva, je zrela, pravična, neprizadeta sodba o kulturnih vrednotah, se pravi kritika z veliko začetnico. Takšna kritika pa lahko raste samo v sredini, ki ji je resnica, čeprav iz ust nasprotnika, ljubša kot lepa laž.

(4) Diagnoza? No, ker me že vprašujete: nekoč sem zapisal v nekem epigramu, da smo gojili »kulturo perspektiv« na »najvišji ravni« zaradi »poživitve« našega kulturnega življenja, in da smo namesto te »poživitve« dobili »perspektivitis«. Epidemija je v glavnem že mimo — je pa terjala nekaj žrtev, ki jih iskreno obžalujemo. Vendar pa je upravičeno upanje, da bo kmalu prišlo do »rehabilitacije« pacientov, ki so trenutno invalidni. O globljih vzrokih tega »perspektivitisa« je težko govoriti: mislim pa, da bi se epidemija sploh ne razširila, če bi naša kulturna politika poskrbela za »sanitarne« ukrepe že takrat, ko je začel »perspektivitis« napadati našo kulturo, ne šele takrat, ko se je lotil tudi naše politike.

(5) Vzrokov je več. Poglavitni vzrok pa je, da se z vzrokom tega pojava nismo dovolj resno ukvarjali. Če bi se, bi morda ugotovili, da smo nekaj bistvenega zanemarili: kultiviranje človeka — njegove morale, čustev, misli, okusa — in sredine, v kateri živi. Ideal našega povprečnega človeka je sila primitiven: pridobiti si čim več izdelkov moderne tehnologije. Po možnosti zamejskih: od frižiderjev, mikserjev, sesalcev do televizorjev in avtomobilov. Lov za temi izdelki — ki so sodobnemu človeku seveda potrebni, včasih nepogrešljivi — zaposli preveč moči našega človeka. Toliko, da mu jih za duhovno življenje ostane premalo ali celo nič. V tem pogledu je naš človek — posebno slovenski — tak, kot je sodoben evropski človek sploh. Razlika pa je v tem, da naš človek za lov na izdelke moderne tehnologije porabi trikrat, mogoče tudi štirikrat več energij kot ljudje na zahodu, pač zato, ker so ti izdelki glede na dohodke pri nas trikrat, štirikrat teže dosegljivi.

Utrujen od tega lova naš človek ne išče kulturnih dobrin, temveč zabave, da bi si odpočil od graditve socializma, od lova za izrednimi zasluzki, ker od rednih ne more živeti, lova za stroji, potrebnimi in nepotrebnimi, od osebnih razočaranj, raznih križev in težav in kdo ve od česa vsega še.

Medtem pa mi, ki gojimo kulturo, diskutiramo, analiziramo, intrigiramo, švadroniramo, imitiramo — na različnih nivojih — vsi so pa že tako visoki, da do nas glasovi resničnega življenja tam od spod le redko sežejo. Kadar pa sežejo, se jim umaknemo še nekoliko višje, da ne bi motili enkratnosti našega bivanja in uresničevanja.

Kje pa je izhod iz te zagate? Bojim se, da ga ne bomo našli, dokler se bo naš človek v prostem času lovil za izrednimi zasluzki, ker so redni premajhni, in se v tem lovu izčrpaval tako, da nima več ne želje ne moči po konsumiranju, kaj šele po ustvarjanju kulture. Ko pa bo končno gospodar svojega prostega časa — kaj potem? Ali bo v prostem času čutil potrebo, da bi bral Tolstoja, Balzaca, Prešerna, poslušal Bacha, Beethovna, Čajkovskega? Bojim se da ne, če ne bomo naših mladih rodov vzgajali ne le za funkcije in funkcionarje v proizvodjalnem procesu, temveč tudi za ustvarjalce in konsumente duhovnih vrednot. Se pravi, če ne bomo umeli modro uskladiti dveh kriterijev pri oblikovanju mladega človeka — prakticističnega in humanističnega. S tem vprašanjem se ukvarja danes ves svet in ves svet — zahodni in vzhodni brez razlike — dela usodno napako: namesto da bi v ljudeh budil globoko spoštovanje do človeškega duha, jih spreminja v častilce strojev, ki vse preradi pozabljajo, da je tudi te stroje ustvaril človeški duh. In da jih mogoče ne bi ustvaril nikoli, če njegovi znanstveni domišljiji ne bi pomagala tudi domišljija umetnosti.

FILIP KALAN

(1) Mislim, da lahko razpravljamo o kulturni politiki le v tem primeru, če priznavamo načelo, da sta kultura in politika enakovredni in neločljivi, organsko vezani sestavini družbene dejavnosti, in da lahko dojamemo protislovja, ki se pojavljajo v razmerju med »politiko« in »kulturo«, le tedaj, če jih motrimo v dinamičnem procesu teorije in prakse, programa in izvedbe, teženj in dosežkov v kulturni politiki.

Žal pozabljajo pri tem še tako »kulturno razgledani« politični in še tako »politično dejavni« kulturni delavci, da sta si udeležba političnega in udeležba kulturnega delavca v

družbeni dejavnosti vendarle precej različni med seboj, tako vsaj po funkciji, ki pripada prvemu in drugemu pri reševanju kulturnih vprašanj:

Tako se politične težnje v urejeni družbi omejujejo slej ko prej le na okvirni program in na organizacijo kulturne dejavnosti — kulturne težnje pa se v sleherni družbi, pa naj bo njena politična struktura takšna ali drugačna, lahko uresničijo le s stvarnimi dosežki, ki jih družba omogoča kulturnim ustanovam z materialno in moralno spodbudo.

Če tedaj priznamo političnemu delavcu vlogo »programskega sodelavca« v kulturni politiki, ne smemo pozabiti, da je ta vloga upravičena le tedaj, če omogočimo hkrati tudi kulturnemu delavcu vlogo »izvajalca« v tej družbeni dejavnosti, saj je očitno, da se politika in kultura ne moreta združiti v »kulturno politiko«, če si te enačbe ne zastavimo takole:

Kultura + politika = kulturna politika.

(2) Mnogi nesporazumi med »politiko« in »kulturo« se porajajo v naših razmerah iz tega, da prvi kakor drugi, politični in kulturni delavci, teoretično priznavajo to enačbo, vendar se v praksi ne morejo sporazumeti o pravem razmerju med teorijo in prakso, med programom in izvedbo, med težnjami in dosežki v kulturni politiki:

— Tako se ukvarjajo politični delavci pri nas že celih dvajset let malone samo s strukturami in s programi in s perspektivami kulturnih ustanov, pri tem pa znova in znova pozabljajo, da morajo te ustanove živeti tudi svoje vsakdanje življenje, da morajo delati s polno zmogljivostjo od prvega januarja do zadnjega decembra v koledarskem letu, če naj rode danes ali jutri kakršnekoli stvarne dosežke,

— kulturni delavci, naveličani teh perspektivnih tolažil ali vsaj že zelo imuni zoper sleherni programiranje, pa izgubljajo v slehernem koledarskem letu vsaj tri četrtine svoje delovne zmogljivosti s tem, da si za to leto s političnim taktiziranjem in z dolgotrajnimi administrativnimi manevri pridobijo materialne in moralne pogoje za strokovno delo, to delo pa nato opravijo le še z zadnjo četrtino svoje storilnosti.

Ta romantična negospodarnost v naši politiki, ki zanemarja stalnost kulturne dejavnosti na račun novih in novih organizacijskih improvizacij, je po vsem videzu tudi prva in pglavitna ovira za učinkovito uveljavljanje samoupravnih načel v kulturnih ustanovah, saj životari še dobršen del teh ustanov navzlic vsem reorganizacijam še zmerom v neustreznih prostorih, ob nezadostnem personalu in s tako skromnimi sredstvi, da malone ni kaj — upravljati.

Vendar tu ne gre le za gmotno spodbudo družbene skupnosti kulturnim ustanovam: vse kaže, da je globlji izvor očitne neskladnosti med organizacijo in dosežki naše kulturne politike v tem, da prenašamo pogosto izkušnje iz različnih področij javne dejavnosti povsem mehanično in brez pravega rzsodka na kulturni sektor, tako da spreminjamo ves ta predel prosvetne, raziskovalne in umetniške dejavnosti čedalje bolj v nezaščiten lovišče organizatorskih profesionalcev, ali kakor se to tako lepo reče s priljubljeno tujko — v lovišče menežerjev.

(3) Srdito prediskutirana in v bistvu še vedno nerešena revialna kriza, ki je na videz tako nenadoma izbruhnila v letu 1964, je naposled tudi nekakšen odsvit te menežerske ere:

Za neprizadetega bralca, ki presoja revialni tisk po avtorskih imenih in po objavljenih besedilih (beri: pesem, proza, esej, drama, kritika), pa se ne meni za taktiziranje izdajateljskih svetov in uredniških odborov z vsemi protesti in deklaracijami in manifestacijami vred — za tega in takšnega bralca je bilo, je in bo vse to diskutantsko previranje okrog Perspektiv in Sodobnosti in Problemov in Novih obzorij le nemikaven prepir med tistimi, ki so te revije ustanavljali, organizirali in financirali, urejevali in preurejevali in ukinjali.

Res, da so se v tej ali oni javni izjavi sredi tega prepira pojavila tudi imena, ki jih šteje slovenski bralec med svoje avtorje (ne zavoljo izjav, le zavoljo pesmi in proze in esejev, ki so jih napisali), vendar so bila ta imena v takšni manjšini, da je bralec lahko razbral mimo izdajateljev in urednikov in funkcionarjev le še priložnostne ali vsaj zelo obrobne »sodelavce« teh revij, točno povedano — diskutantsko spremstvo vznemirjenih urednikov.

Tako ta naša revialna kriza, tako značilna za kulturno-politično situacijo v letu 1964, vsaj na pogled ni prizadela slovenske književnosti, saj se literatura ne uveljavlja in ne razveljavlja z javnimi izjavami in z diskusijskimi prispevki, marveč le z deli: z besedili, ki sodijo v poezijo, v prozo, v esej. Prava kriza se je začela že davno prej, pa je niso marali priznati niti politični in niti kulturni delavci: takrat, ko so po revijah prevzemali vodstvo publicisti, ki so književna besedila potisnili v drugi plan revialne panorame in preuredili uredništva v medrevialni diskusijski klub.

Pravo znamenje časa:

Ta »pregon literatov« in ta »naknadna kriza« — menežerjev.

(4) Pod istim znamenjem se je do te krize porajalo vse to, kar so pokojne Perspektive zagovarjale pod geslom »elitna strukturiranost kulturne sredine« in kar so politični aktivisti po pravici opisovali s pojmom »izolacionizem in interesno grupaštvo«.

Kar so politični delavci ugotavljali ob teh težnjah po kulturnem monopolizmu, drži: da je vse to naposled le nova različica birokratizma. Drži pa tudi to, kar so še pred politiki opazili kulturni delavci: da tem elitnim strukturirancem ne gre za kulturo, pač pa, grobo povedano, za oblast. Takšna je bila, drastično prikazana, kulturnopolitična situacija pred tako imenovano revialno krizo.

Naučili se iz te krize nismo veliko, zakaj z izjavami in ukinitvami, z zamenjavami urednikov in s preurejanjem raznih odborov se takšne krize ne dajo do kraja rešiti, saj bi nas morala izučiti že izkušnja, da se pravi vzroki in prava nasprotja v tej sferi obnavljajo že vseh zadnjih dvajset let, in tako si bomo morali naposled le priznati, da se smotrne organizacije v revialnem tisku vsaj na literarnem področju nismo še lotili:

Kakor smo se v letih povojne obnove bali, da se bo nazorska diferenciacija med kulturnimi delavci izrodila v politično sektaštvo, pa smo skušali vse pišoče ljudi združiti v eno samo revijo — tako nam je »elitna strukturiranost« vsega tega, kar se je še nedavno godilo okoli Perspektiv, vcepilo bolešno nezaupanje do sleherne idejne ali estetske ali generacijske grupacije, čeprav je povsem očitno, da ne vodi vsaka grupacija tudi že v grupaštvo in izolacionizem.

Ob teh naših nekdanjih in sedanjih strahovih se znova in znova obnavlja zastarela ideja o reprezentativni reviji, čeprav vemo iz dolgoletnih izkušenj, kako sta se Novi svet in Naša sodobnost spreminjali že kmalu po prvih letnikih v pravi omnibus s povsem raznorodnimi potniki. Kakšna bo v resnici prenovljena (že tretjič prenovljena) Sodobnost, tega ne vemo, saj še ni začela izhajati, in tako sta preživeli »krizo« le še skromni reviji Problemi in Dialogi.

Vse, kar se da po teh naših ponesrečenih poizkusih še povedati o zagatni kulturnopolitični situaciji iz leta 1964, je tedaj to, da pomenita komaj preurejeni in še dovolj neizoblikovani reviji Problemi in Dialogi, vsaj zaenkrat še zelo neučinkovito korekturo že preživelih stališč.

Tako velja ob zaključku obnoviti le še temeljni vzrok malone vseh nesporazumov, ki se pojavljajo v razmerju med

»politiko« in »kulturo« — ta, da se še nismo lotili metodičnega reševanja preproste enačbe:

Kultura + politika = kulturna politika.

(5) O petem vprašanju vaše ankete sodim, da spada v drugo problemsko območje — v problematiko splošne pedagogike in tako imenovanih množičnih komunikativnih sredstev, kakršni so radio, televizija, film.

JANEZ MENART

(1) Pojem »kulturni delavec« ni točno opredeljiv, saj v vsakdanji rabi zajema vse, ki kakorkoli sodelujejo pri gojenju in razširjanju kulture. Ker vseh raznoterih vej kulturne dejavnosti, glede na to, da se pogoji za možnost družbene angažiranosti pri posameznih zvrsteh spreminjajo, ne bi mogel zajeti v tem odgovoru, se omejujem na književne ustvarjalce.

Književnik je sicer človek s posebnimi darovi in svojevrstnim znanjem, vendar je predvsem član družbe. To se pravi, da naj v družbi deluje predvsem kot vsakdo drug (recimo: delovanje v samoupravnih organih, društvih, družbenih in političnih organizacijah, uveljavljanje volilne pravice in pravic ter dolžnosti, ki iz tega izvirajo in podobno). Mislim, da je s tem v normalnih časih izpolnil svojo dolžnost do družbe. Ker pa je še posebej izobrazjen, je od njega želeti, da vsaj deloma uporablja tudi svoje posebne darove za javno poseganje v pereče probleme, da zastavlja svoja mnenja in ime za tista stališča, ki se mu zde po njegovi najboljši vesti pravilna. Ne zdi pa se mi pravilno, da bi od njega to *zahtevali*, kot se je dogajalo zadnja leta s strani kroga okrog revije »Perspektive« in da bi ga po umetniški in človeški plati zanikavali, če se tej zadevi ne pokori. Taka poudarjena angažiranost je stvar samega umetnika, njegovega prepričanja, hotenja in zmožnosti. Nekako podedovali smo prepričanje, da mora biti dober književnik kritik svoje dobe, ali da ji mora držati vsaj ogledalo (tudi sam sem precej tega prepričanja). Toda upoštevajoč družbo, v kateri živi, s tem še ni rečeno, da mora biti njena frontalna opozicija. Odvisno je od tega, kakšna je družba. Lahko so smernice, po katerih se naj bi gibala, dobre, vendar v praksi skažene. Zakaj bi zaradi slabe prakse napadal smernice, s katerimi se strinja? Lahko pa je v družbenem dogajanju tudi kaj dobrega. Zakaj tega dobrega ne bi hotel ali smel videti? Vsekakor pa je popol-

noma zgrešeno književnika, ki ga zanimajo predvsem kaka druga, ne ozko družbeno angažirana vprašanja, siliti, da bo svojo literaturo krojil po takih ali drugačnih idejnih zamislih, s katerimi se ne strinja; da se bo na ljubo tej ali oni domnevi spremenil v člankarja za tekoče (ne) potrebe; in ga imeti za »neangažiranega«, če je angažiran proti taki angažiranosti, ali če ne čuti potrebe, da bi se v nekem določenem primeru javno oglašal, ker se mu to ne zdi vredno. Kako lahko v nekaterih primerih, ko ga okoliščine resnično, notranje prepričajo o potrebnosti neposredne angažiranosti, še tako »neangažiran«¹ kulturni delavec postane včasih svoje lastno nasprotje, nam najlepše kažejo mnogi primeri iz NOB. Potem pa je tu še povsem nejasno vprašanje, kaj sploh je — v ne tako odločilnih dneh, kot je vojna — ta toliko razvpita »družbena angažiranost«. Ali svojo družbeno vlogo opravlja bolje, ali je bolj angažiran, tisti, ki piše polemične članke o nekem idejnem, političnem ali gospodarskem problemu, ali tisti, ki medtem napiše recimo dobro ljubezensko dramo, prevede Božansko komedijo, skomponira opero ali izdela kip? Odgovor je odvisen od izhodišča. Izbira izhodišča pa je pravica, ki jo moramo pustiti posamezniku. Mislim torej, da bo vsak kulturni delavec našel svoje mesto in svojo družbeno vlogo sam zase, v skladu s svojo vestjo, preudarkom in zmožnostmi. Nasilno in nesmiselno je določati kulturnim delavcem tipizirano vlogo, ki bi jo morali igrati v zboru. Vsakdo bo opravil svojo družbeno vlogo, če bo dobro, ali vsaj po vesti, opravil delo, za katero se čuti najbolj poklicanega, v želji, da bi z njim ustvaril čimveč takega, kar naj po tej ali oni strani koristi človeku, in se pri tem ne bo zaprl v slonokoščeni stolp svoje svete osebe, temveč živel kot človek med ljudmi in kot član družbe med člani družbe.

O možnostih za uresničenje družbene vloge kulturnih delavcev (v moji omejitvi književnikov) sledeče:

Mislim, da za te pri nas dandanes ni več ovir. Kolikor mi je znano, zadnja leta ni bilo nobenega primera, da neko delo ne bi moglo priti v javnost, če je ustrezalo kvaliteti. In ker je vpliv umetnosti posreden, je književnikom s tem že omogočena njihova osnovna družbena vloga. Kar pa se tiče publicističnega, družboslovnega in filozofskega delovanja, je stvar bolj nejasna. Kritičnemu pisanju, ki ostaja v idejnih smernicah našega razvoja, čeprav včasih zelo ostremu, so se vrata zadnje čase precej odprla. (V zvezi s tem naj le omenim, da je nastal nov problem — ena izmed ovir, po katerih vprašujete: napiše se lahko marsikaj, pomaga pa mnogokdaj malo ali nič, tudi če je kritika upravičena in eventualni predlogi

vredni vsaj premisleka). Kar se pa tiče družbene angažiranosti, kjer misli skačejo v čudnem, vsaj na videz konstruktivnem, poskakovanju iz osnovne smeri načrtanega družbenega razvoja, tam pa prihaja do administrativnih ukrepov, kot smo jim bili priče v zadnjem času. Vendar smo tu že daleč od vloge književnikov (nič takega se namreč ni zgodilo zaradi kulturnih stvaritev). Tako sem iz pisanja o kulturni vlogi po volji dogodkov prišel nehote do politične publicistike. Do kod naj bo v našem sistemu tudi v tej smeri omogočena družbena vloga, ali vse do »absolutne« svobode — tega si ne upam razrešiti, ker nimam znanja, ki bi mi omogočalo predvideti posledice. Rečem lahko le to, da si želim v vseh smereh čim več svobode, da pa obenem vem tudi to, da sme svoboda nekoga seči le tako daleč, da ne ogroža svobode drugih.

(2) Po mojem naj bi izraz »kulturna politika« pomenil celokupno (materialno in moralno) skrb, ki jo družba s posredovanjem za to ustanovljenih teles načrtno izkazuje razvoju in širjenju kulture in kulturnih dejavnosti. Ker so te dejavnosti v pretežni meri odvisne od posameznikov in že po naravi težijo k raznoterosti, se lahko resnično razvijajo samo v zelo sproščenih pogojih, kjer mora biti dovolj prostora za stranpoti, muhavosti in zablode. Zato mislim, da je najbolje, če »politika« (narekovaj je v vprašanju) vanjo posega čim manj. Praksa namreč uči, da se kulturni problemi, kadar vanje poseže politika, kaj hitro transponirajo, če naj se tako izrazim, iz preprostega C dura v komplicirano lestvico s petimi nižaji. »Politika« mora, bolj kot je to v navadi, zapupati tistim, ki kulturo goje. Nikakor ne sme pozabljati, da so kulturniki prav tisti državljani, ki izvolijo tudi njo. Razen tega je med njimi celo kakih 30 odstotkov članov ZKJ. Ti se morajo po mojem strinjati vsaj z osnovnimi načeli naše ureditve. Že samo ti so dovolj trdno zagotovilo, vsaj morali bi biti, da kultura, ki je za njeno smer zainteresirana vsaka družba, ker je njen sestavni del, ne bo zašla v nasprotje z osnovnimi vodili družbenega razvoja. »Variacije na temo« pa je treba pustiti, drugače se kultura ustavi.

Stvar kulturne politike naj bi torej bila, da poskrbi za zadostno količino in pravilno razporeditev materialnih sredstev, ki jih potrebuje kultura za svoj razvoj, in da po drugi strani ustvari tak položaj, da bo kultura lahko tekla sama od sebe in ne bo treba skrbeti zanjo. Bolj oprijemljivo bi se to reklo, naj uvede na delovnih toriščih principe samoupravljanja z določili, ki vnaprej onemogočajo zlorabo in da naj s

pametno izbiro sposobnih in poštenih ljudi iz vrst samih kulturnih delavcev ob ustanovnih aktih poskrbi za sorazmerja, ki bodo zagotavljala resnično kulturno delo. Ljudje iz drugih območij bi vsekakor delovali (tudi če v resnici ne bi tako delovali) kot nekakšna cenzura »od zgoraj«.

(3) Mislim, da so zaključki, navedeni v vprašanju, povsem točni. Glede na resnične predpostavke demokratizacije pa sem odgovoril že v predhodnem vprašanju.

(4) Naj začnem z odgovorom na zadnji del vprašanja, ker si s tem omogočim bolj naravno zaporedje.

Če ne upoštevam neposrednih povodov, po krivdi katerih je prišlo do nedavnih konfliktov v kulturnem življenju, in ki so bili po mojem povsem ali predvsem osebnega značaja, potem o globljih vzrokih sledeče: Vsekakor morajo obstajati pomembni, osebni in družbeni vzroki (pomanjkanje, neorientiranost, napake in slabe osnovne ureditve), ki so omogočili, da se je del študentov dal speljati demagogiji tako imenovanega kroga okrog revije »Perspektive«. Ker na žalost nimam stikov s študenti, stvari ne morem analizirati. Razen tega glavnega vzroka, ki bi morda našel izhod v kaki drugi obliki, je vso stvar sprožila po mojem slaba presoja, ki je, od vsega začetka zaključeni in jasno označeni skupini (pred tem sta bili zaradi istih ljudi ukinjeni že dve reviji), s »posegom od zgoraj«, torej administrativno, ali morda celo personalno, ustanovila navedeno revijo in njene sodelavce nehote postavila v privilegirani položaj. Huda napaka, ki je sledila, je bila v tem, da je politiki neljube tendence, ki jih je začela ta skupina kazati, oblast hotela zatreti pod videzom kulturnega dogajanja. Ovinkarski posegi, ki so sledili v želji, da ne bi bilo treba poseči po ostrejših merah, s čimer bi bil storjen korak nazaj, pa so dajali videz »slabosti«, povzročili še hujšo reakcijo, pravo izigravanje in nesramnosti. Tega ni bilo mogoče prenesti. Zato je sledil energičen poseg, toda namesto z jasnimi kartami, še zmerom po ovinkasti poti, kar je s pomočjo politikantstva dobilo skaženi prizvok vračanja v stare čase nasilnih posegov v kulturo, čeprav je bil vzrok političen. Ta lažna parola je rodila odpor pri mnogih, ki so presojali stvar po črki ne po smislu, in krog perspektivovcev je dobil nekaj svojih prejšnjih najhujših nasprotnikov za nehotene, a v praksi upoštevanja vredne zaveznike. Da bi se stvar še bolj zapletla, je nestrpnost prerasla premislek. Namesto da bi počakali, naj se stvar s časom kako mirneje uredi, je bilo z manevrsko potezo, češ da je treba urediti status revij (kar je sicer res, a je v tem trenutku služilo le za priročno orožje)

je torej bilo z administrativnim posegom zamenjano uredništvo revije *Sodobnost*. V tej reviji pa ni bilo natisnjenega nič takega, kar bi narekovalo tak poseg. Če sta dva člana uredništva *izven* revije sejala demagogijo, bi ju bilo potrebno onemogočiti *izven* revije, tam kjer sta to počela, čeprav sta sodelovala *tudi* v reviji; ne pa dati nezaupnico mnogim, ki so imeli z vso afero komaj kaj skupnega ali pa nič. Tako je del kulturnih delavcev skoraj nehote stopil v opozicijo in podprl ljudi, s katerimi je imel bolj malo skupnega; večji del kulturnih delavcev, ki je dogodke presojal po bistvu, ne črki, pa je po drugi strani (če ni hotel pomagati stališčem, s katerimi se ni nikdar strinjal) bil prisiljen iti v ogenj po kostanj, ki ga ni dal peči sam. Tako je politika sama od sebe sejala, kultura kot celota pa je morala pomagati pri žetvi, od katere so ji ostale pleve. Vsa ta afera s »Perspektivami« ni imela s kulturo namreč domala nič skupnega razen redkih primerov pamfletske literature brez vsake cene. Zato mislim, da kulturi v vsej tej aferi ni bilo storjeno nobeno zlo. Nekaterim kulturnikom je bil sicer odvzet privilegiran položaj, toda zakaj naj bi ga končno tudi imeli? Njihova umetniška dela bodo tudi v bodoče našla prostor v knjigah in revijah, če jih ne bo pri tem oviral smešni kulturni molk. Normalna kultura pa je dobila še veliko prednost: rešila se je večletnega moralnega terorja in nesramnosti. Za vsem pa bo ostala seveda tudi upravičena prizadetost tistih, ki so padli v mlin, ne da bi storili kaj posebnega in pa splošna zavest o ponovnem administrativnem urejevanju v času, ko ga nismo več pričakovali. Ta zavest bo še nekaj časa ovira željam in naporom po samoupravljanju v kulturi. V tem smislu je položaj, milo povedano, neprijeten za vse. Ker pa verjamem v zdravo presojo večine kulturnih delavcev, menim, da bodo napetosti polagoma popustile in da se bo s pomočjo vseh dobronamer-nih ta večletna kulturniška mora začela spreminjati v kulturno vzdušje, ki je kulturnega delavca vredno. In še nekaj upam, namreč to, da izkušnje preteklosti ne bodo šle v pozabo in da bomo v bodoče že v kali preprečevali poskuse, ki nas bi utegnili ponovno pahniti v tako zoprne kulturne razmere, kot smo jim bili, in smo jim, na žalost, kot odmev, še zmerom priča.

Ker sem bil že tako precej dolg, na peto vprašanje, ki bi potrebovalo obširno obravnavo, ne odgovarjam. Če smem pripomniti, se mi zdi, da je anketa na splošno preobširna. Vsako vprašanje zase bi zadostovalo. Po drugi strani se zavedam, da nisem večč konciznemu teoretskemu izrazoslovju, ki

omogoča kratke odgovore. In ker sem se v svoji opisnosti zaradi tega tem bolj trudil, da bi bil kratek, je v mojih odgovorih verjetno marsikaj pomanjkljivo povedano. Naj mi bo torej s teoretičnega piedestala pogledano skozi prste. Želel sem povedati le svoje in sem ves čas imel v glavi samo drugi del naslova pričujoče revije.

DOLFE VOGELNIK

(1) Menim, da je v zvezi z namenom ankete, ki naj razsvetli nekatera pereča vprašanja našega kulturnega življenja, koristno razlikovati med delavcem na področju kulture in med kulturnim delavcem.

Pod prvim razumem tistega, ki je poklicno zaposlen na kulturnem področju, to se pravi, ki dela na področju šolstva in izobraževanja, znanosti, umetnosti, novinarstva in kar je še tega. Gre za zgodovinsko pogojeno in družbeno nujno delitev dela. Kot se družba razvija in kot raste raven njenega gospodarstva, tako postaja področje kulture čedalje pomembnejše za obstoj in razvoj družbe, hkrati pa se to področje vse tesneje povezuje in prepleta s področji materialnega sektorja. Znanost in umetnost postajata čedalje bolj bistven, sestavni del materialne proizvodnje pa tudi nujno dopolnilo in pomemben element življenjske ravni vsakega človeka. Proizvodnja ne le poraja tako rekoč vsak dan nove probleme ter terja od znanosti, da jih rešuje, temveč je njihovo uspešno reševanje hkrati pogoj za nadaljnji razvoj materialne proizvodnje. Podobno je z umetnostjo. Brž ko doseže določeno stopnjo življenjske ravni, potrošnik zahteva od produkta ne le, da zadovolji po svojih fizičnih lastnostih določene njegove materialne potrebe, ampak tudi, da je lep, to se pravi, da zadovolji njegove estetske potrebe. To velja tako za mikroprodukte vsakdanjega življenja od žlice, kozarca in slaščic preko stola, mize in postelje do makroproduktov lepo urejenega naselja, mesta in okolice.

S takšnim razvojem pa zadobiva tudi pojem kulturnega delavca svoj nov in specifičen pomen. Če je bil v časih, ko je bilo področje kulture skupaj z drugimi področji nematerialne sfere strogo ločeno od področij materialne sfere, pojem kulturnega delavca praktično identičen s pojmom delavca na kulturnem področju, pa takšno enačenje dandanes pri vse tesnejšem prepletanju z drugimi stranmi človeškega udejstvovanja ni več smiselno, ker prikriva bistvene spremembe,

ki so se dogodile. *Kulturnega* delavca bi zato zdaj imenoval delavca, ki na katerem koli področju družbene delitve dela *ustvarjalno* dela. To se pravi, da ne le *reproducira* bolj ali manj spretno, bolj ali manj popolno, kar je bilo že poprej ustvarjeno, ampak da prispeva k že ustvarjenemu kaj novega, osebnega, enkratnega. Samo reprodukcijo zaupamo danes vedno bolj stroju, avtomatu, ki zna to napraviti hitreje in spretneje od človeka. Ustvarjalnosti pa stroj ne more nadomestiti.

Zato je po mojem mnenju kulturni delavec prav tako vsak inženir pa tudi navaden »ročni« delavec, ki se mu ob delu utrne nova misel in jo zna uporabiti. Zato menim, da je kulturni delavec tudi gospodarstvenik, ki v podjetju ustvarjalno dojame nove možnosti, nove kombinacije ter jih zna v proizvodnem procesu izpeljati. (Schumpeter je zelo lepo analiziral pomen te tako imenovane podjetniške funkcije za gospodarski razvoj). Prav iz istega razloga pa odrekam oznako kulturnega delavca pedagogu, pa naj gre za učitelja na osemletki ali za univerzitetnega profesorja, kadar dobesedno samo *prenaša*, to je *reproducira* svojo snov dijakom in študentom, brez iskrene svoje lastne ustvarjalnosti in zato tudi brez sposobnosti, da bi s svojo ustvarjalnostjo zaneetil in zbudil pri dijaku in študentu ustvarjalni žar. Zato zame tudi ni kulturni delavec slikar, kadar rutinsko poslika platno, in tudi ne arhitekt, kadar spretno prekopira iz tujih revij in predlog arhitektonske ali pa urbanistične rešitve.

Skratka: značilnosti kulturnega delavca ne pojmem kot *poklic*, ampak kot najvišjo oznako *kvalitete* človekovega dela. Lahko smo nenehno zaposleni na kulturnem področju, zato pa še nismo vselej in nenehno kulturni delavci. To smo morda samo v določenih trenutkih, z večjo ali manjšo intenzivnostjo. Nasprotje ali natančneje alternativa dela na kulturnem področju je delo na kakem drugem, recimo gospodarskem področju. Nasprotje kulturnemu delu pa je akulturno, to je zgolj mehanično, rutinsko, ali pa celo nekulturno, to je birokratsko delo. Delavec na kulturnem področju lahko dela zelo nekulturno, kot lahko delavec na gospodarskem področju dela zelo kulturno.

Osnovno funkcijo kulturnega delavca vidim torej v njegovi ustvarjalnosti.

(2) S tega vidika, se mi zdi, je tudi lažje reševati razmerje in nasprotje med »kulturo« in »politiko«. Vprašanje »kulturne politike« ne bomo uspešno reševali tako dolgo, dokler bomo pisali »kulturo« in »politiko« v resicah. Pod tem

mislim: dokler ne bomo deprofesionalizirali tako »političnega« kot »kulturnega« dela.

Sedaj si pogumno prizadevamo, da bi deprofesionalizirali politično delo. To seveda ne pomeni ukinitve političnega dela, ampak njegovo vraščanje v neposredno delo vsakega posameznika, ki mora delovati kot celostno bitje. Vsakdo od nas si mora prizadevati, da bi bil pri svojem delu, s svojim delom in v svojem življenju obenem tudi politični delavec.

Podobno velja za kulturno delo, kot sem ga malo prej označil. Tudi kulturno delo in kulturnega delavca moramo deprofesionalizirati, saj kulturno delo ne sme in ne more biti neki svojevrsten poklic, in seveda še manj monopolen poklic. Zato menim, da se moramo boriti proti pojmovanju, da je kulturno delo izključno domena in monopol delavcev na tradicionalnem kulturnem področju. Kot se znanost ne ustvarja samo na univerzah, in še manj samo na ljubljanski univerzi, tako se tudi umetnost ne poraja in razvija samo na umetniških akademijah, in še manj samo na naših umetniških akademijah. Tako gledanje ne zanika izredno pomembne vloge naše univerze in naših akademij. Zavzeti želi le negativen odnos nasproti tendencam, ki skušajo monopolizirati razvoj znanosti in umetnosti samo na določeno ustanovo ali samo na določen kraj.

Čim hitreje se bo vzporedno s procesom deprofesionalizacije politike razvijal tudi proces deprofesionalizacije kulture, tem uspešneje bomo reševali tudi nasprotja med »kulturo« in »politiko«, saj bosta v končni fazi tega procesa deprofesionalizacije kultura in politika manifestaciji ene in iste visoko razvite osebnosti. Kulturna politika se pri takšnem razvoju vrašča kot ena od mnogih strani celostnega izživljanja in delovanja vsakega od nas in postaja eden od izrazov in vsakdanje prakse razvitega samoupravljanja.

(3, 4) Tretje in četrto vprašanje bi združil v eno, ker gre v resnici za isti problem. Deformacije, ki smo jih doživeli nedavno na relaciji »kultura«—»politika«, in globlji vzroki konfliktov, ki so se sprožili, tičijo po mojem mnenju v dialektiki našega procesa demokratizacije, ki je še poln ostankov preteklosti in se v nenehnem boju z njimi vzpenja na višjo raven. Če se srečajo v tej izredno živi in občutljivi razvojni poti negativni elementi s pozitivnimi, je vsa verjetnost, da bodo zmagali pozitivni. Konflikt se rešuje kot konflikt rasti, ki žene razvoj naprej. Če se pa (morda po zakonu slučajnosti) srečajo negativni elementi med seboj, pride tam, kjer se srečajo, tudi do konflikta, vendar do konflikta razvojne krize.

Menim, da je bil konflikt nedavnega časa konflikt te vrste. Srečala sta se pravzaprav dva profesionalizma, profesionalizem v politiki in profesionalizem v kulturi, in to po svojih negativnih elementih. »Politika« je v hotenju, da pohiti s procesom demokratizacije, še zlasti na kulturnem področju (kjer je ta proces močno zaostajal), in na podlagi nepravilne domneve, da je mogoče to pospešiti z administrativnimi ukrepi, ustvarila privilegiran položaj pri enem delu delavcev na kulturnem področju. Privilegiran položaj je sam po sebi in še prav posebno, ker je slonel na administrativnih perotih, hitro vodil v monopolen položaj. Seveda se je po vseh zakonih, znanih iz ekonomije (ki pa v tem pogledu ne veljajo nič manj na kulturnem področju) naglo deformiral. Zmerom bolj je izpričeval vse izrastke vsakega monopola: željo onemogočiti vse druge, prepotentnost, utvare o »elitni strukturiranosti« naše kulture in družbe, razumevajoč pod elito seveda samo samega sebe itd. itd. Da se je na koncu obrnil proti lastnim spodbudnikom in da je začel kazati protidružbene tendence, ni prav nič čudno. Nenavadno bi bilo, če do tega ne bi prišlo.

Najhitrejša in najuspešnejša demokratizacija na področju kulture (čeprav ne nujno najlažja) je po moji sodbi ta, da pogumno in dosledno nadaljujemo tako deprofesionalizacijo v politiki kot tudi deprofesionalizacijo v kulturi in da se zelo zelo izogibamo kakršnim koli protekcijam in favoriziranju. Edini argument, ki mu mora družba prisluhnuti in mu pomagati do veljave, je resnična kvaliteta, kjerkoli se kaže. Ne morem si misliti, da bi resnična, ustvarjalna kvaliteta, to se pravi, resnično kulturno delo moglo v naših razmerah kazati družbeno negativne tendence. Če pa bi takšne tendence nastale, se bodo obrusile v odprtem boju, v enakih pogojih, z drugimi resničnimi kvalitetami.

Naj še dodam, da v ostalem ne vidim v konfliktih, ki smo jim bili priča, in v konfliktih, ki se bodo nedvomno še kazali, nič posebnega nenaravnega, skrb zbujujčega in strašljivega. V našem položaju, v naglem procesu demokratizacije, ki ga vodimo zelo zavestno in ki gre vedno bolj v širino in v globino, do konfliktov mora priti. Če bi se proces razvijal brez konfliktov, bi bil to znak, da se je proces zataknil, da je zastal in da samo besedičimo o demokratizaciji. Konflikti ženejo proces naprej. Da pa se razvija proces v vijugasti črti in ne le po lepi, ravni in gladki poti, sledi iz same dialektične narave procesa. Sicer pa vemo, da ravna pot vodi le »v pekel, nikoli v nebesa«.

(5) Menim, da zadnje vprašanje iz ankete ni dobro postavljeno. Posebne antinomije med ozko profesionalnimi kulturnimi delavci in nizko ravniyo ter skromnimi kulturnimi potrebami množičnega konsumenta ne vidim, brž ko ne pojmem kulture ozko profesionalno.

To, da je primeroma majhen (še majhen) krog *vrhunskih* znanstvenikov in umetnikov nasproti *množici* konsumentov, je razumljivo, če upoštevamo, da smo maloštevilen narod, da se ne moremo ponašati z dolgo in slavno zgodovino umetnosti in znanosti in da smo šele po drugi svetovni vojni zaživeli politično kot samostojen narod. Zame je pomembna razvojna pot. Ta pa gre v »pravo« smer, to je k postopnemu odpravljanju omenjene antinomije. Ali je to odpravljanje res prepočasno? Od kot ta trditev? Ali je res, da je počasnejše od predvojnega ali pa od tistega v ranjki Avstriji? Ali gre počasneje, kot recimo, v drugih delih Jugoslavije, ali pa v ZDA, na Švedskem, v Franciji, v SZ? Menim, da nam edino primerjava daje pravičen občutek o tem, ali se gibljemo hitro ali počasi, prehitro ali prepočasi. Sodim, da spada k enemu od znakov naše še nizke razvitosti in podedovanih kompleksov inferiornosti, da hočemo pogosto po vsi sili dokazati, da napredujemo z našo kulturo »počasi«, da tako rekoč stopicamo na mestu, če celo ne nazadujemo. Če gledamo na kulturo široko in je ne omejujemo na ozek krog profesionalnih delavcev na kulturnem področju, se mi zdi vsaka podobna ocena povsem neupravičena. Kolikor je v takšnem tarnanju drobec potrebne avtokritike in kolikor nam takšna avtokritika pomaga, da čimprej premagamo našo zaostalost in občutek inferiornosti, nimam nič proti tarnanju, čeprav je verjetno vedno bolje situacijo prikazati takšno, kakršna je, in je ne niti olepševati niti črniti. Če pa izvira tarnanje iz občutka inferiornosti in domotožja po »dobrih starih in zlatih časih«, predstavlja le enega od zaviralnih, negativnih elementov našega razvoja. Menim, da ga je potrebno premagovati tako v sebi kot povsod kjer se pojavlja.

FRANC ZADRAVEC

(1) V prvi točki ankete o sedanji kulturno-politični situaciji naglašate, da je kultura integralni del naše družbe. Zgodovina pa priča, da so bile zlate dobe kulture vselej povezane z resnično demokracijo v medčloveških odnosih. V socialistični družbi oziroma v družbi, ki si je ustvarila temeljne po-

goje za to, da postane socialistična, sta zato mesto in vloga kulturnih delavcev še toliko bolj zahtevna in tudi pomembna. Družbeno zgodovinski položaj v državi omogoča jugoslovanskemu kulturnemu delavcu, da maksimalno in neovirano ustvarja, kolikor so njegova dejanja resnično stvariteljska. Delo kulturnega tvorca in humanistična prvina socialističnega družbenega koncepta se namreč v celoti skladata. Književnik npr. se je v takšnem družbenopolitičnem konceptu in praksi znašel v položaju, v katerem tvega smisel svojega dela, kakor hitro zanika etični navdih marksistične teorije in družbene prakse.

Eksistencializem je že potrdil, da le-ta ni tista teorija o človeku, po kateri bi bilo mogoče priti do resnične svobode. Boj za svobodo človeka, kot si ga je v književni ideologiji zamislil Albert Camus, se pravi brani človeka kot prekozgodovinsko »meso«
pred rabljem — zgodovino, ta bojni načrt je nastal pač pod neposrednim vtisom krematorija. Hkrati pa je književniku odvzel pravico in obveznost do etičnega kompasa, s katerim mora ta upesnjevat življenje. Če hoče kulturni delavec, seveda tudi književnik, poglobljati in utrjevati človekove socialne kvalitete in razvijati njegovo občutljivost za lepo, za vredno, za prvine, ki krepijo duhovni in etični vzgon, potem se vsekakor mora odločati do zgodovinskih idej in izbirati med njimi. Vedeti mora, katera ideja je v sodobni zgradbi človeške misli najbolj človeška, katera vsebuje največ etičnega navdiha.

Če jugoslovanski kulturni tvorec to ve in se s svojim delom tudi angažira za resnične duhovne in etične kvalitete, potem človeka osvobaja od alienacij, v katere ga je uklenila tradicionalna družbena stihija in v katerih ga še držijo tudi nasprotja naše družbe. Z vidika človekove resnične svobode delo kulturnega delavca potemtakem ne more biti nič manj dragoceno in pomembno, kot je delo tehnično-medicinske inteligence, ki osvobaja človeka iz narurne stihije. In zato tudi ni mogoče najti resnične moralne motivacije, ki bi dovoljevala, da sta mesto in vloga kulturnega delavca družbeno manj pomembna, kot sta mesto in vloga tehnično-medicinske inteligence. Zato družba tudi nima pravice, da z manjšim nagrajevanjem diskriminira kulturno-prosvetne delavce nasproti tehnično-medicinski inteligenci. Mislim, da jugoslovanska skupnost še ni prebila antinomije med kulturo in drugimi vejami človekove ustvarjalnosti. Da še zmerom tičimo v nekoliko provincialnem tehnokratizmu in v nevzdržni kategorizaciji intelektualnih delavcev, ki temelji na zmotnem prepričanju, da sta empirična znanost in praksa odločno pomembnejši kot

družbene vede od filozofije do jezikoslovja. Da si je kulturni delavec sam zakrivil svoj neenakovredni družbeni položaj — neenakovrednost nikakor ni sentimentalna tožba, marveč tista stvarnost, ki jo vsak dan znova potrjuje upadanje števila mladoletnikov, ki si izbirajo kulturnoprosvetne poklice — to možnost moramo zavriniti kot opravičilo, katerega si lahko skonstruirajo samo manj odgovorni ljudje. Da bom manj abstrakten: ovire, ki jih bo treba premagati v obsegu kulture, niso toliko psihološke kot finančne narave. Psihološke bodo splahnele na podlagi ustrezne materialne kvalifikacije intelektualnih poklicev.

(2) S tem pa sem odgovoril tudi že na del vprašanja o »kulturni politiki«. Pravilno nagrajevanje kulturnih in drugih intelektualnih poklicev spada vsekakor med elemente kulturne politike. Zdi se celo, da je nagrajevanje zelo važen element te politike, tisti namreč, ki kulturno delo vrednoti, pa ne z lepo pohvalno frazo, ampak z dejanskim merilom.

Kulturna politika in kultura sta si v preteklosti mnogokrat nasprotovali in si marsikod nasprotujeta tudi danes. Da deloma tudi v naši družbi, o tem govorijo polpretekle »konfliktne situacije«. Vendar so to specifične konfliktne situacije, ki trajajo pravzaprav že ves čas po vojni, le da se po zakonih nekakšnega ritma od časa do časa izostrijo. En del naših književnikov in drugih kulturnih delavcev je namreč že dober čas v nekakšni zadregi. Nikakor ne more namreč najti takšne opozicijske točke, ki bi bila nasproti etiki marksističnega družbenega koncepta in prakse dovolj utemeljena. Zato ves čas prisostvujemo zakonitemu pojavu: da nastajajo spori med resnično socialistično politiko in kulturo vselej takrat, ko kulturni delavec sebe preraste, ko mu več ne gre samo za kulturo, ampak se odpravlja v politiko, ko ga, z drugo besedo, začenja skominati po oblasti in ko postavlja nasproti socialistični politiki liberalen, meščansko demokratičen in pluralističen koncept.

Kulturna se mi zdi naposled vsaka tista politika, ki ščiti kulturo pred posurovelostjo, pred kadrovščino, pa naj se odeva ta v eleganten filozofski slog ali pa v vulgarni slovarček počestnih besedi. Resnične zaščite kulture ni mogoče izenačevati z administrativno ikonoklastiko. Je pa bilo in bo vselej tudi ostalo bolje in pravilneje, če se kulturni delavci sami ščitijo in tudi zaščitijo pred vsakršnim dadaizmom.

(3, 4) Kar se dogaja v enem delu naše »elitne kulture«, je deloma patološkega, deloma političnega izvora in značaja. Slovenska kulturna zgodovina bo v preteklosti le s težavo

našla analogijo za podobno strastnost po birokratski nadvladi enega kroga nad drugim, kakor nam jo servira naš čas. Kaj je pri tem patološko? Patološka je negacija vsega, kar se je doslej naredilo v slovenski kulturi in kar delajo drugi, hkrati pa je patološka tudi definicija sebe in lastnega kroga kot genialnega bitja, preobraženje samega sebe v »misel v sredini«.

Različni so pač vzroki, da je del kulturnih delavcev resigniral na socialni etos in da z nihilistično gesto podira vse, kar ni njihovega kova. Kakor da so se obudili nekdanji futuristi! Znano pa je, da futuristi niso prinesli gradiva, s katerim bi lahko nadomestili evropsko kulturo, ki so jo hoteli požgati. Zdi pa se, da takšnega gradiva tudi ni prinesla mladika, ki je pognala deloma iz namišljene socialistične buržoazije deloma pa iz tradicionalnih malomeščanskih duhovnih temeljev. Rod, ki je nastopil s svojim preroditvenim programom osebne svobode, pada v globoko krizo očitno predvsem zato, ker mu zmanjkuje družbenega ozadja, na katerega bi želel zgraditi svojo duhovno superstrukturo. Tudi mu ni uspelo razviti kulturnega in družbenoorganizacijskega koncepta, ki bi bil etično bolj motiviran, kot je socialistični koncept. Potemtakem stojimo pred ekstazo katastrofalne zavesti o »generacijski« oziroma zgodovinski nemoči, ko ljudje ne morejo predložiti slovenstvu pomembnejšega kulturnega in družbenega koncepta, kot so ga svoj čas predložili marksisti. V psihozi samogenialnosti se skriva naposled tudi strast po oblasti in po razdeljevanju duhovnih in materialnih blagrov. To pa očitno ni več področje kulture, ampak že politični boj za prvaštvo.

Demokracije v kulturi pač ni mogoče iskati na poti, na kateri bi se ustvarjali še večji pogoji za razcvet prvaštva, klickarstva in zaprtih »elitnih« struktur. Najbrž se bo potrebno vprašati, koliko so za nastajanje takšnih struktur odgovorni člani ZK J, koliko jih poraja in goji njihov snobizem. O tem snobizmu je nepopustljivo in objektivno govoril Rodoljub Čolaković na VIII. kongresu ZK J. Zdi pa se mi, da snobovstvo samo še ni edini in odločilen povod. Bojim se namreč, da utegne biti huda samoprevara, če bi ne hoteli priznati, da je situacijo sopovzročila tudi preslabotna idejna izobrazba marksistične inteligence. Iz pomanjkljive nazorske izobrazbe te inteligence izvirajo mnoge deformacije marksizma, in to deformacije načelnega značaja. Med marksistično inteligenco lahko slišiš domneve, da si je dialektični materializem zamislil Stalin in je zato nesmisel. Drugi spet zatrjujejo, da je dovolj, priznavati marksizem kot družbeno znanost, medtem

ko je materializem kot filozofsko stališče in kot miselna metoda, kot nazor nekaj, kar za marksista ni pomembno. Materializem potemtakem ni bistven element marksizma itd. V takšni zmedi »filozofski« boj idealistov ne more biti ravno težak.

In popolna demokracija v kulturi. Popolna je pač samo takrat, kadar lahko komunicira svoje misli vsakdo, če pove z njimi posamezniku in skupnosti kaj dragocenega in če jih pove brez oblastniških tendenc in brez želje, da bi zavijal človeka v mitično meglo. Demokracijo v kulturi zagotavljajo nadalje samo resnična ustvarjalna dejanja, nikaner pa zastave, na katere zapišejo posamezniki enodnevna bojna gesla. Zdi se mi, da je demokratična samo takšna kulturna skupnost, v kateri se spoštuje tudi sogovornikovo stališče in v kateri lahko govori vsakdo do kraja, vendar do kraja le tedaj, če njegove govorice ne spremljajo nesocialni motivi in volja po zamegljevanju človeške eksistence.

Nekateri razmišljajo o revijah, ki bi jih naj motivirala nazorska afiniteta sodelavcev. Zdi se, da postaja na stopnji našega družbenega razvoja ta tendenca dolg korak nazaj, v čas med dvema vojnama. Skoraj ne morem razumeti, da Slovenija ne premore kvalitetne literarne revije in da poskusi v to smer sproti zamirajo. Nimamo revije, v kateri bi bralec najdeval resnično vrhunske dosežke književnosti in jo vsakokrat odlagal s prepričanjem, da se je razgledal po temeljnih slogovnih in vsebinskih naporih slovenskega književniškega umetništva. Tudi je vznemirljivo vprašanje, zakaj v taki reviji mlad književnik, čigar verz in stavek pričata, da ju je užgala iskra resničnega umetniškega genija, ne bi mogel dobiti ob starejšem književniku enakovrednega mesta in obratno. Vem, da se v razmerah, kjer kritiki in umetnostni ideologi poskušajo nadvladati umetnostne ustvarjalce, izpostavljam nevarnosti navidez anahronističnega sanjača. Vendar bo marsikoga težko prepričati, da bi takšna revija ovirala resnično umetniško rast posameznikov in smo Slovenci zato dolžni vztrajati v »družinskih« okvirih. Mnogo večja nevarnost za propadanje umetnosti izvira iz klikarstva, kjer se vse »naše« hvali, vse z drugega brega pa zometuje in diskvalificira, kjer se estetski kriterij zloži v predal, kvaliteta pa zamenja z legitimacijo pripadnosti. Ker pa je pot do takšne revije v sedanjem položaju izgubljenega prijateljstva med mnogimi kulturnimi delavci najbrž lahko le ideal, se bomo srečali z resnično demokracijo v književni kulturi v trenutku, ko bodo vse revije za književnost in kulturo, kolikor jih bomo pač imeli, sprejele vse, kar je kdo kulturnega namenil človeku, ne da bi

se ga hotel istočasno polastiti, ko se torej nobena revija ne bo smatrala za edinstveno in sekularno žarišče nacionalne kulture in umetnosti. Za kulturo nekega naroda pa ne more biti nič pogubnejšega, kot so situacije, v katerih se pri revijah zasnujejo klike, znotraj teh klik pa še posamezniki, ki si domišljajo, da so po usodi zgodovine izbrani za vseмогоčne in-tonatorje kulturne politike.

(5) Kakšni so trenutni razponi med elitno kulturo in kultiviranostjo množice oziroma tisto kulturo, ki jo množica prejema, bo najbrž težko natančno izmeriti. Zlasti pa ni priporočljivo meriti jo s črno-belo metodo. Množica danes kulturno nikakor ne zaostaja tako katastrofalno, da bi pojem »antinomija« mogli uporabljati brez omejitev. Faktor, ki preprečuje sistematično kulturno zaostajanje množice za visokimi dosežki v umetnosti in znanosti, je socialistično družbeno načelo, je boj za osvoboditev človeka iz družbenih in prirodnih alienativnih stanj. Ivan Cankar je imenoval boj za osvoboditev človeka kulturni boj. Najbrž nimamo zadostnega razloga, da bi morali tak boj danes imenovati kako drugače oziroma bi ne smeli videti v njem tudi kulturnega procesa. Vsako idiliziranje zavesti sodobnega človeka zapeljuje kajpada v prevaro. Da pa samoupravljanje — kljub vsem objektivnim deformacijam in psihičnim naporom človeka, ki se šele privaja novih odnosov in je v velikem številu zrasel še iz individualistično razvitega okolja — vrača človeku tiste njegove pravice in tisto osebno komponento, ki mu jih daje delo; o tem dvomiti bi bilo nekulturno. Človekova zavest o lastnem družbenem pomenu se pri nas nedvomno krepi. Narasčanje socialne in duhovne vrednosti posameznika v družbi pa je eminentno kulturni proces, pa čeprav se ukvarja z njim navidez le politika in je zato navidez samo političen. V resnici pa je to kulturni element socialističnega humanizma, je kultura in usklajevanje človeka s seboj in z družbo.

Druga sila, ki preprečuje množično zaostajanje v kulturi, so moderna avdiovizualna sredstva, radio in televizija. Človek, ki v življenju ne bo nikoli sédel v gledališko ložo ali pa v univerzitetno predavalnico, postaja prek teh sredstev konsument kulturnih in znanstvenih dosežkov, čeprav na nižji in preveč posredni ravni. Da bi za njegovo kulturno rast bilo mnogo boljše če bi mogel živeti v neposrednem stiku z gledališčem, koncertom in poljudnoznanstveno predavalnico in da ga avdiovizualna sredstva v trenutku, ko »dajejo«, tudi hromijo, pa moramo smatrati za škodljivo v dobrem. Če že naštevamo »sile«, ki preprečujejo »nizek kulturni nivo mno-

žičnega konsumenta«, je potrebno omeniti tudi nekatere množične knjižnice, Prešernovo, Mohorjevo in morda še katero, ki posredujejo razmeroma precej knjig »množičnemu konsumentu«.

Boj za osvoboditev človeka spremljajo seveda tudi anomalije, včasih kar prepogosta brezbriznost in neodgovornost za človekovo kulturno dejavnost in za duhovno-estetsko vzgojo. Na ravni izrazito kulturne dejavnosti obstajajo pri nas kajpada dokaj težki problemi.

Kultura je vselej rezultat čisto določene stopnje miselnega in čustvenega bogastva posameznika in njegovega etosa ter sredstev, s katerimi sporoča to bogastvo svojemu okolju. Kultura je vedenje človeka, hkrati pa tudi produkcija. Številnejši in intenzivnejši je ustvarjalec kulturnih dobrin, toliko večje je kulturno bogastvo nekega naroda in toliko večja je tudi splošna potrošnja kulturnih dobrin. Če gledamo na intenzivnost in množičnost kulture in kulture s tega vidika, potem ni nobenega dvoma, da tehnika poenostavlja človekov napor za osvajanje in ustvarjanje kulture. Poenostavlja v tem smislu, da potiska vedno večje število ljudi na ekran in v položaj pasivnih objektov sprejemanja. Ekran pretrga tvorno in neposredno vez med producentom in konsumentom, med igralcem in gledalcem, izloči soustvarjalni napor in razbije polni, živi ritem dejanja in jemanja. Namesto da bi se število kulturnih ustvarjalcev večalo, se v takšni situaciji dejansko krči na račun kulturne »elite«. Razvoj pa bi moral potekati ravno v nasprotno smer: vzporedno z rastjo elitne kulture bi morala naraščati tudi »reprodukcijska kultura.« Z drugo besedo: množica postaja vse bolj nekakšna žrtev ekranizacije. Zato je seveda še kako pravilno, da kvalitetna gledališča obiskujejo podeželske trge in mesteca. Toda zato je tudi še kako neprijetno in škodljivo, da igralsko amaterstvo slabi, da pevskih zborov še zdaleč ni toliko, kot jih je bilo prva leta po osvoboditvi, in da kljub številnim glasbenim šolam najbrž nimamo pokrajinskih orkestrrov.

Vemo, da bi s sposobnejšim in odgovornejšim gospodarjenjem marsikod lahko več odrezali za kulturo, kakor so. Ali konkretno: v Sloveniji je razmeroma malo kulturnih domov in bi nas morala skrb sosednjih Madžarov za take domove samo vznemiriti oziroma spodbuditi. Po organizacijski sili naše muzealstvo zaostaja za muzealstvom na Poljskem in Češkoslovaškem. Ob maloštevilnih študijskih knjižnicah zaostaja za povprečnim evropskim standardom tudi naše knjižničarstvo. Uboštvo ljudskega in šolskega knjižničarstva naravnost vpije po novi pozornosti in sanaciji temeljnega od-

nosa do njega. Tembolj in tem prej, ker si zlasti industrijski in kmečki delavec še marsikod ne moreta kupovati kvalitetnih knjig preko tistega minimuma, ki ga posredujeta obe knjižni družbi.

Sibke pa niso le investicije v materialno osnovo množičnega kulturnega standarda. Tudi za subjektivni faktor kulture so vrata ponekod močno zaklenjena. Ali konkretno: koliko štipendijskih komisij po občinah, okrajih in podjetjih štipendira študente umetniških akademij in igralske akademije? Zavest lokalnih planerjev kulture, žal, dostikrat ni takšna, da bi ne morala obstajati še neka republiška komisija za štipendije, ki je dolžna zaščititi vse takšne študente, ki jih »realisti« ne jemljejo preveč resno, tedaj glasbenike, upodabljaljoče umetnike, igralce pa filozofe in podobne »nekoristne« idealiste. Tehnokratski snobi pa se naposled vendarle »kitijo z delom njihovih rok«.

Voljni subjektivni faktor iz množice se pri nas še marsikdaj neodgovorno zavrne in podre. V nekem mestu si prizadevajo npr. organizirati množično, »okrajno« akcijo za gradnjo manjšega kulturnega doma s preprostejšim gledališkim odrom. Odgovorni politični funkcionar drema na sestankih akcijskega odbora, katerega član je. Takšna udeležba odgovornega spodbudi nekatere diletante v lokalni kulturni politiki, da si za dejavnega režiserja — amaterja in predsednika odbora izmislijo »žebljico«: želi si postaviti kulturni spomenik! Ker pri tej žebljici ne gre samo za »načelo« ali za samo modrovanje, od katerega nimaš prav ničesar in se te tudi ne tiče, ampak gre za biti in ne biti, za moj biti in za tvoj biti, pogodi žebljica natančno v cilj. Mestece pa — še danes nima kulturnega doma. Ozkosrčneži so obglavili iniciativo kulturnega iniciatorja in producenta iz množice. Nevede so pohodili načelo vsake resnične množične kulture: kulturo lahko tvorno sprejema le, kdor jo tudi vrača, kdor jo tudi sam soustvarja. Popoln receptivni položaj pa nujno prej ali slej zakrni potencialno kulturno aktiviteto in v zadnjih posledicah tudi receptivnost samo.

Med osnovno množično kulturno silo spadajo tudi šole in šolniki. Ti pa po Sloveniji niso razvrščeni tako, kakor zahteva ustavni zakon, ko jamči vsakemu državljanu temeljno izobrazbo in kultivacijo. Za peti razred osnovne šole v Ljubljani se lahko prikladi tudi diplomirani profesor filozofske fakultete. Vsekakor pravilno in upati je, da se bo ta praksa prej ali slej lahko razširila na vso državo. Dokler pa se bo dogajalo, da na srednjih šolah slovenske periferije morajo ponekod učiti tudi ljudje, ki ali niso kvalificirani niti za

osnovno šolo ali pa se ukvarjajo z drugimi poklici v srednji šoli pa delajo honorarno, tako dolgo bi bilo najbrž obvezno razmišljati o smislu popolne decentralizacije personalne politike v šolstvu. Razmišljati pač tudi zato, ker ni ravno primerno podirati ustavno zajamčeno demokratično pravico z neko drugo demokratično obliko. Še zlasti pa razmišljati zato, ker se z neenakomerno razdelitvijo prosvetno kulturnih sil ruši vsestranski in harmoničen razvoj množične kulture in, če hočete, tudi socializma. Prepričan sem, da verifikacija neke gimnazije in druge srednje šole ne more biti in tudi ne sme biti odvisna samo od privlačnosti in neprijateljnosti službenega mesta.

V bližino te problematike sodi tu vprašanje o dveh univerzah v Sloveniji. Vsi vemo, da nam za dve univerzi oziroma za podvojitve nekaterih fakultet manjka dvoje stvari: kvalitetni znanstveni delavci in gospodarski potencial, ki bi tem delavcem in študentom zagotovil nemoteno delo. Kljub temu pa bo težko delj časa vzdrževati načelo, da Slovincem zadoštuje ena univerza ali koncentracija vseh fakultet v enem kraju za vse čase. To načelo bi lahko postalo za nas usodno že pred leti, če bi dobili Trst. Po tem načelu bi bili dolžni likvidirati ali ljubljansko ali tržaško univerzo. Bi to storili? Dvomim, zakaj tržaško bi morali ohraniti iz kulturnih razlogov, ljubljansko pa iz nacionalnih. Iz takšne perspektive bi ljudem, ki aktivno posegajo v to zelo občutljivo področje slovenske kulture in znanosti, nikakor ne mogla škodovati mera previdnosti, ko izločajo Maribor iz potencialnih jugoslovanskih univerzitetnih mest. Nisem prepričan, da bo prihodnjim slovenskim rodovom, rodovom z razvito množično kulturo in v družbeni situaciji, v kateri bo delavec inženir, inženir pa tudi delavec, zadostovala ena sama univerza. Četudi je ta vizija za zdaj pač samo še vizija, je eno vendarle res in imperativ našega časa: zadrževanje vsega slovenskega znanstvenega dela v Ljubljani postaja polagoma anahronizem in sentimentalni provincializem. Morda celo tudi pojav, ki začenja polagoma zavirati hitrejši razvoj znanosti pri nas. Sedanja slovenska univerza pa bo morala potrjevati svojo vitalno energijo tudi s tem, da bo razširjala organizacijo znanstvenega dela na druge važnejše slovenske centre in tudi zanje vzgajala kar največ znanstvenega naraščaja.

Samoupravljanje medicinske fakultete

Povod za pričujoči prispevek je osnutek republiškega zakona o visokem šolstvu, o katerem zdaj razpravljamo. Medicinska fakulteta se po materialni in kadrovski strukturi učnih osnov razlikuje od mnogih drugih fakultet. Pouk je brezpogojno vezan na delo z bolniki, delo z bolniki terja bolniške postelje, laboratorije, aparature, zdravnike, negovalce, tehnike in drugo osebje. Medicinski pouk je torej vezan na zdravstvene inštitucije v vsej njihovi materialni in kadrovski kompleksnosti. Pouk na medicinski fakulteti poteka na klinikah in v inštitutih. To so učne osnove fakultete.

Klinike so specializirani hospitali. Vsaka od klinik opravlja samostojno, neodvisno od kogarkoli drugega svoje specialne naloge v širokem okviru zdravstvenega varstva občanov. Pravno so klinike posamič (ginekološko-porodniška klinika, pediatrična klinika) ali skupinsko samostojni zavodi in pravne osebe; tak skupinski »zavod« sestavljajo pod imenom kliničnih bolnišnic interna, kirurški, ortopedski, infektivni, ftiziološki, okulistični, otorinolaringološki, dermatovenerološki, nevrološki klinika, klinika za čeljustno kirurgijo in druge. Bolnišnica za duševne bolezni v Polju, učna osnova za psihiatrijo, je prav tako samostojen zavod.

Večina inštitutov je pod upravo medicinske fakultete. Izjema je onkološki inštitut (je samostojen zavod) in rentgenološki inštitut (spada v skupino kliničnih bolnišnic). Vse druge inštitute upravljata fakultetna uprava in fakultetni svet, ki se oblikujeta po še vedno veljavnih določilih. Tako je fakultetna uprava dejansko kolegij pedagogov. Zato je tehnično in administrativno osebje inštitutov medicinske fakultete (ki šteje približno 90% vsega osebja fakultetnih inštitutov) izven sistema upravljanja. Inštitutov je nekaj nad deset. Vsak od njih se imenuje po določeni specializirani dejavnosti; inštitutske dejavnosti so neposredno ali posredno povezane z zdravstveno dejavnostjo.

Včasih je medicinska fakulteta upravljalala klinike in inštitute. Do danes se je upravno skrčila na slabo polovico

nekdanjega obsega. Tako se je medicinska fakulteta, ustanova z zelo pomembno družbeno funkcijo, znašla v nezavidljivem položaju: navznoter kot administrator upravljanja inštitutov, navzven kot pravni partner s svojimi kliničnimi učnimi osnovami; z le-temi urejuje zadeve pouka pogodbeno.

V sedanjih razmerah so neskladja nujna. Zlasti pereča so neskladja med funkcijo in pravnim statusom, med splošnim družbenim razvojem in pravno formo fakultete, med družbeno potrebo po kvalitetni reprodukciji zdravnikov in drugih zdravstvenih kadrov ter neurejeno materialno osnovo, med upravljanjem klinike in upravljanjem inštituta itd. Ob teh neskladjih se subjektivne sile polarizirajo, postajajo nosilke raznih konceptov o tem, kako bi bilo treba te neskladnosti rešiti, in seveda tudi nosilke raznih načinov za razreševanje.

Osnutek republiškega zakona o visokem šolstvu, ki je že nekaj časa v razpravi, je zatekel medicinsko fakulteto torej nekako v obdobju hude pravne razdvojenosti, upravne neusklajenosti ter konfliktov med subjektivnimi silami. Tem večja bo zategadelj vloga zakona: lahko bo namreč dopolnil marsikaj, kar še zmerom ni urejeno, pa tudi ustalil nekaj tistega, kar je že samo po sebi inertno, usmerjeno bolj h konservaciji kot pa k razvoju. Popolnoma jasno je, da bo samoupravljanje fakultete določeno s tremi normativnimi akti: z zveznim in z republiškim zakonom o visokem šolstvu ter statutom fakultete. Prav tako je jasno, da statut ne bo mogel prekoračiti določil republiškega zakona in da le-ta ne bo mogel iti mimo ali preko zveznega. Zato se je zdajle treba vprašati: kako široka oziroma ozka bodo določila zveznega zakona nasproti republiškemu in le-tega proti statutu? Gledano s tega stališča se zdi, da je predlagani osnutek zakona o visokem šolstvu tog in da mu je premalo botroval živi stik z vsemi tistimi inštitucijami, ki jih bo neposredno ali posredno zajel na področju delovanja medicinske fakultete. Ali bo republiški zakon na področju delovanja medicinske fakultete kaj utesnil in zavrl ali bo, nasprotno, sprostil in podprl evolucijo? Kljub nekaterim drugačnim tendencam je namreč danes že jasno, da bo republiški zakon nastal pred statutom medicinske fakultete, čeprav so statut fakultete že pripravljali.

V razpravah glede statuta sta se do večjih ali manjših nadrobnosti oblikovala predvsem dva koncepta. Eden teh je: medicinska fakulteta je delovna organizacija, delovni organizaciji pa določa ustava organe upravljanja (delavski svet,

upravni odbor, direktor); inštituti so po tem konceptu delovne enote fakultete, stopnjo samouprave jim bo določil statut. Drugi koncept: klinike in inštituti so samostojni zavodi, medicinska fakulteta je njih združenje ali skupnost.

Prvi koncept je juridično premočrten: fakulteta je delovna organizacija, inštituti so enote, vse drugo pa določajo normativni akti. Oblikovanje statuta bi po tem konceptu bilo preprosto. Izrazita hiba koncepta je, da ne rešuje odnosa med fakulteto in klinikami; sankcionira obstoječe stanje (in s tem tudi vsa sedanja neskladja). Da bi bil ta koncept sprejemljiv, bi moral prinesiti kake izredne prednosti na področju notranje organizacije, ki bi odtehtale in pretehtale omenjene hibe.

Drugi koncept je videti zamotan; tako se zdi, da bi delale težave statutarne formulacije. In ne nazadnje še ta pomislek: ali je fakulteta kot združenje (ali skupnost) organizacijsko dovolj trdna, da lahko zagotovi pedagoško funkcijo? Pač pa ta koncept rešuje odnose med fakulteto in klinikami in tako razrešuje neskladja, ki izhajajo iz dosedanjega stanja.

Razliko med konceptoma je opaziti predvsem v tem, čemu pripisujeta važnost in dajeta težo. Prvi koncept teži po zamisli njegovih avtorjev k temu, da bi *ohranil enovitost* pedagoške funkcije; in ni naključje, da je slišati iz vrst zagovornikov tega koncepta očitke o »razbijanju fakultete«, ki so naperjeni zoper zagovornike drugega koncepta. Zagovorniki drugega koncepta poudarjajo predvsem vprašanje, kako doseči družbeni smisel samoupravljanja, kje se torej v kompetencah samoupravljanja najpristneje enači interes posameznega delavca z interesom celote; vsa teža je torej na *dosednosti* samoupravljanja. Težišče bi naj bilo torej, po prvem konceptu, v določenem funkcionalnem aspektu (pedagogika) in statut naj bi zagotovil predvsem to funkcijo. Po drugem je težišče v določitvi samoupravnosti delovnih procesov brez poudarjanja posameznega funkcionalnega aspekta.

Morda je bilo videti, ko da med konceptoma ni zelo bistvenih razlik; oba sta uglašena na ustavna določila in pri odločanju za eno ali drugo naj bi šlo pravzaprav le za bolj ali manj posrečeno izbiro, kajti z enim kot z drugim bi dosegli takšen ali drugačen aspekt samoupravljanja.

Zgornja analiza konceptov vsebuje približno tisto, na čemer se je ustavila razprava o statutu fakultete. A videti je, da po tej analizi vendarle še marsikaj ni razčiščeno.

To, da v prvem konceptu klinike niso upošteevane, ne pomeni ohranjati enovitost pedagoške funkcije; to se pravi ohranjati sedanjo večtirnost, ki se je pokazala za zelo škodljivo; to se pravi vztrajati pri sedanji *razbitosti* učnih osnov.

Na drugi strani pa bo menda res, da dosledna izvedba samoupravljanja daje tudi edino dosledno rešitev *vseh* funkcionalnih aspektov, ki so v interesu družbe. Vprašanje je sploh, ali je možno dati kateri koli inštituciji dvoje (ali morda celo več?) enakovrednih oblik samoupravljanja.

Zdi se torej, da skozi koncepta sama ni moč dojeti samoupravljanja medicinske fakultete. Samoupravljanje je odprava oblasti nad delavcem. Oblast se odpravi iz upravljanja delovnega procesa, ko se upravna dejavnost spočne v rokah delavcev tako rekoč neposredno na ravni dela. Delovni proces mora potemtakem biti izhodišče za oblikovanje sistema samouprave. Iz delovnega procesa pa izhaja določen efekt, ki se v okviru celotne družbene aktivnosti uveljavlja kot bolj ali manj utemeljena funkcija in diferencira delovni proces po njegovi družbeni potrebnosti. S tem pa se glede samouprave delovnega procesa poraja torej še večji ali manjši interes družbe. Družba ga lahko zagotovi z normativnim aktom.

Samoupravljanje lahko oblikujejo delavci le tako, kot se povezujejo v sklenjenem delovnem procesu, in tam, kjer na določeni materialni osnovi poteka delovni proces od začetka do konca. Klinika, pa tudi inštitut, je takšna materialna osnova, kjer poteka sklenjen, specializiran delovni proces. Klinika in tudi inštitut morata biti izhodišči samoupravljanja. Iskati področje upravljanja delavcu izven ali prek meja področja tistega delovnega procesa, kjer sam deluje, to seveda ni več samoupravljanje. Podeljevati npr. delavcu kake klinike kompetenco upravljati v drugi kliniki ali v kakem inštitutu je kršitev samoupravljanja. Začeti oblikovati upravni sistem nekje izven, iznad osnov, kjer poteka neposredno delo, je tudi kršitev samoupravljanja; to se pravi nastopati popolnoma samozvano v funkciji »pooblaščenca«. Isto vlogo »pooblaščenca«, bi si lastili npr. tudi razni inštituti, če bi »sklenili«, da bodo upravljali kak drug inštitut ali kako kliniko. Specializiranost delovnega procesa posamezne klinike in posameznega inštituta je tista temeljna prvina, ki vključuje neposredno osebno zainteresiranost vsakega svojega delavca v okvir klinike ali inštituta in jo tudi realno uresničuje v uspehu te klinike ali inštituta. V okviru medicinske fakultete je torej treba samoupravljanje oblikovati navzven iz posamezne klinike in slehernega posameznega inštituta.

Precejšnji poudarek sem dal *izhodišču* samoupravljanja na medicinski fakulteti; izhodišče mora biti posamezna klinika in posamezni inštitut. To poudarjanje izhodišča ni nključje. V konkretni praksi postavljajo namreč prav izhodišče veliko preveč drugam, vsekakor pa izven samih delovnih

kolektivov; izraz kolektiv namreč posplošujejo v vseh mogočih smereh in obsejih, ki so konkretno tolikšni, kolikršno bi naj bilo področje, ki ga hočejo zajeti v isti upravni mehanizem (največ govore o »kolektivu teoretiskih« inštitutov). Taka in drugačna izhodišča za samoupravljanje temelje pogosto v ostankih miselnosti administrativnega upravljanja, tu in tam pa tudi v resnični skrbi za pedagoško funkcijo (ki si je nekateri v pogojih samoupravljanja ne morejo zamišljati).

Razlog, zakaj so okviri samoupravljanja medicinske fakultete nekoliko manj pregledni, so funkcionalni aspekti klinik in inštitutov, je v raznoteri družbeni namembnosti njihovih specializiranih dejavnosti. Svojo dejavnost posvečajo namreč pedagogiki (fakulteti, pa tudi drugim učnim zavodom), široki zdravstveni službi in raziskovalnim namenom. Namembnost dejavnosti je torej načelno trojna. Na posameznih klinikah in v posameznih inštitutih je konkretizacija namembnosti različna. Klinike na široko posvečajo svojo dejavnost potrebam zdravstvene službe in ravno tako trije med inštituti. Nekateri inštituti se ukvarjajo predvsem z raziskovalnim delom, drugi pa zadovoljujejo zlasti pedagoške potrebe fakultete.

Neuspešno urejanje funkcionalnih aspektov klinik in inštitutov je tradicionalen vir naših upravnih in organizacijskih težav. Izraža se v pretiranem poudarjanju, da ne rečem mistificiranju, tega ali onega ali tretjega aspekta; utelesil se je v pojmovanju, da je zdravstvenovarstveni aspekt posebljan v kliniki, znanstveni aspekt v fakulteti, to se pravi v inštitutih; ugnezdil se je po »urejeni« pravni mnogotirnosti še znotraj samih kolektivov in jih razklal na »znanost« in »zdravstvo«; ustvaril je utvare o večji vrednosti enega in manjši vrednosti drugega. Ustvarjal bo irealne poglede in odnose še vnaprej, saj so zato dani pravni in subjektivni pogoji; orisal sem jih na začetku prispevka.

Interes družbe so tako zdravstvene storitve kakor reprodukcija strokovnjakov in raziskovanje ter razvoj stroke. Tudi delavec konkretne inštitucije je občan in se kot tak zanima za družbeno koristne aspekte, kot sodelavec v delovnem procesu pa se zanima za izboljševanje kvalitete storitev, od katerih je odvisen tudi njegov osebni uspeh. V svojem delu integrira vse tisto, kar se družbi namensko tako ali drugače posreduje.

Specialistična zdravstvena služba se opravlja in praviloma končuje znotraj posamezne klinike, torej v okviru delovanja mehanizmov samouprave; samoupravni organi popolnoma zagotavljajo zdravstveno funkcijo. Pedagoška funkcija

prerašča interese in okvire samoupravnih organizmov, ker je možna le kot organizirana dejavnost vseh inštitucij, tako klinik kakor inštitutov. Pedagoška funkcija se ne končuje znotraj samouprave, ampak prerašča njene okvire; po drugi strani pa organizirana pedagoška funkcija ne zapolnjuje celotne dejavnosti posamezne inštitucije; pedagogika je posebna funkcija, ki jo je treba organizirati na celotnem kompleksu učnih osnov. Organizator je fakulteta. Organizaciji je treba dati ustrezno pravno obliko. Osnutek republiškega zakona o visokem šolstvu je prinesel pozitiven element v zakonodajo o visokem šolstvu: poskus določiti odnos zavod-združenje. Pokazal je namreč, da je mogoče dati združevanju zavodov pravno trdno obliko, da je združevanje organizacijsko opredeljena kategorija. Osnutek zakona je sicer, kar se formulacije združevanja tiče, ozko sugestibilen, ker ni izkoristil niti obeh po ustavi možnih oblik združevanja (združenje in skupnost, ustava SRS, člen 23) in ker s statusom *združenja* meri predvsem na univerzo. Vendar obrazec o združevanju zavodov je osnutek dal in če se bo ozkosti iznebil, utegne biti koristen.

Zaradi materialne, kadrovske in funkcionalne kompleksnosti učnih osnov medicinske fakultete bodo morale določbe normativnih aktov (zvezni in republiški zakon, statut) upoštevati, da se gibljejo na črti samouprava-funkcionalna integracija; da morata biti oba pola pravno uravnovešena; da v tem okviru samouprava ne more delovati absolutno sredobežno in da mora integracija biti res funkcionalna, ne pa sredotežni centralizem. Tako se ne moremo ogreti za absolutno decentralizacijo: pravna osamosvojitvev brez pravnih instrumentov združevanja se nam zdi škodljiva. Še manj se moremo ogreti za centralistične koncepcije upravljanja medicinske fakultete; te se ponujajo pod gesli »enotne delovne organizacije — medicinske fakultete«, ohranjanja »višjih pedagoških interesov«, znanstvene »nadkategorije« nad samoupravljanjem in podobno; obetajo le to, da bi skupina inštitutov, to je rudiment nekdanjega upravnega področja fakultete, ostal pod tem izrazitejšim enotnim upravnim sistemom z deklarativnim samoupravljanjem inštitutov-delovnih enot; dokončno se odpovedujejo združevanju s klinikami, saj bi klinike (ki imajo že dokaj razvito samoupravo) ne privolile v to, da se vrnejo pod centralne upravne mehanizme. Centralistični koncepti resno ogrožajo nadaljnjo evolucijo, ker privoljujejo v pravno razbitost učnih osnov, ne sproščajo tvorilnih sil inštitutov z njihovo samoupravo ter navznoter in navzven silijo v protislovja.

Osnutek republiškega zakona o visokem šolstvu podpira na medicinski fakulteti centralistične upravne koncepcije. Menim, naj zakon s svojo širino omogoči medicinski fakulteti, da se organizira kot skupnost klinik in inštitutov. Skupnost je treba določiti z dodatnimi člani, upravlja naj jo svet, pedagoško-znanstveni zbor in dekan. Klinike in inštituti naj bodo visokošolski zavodi (posamič ali skupinsko); upravljanje jim v glavnem določajo člani poglavja VII a. Vsaka klinika in marsikateri inštitut bo s statutom določil svoje notranje delovne enote. Medicinska fakulteta naj se združuje v univerzo (členi VII b). Študenti — vajenci v delovnem procesu — morajo neposredno sodelovati v upravljanju zavodov in skupnosti.

Bržčas je gornja zamisel oblike upravljanja medicinske fakultete danes edina osnova, na kateri je mogoče klinike spet povezati v fakulteto. V fakulteto, ki je skupnost; centralizirani upravni organizmi nimajo več te moči.

Verjetno je fakulteta-skupnost edina zanesljiva podlaga za modernizacijo študija (inverzija!). Ni treba več razmišljati o nekakih »mikroklinikah«; te bi bile zelo nesmiselne spričo potrebe po širini učne osnove, saj jo ožijo, reducirajo kazuistiko na »klinične primere« in ne vežejo študenta-vajenca na realnost dnevne prakse; mikroklinike so sholastični anti-pod inverzije študija.

Razpravljanje o samoupravljanju medicinske fakultete navaja samo k vprašanju študija in njegove reforme. Oboje je med seboj tesno povezano, rešitev enega terja reševanje drugega.

VLADIMIR KRESNIK

Prvič

Zvezno ustavno sodišče je prvič razveljavilo zvezni predpis. To je v zveznem merilu hkrati prvo pomembnejše dejanje pri nas nove institucije — ustavnega sodstva. Zvezni sekretariat za industrijo je izgubil ustavni spor, ki ga je sprožila gospodarska organizacija — Tovarna dušika Ruše.

Z razveljavitvijo členov 53, 55 in 56 pravilnika o splošnih pogojih za dobavo električne energije in čl. 3 odredbe o splošnem prioritetenem redu za dobavo električne energije¹ je nastal

¹ Uradni list SFRJ, 2/64 in 7/1964.

nov položaj na našem tržišču električne energije. Nedvomno bo v prihodnje lahko le ekonomska cena objektivnejši regulator porabe in bo tako odločilneje vplivala na gospodarski račun potrošnikov v proizvodnji. Z odločbo zveznega ustavnega sodišča je Jugel izgubil monopolen položaj, ki mu ga je omogočal zvezni sekretariat za industrijo in s tem oteževal čistejše gospodarskopravne odnose med proizvajalci oziroma distributerji in potrošniki električne energije. Odločba zveznega ustavnega sodišča odpira nove možnosti za smotrnejšo in enakopravnejšo ureditev teh odnosov. S tem pa bo rentabilnost poslovanja gospodarskih organizacij odločujoči element pri sklepanju pogodb z elektrogospodarskimi organizacijami. Nastaja torej vprašanje, ali bo določeni delovni kolektiv v bolj sproščenih pogojih gospodarjenja v elektroenergetiki še uspeval ekonomično poslovati in tako sam nositi gospodarski riziko.

Zdaj, ko primanjkuje električne energije, je pereče vprašanje, koliko je zgolj elektrogospodarstvo krivo za tako stanje in za ureditev odškodninske odgovornosti do gospodarskih organizacij, ki so in še bodo trpele škodo. Odločba zveznega ustavnega sodišča torej ne velja samo za poseben primer Ruš, temveč globoko posega v kritično stanje in napete odnose našega elektrogospodarstva in sploh energetske bilance. Ta odločba daje proizvodnim organizacijam vso pravno podlago, da sprožijo ustrezne spore za povračilo škode oziroma »izgubljeni dobiček«, ki so ga povzročile omejitve ali celo ustavitve dobave električne energije. Pri tem gre za razmerje med malomarnostjo ali neodgovornostjo pri odločanju o graditvi našega elektrogospodarskega sistema in višjo silo. Videti je, da je »višja sila« ne tako poredkoma malce preveč izrabljen izgovor za splošno kritično stanje v naši energetiki. S tem pa je na »zatožni klopi« dosedanje odločanje o teh, za vsako gospodarstvo poglavitnih investicijah. S tem merimo na preoptimistično postavljene roke izgradnje in preoptimistične ocene investicijskih stroškov, na podlagi katerih se je, vkljub planiranemu primanjkljaju elektroenergije, lahko sklepalo na ugodnejša razmerja med proizvodnjo in potrošnjo, kot pa so dejansko bila dosežena v letu 1964 in bodo možna v letih 1965 in 1966. S tem so prizadeti tudi tisti odgovorni politični ljudje, ki so dopuščali preveč optimistične analize ter s svojo avtoriteto vplivali na tako investicijsko izgradnjo, ki so disproporce med energetiko in potrebami predelovalne industrije še stopnjevali. Tu gre za konkretne odločitve konkretnih ljudi, ki pa se deloma skrivajo za zaščitno steno kolektivne odgovornosti. Prav nova ustava (npr.

čl. 237/I Ustave SFRJ) pa namesto te odgovornosti poudarja osebno odgovornost. Ta osebna odgovornost pa seveda vključuje vso politično odgovornost — recimo — tudi odstavek s kakršnegakoli odgovornega položaja.

Prav pred novim letom, konec decembra, je pred ustavnim sodiščem SR Slovenije izgubil ustavni spor republiški sekretariat za kmetijstvo in gozdarstvo. Sama sporna zadeva — odredba o izločitvi določenih površin za gojitveno lovišče — se je neposredno nezainteresiranemu občanu nemara res zdela manj pomembna. Toda s to na videz ne tako pomembno odredbo je upravni organ nedopustno posegel v samoupravne pravice občanov v občini. Republiški sekretariat je prezrl oziroma preozko tolmačil določilo 15. člena republiškega zakona o izvedbi ustave, ki zadeva neposredno uporabo ustave, to je ne glede na rok uskladitve predustavnih zakonov z novo ustavo, kadar gre za samoupravljanje v občini. Zato je odločba ustavnega sodišča SR Slovenije rešila pomembno *načelno vprašanje*, s tem da je v obrazložitvi zavzeto stališče, da ne gre sprejemati zakonske predpise na osnovi zakonov, ki še niso usklajeni z novo ustavo. Zdi se mi, da je bila naša publicistika nekoliko nema in okorna ob tem dogodku in da je obrazložitvi ustavnega sodišča posvetila razmeroma malo pozornosti.

V obeh odločbah zveznega in republiškega ustavnega sodišča vidim še dosti bolj daljnosežne posledice, kot zgolj reševanje vprašanja Ruš in s tem odnose v naši elektroenergetiki oziroma lovskih družin in našega lovstva. S svojima odločbama sta ustavni sodišči zadali prvi — čeprav skromni — udarec še vedno vse preživemu sistemu administriranja v našem gospodarstvu, ki je pogosto daleč, daleč od koristnega in potrebnega usmerjanja, ker ne dopušča jasnejše delovanje ekonomskih zakonitosti ter duši pobudo samoupravljalcev. Taki odločbi tudi opominjata našo državno upravo, kje je njeno mesto v smislu nove ustave, do kam naj zdaj še sega njeno delovno področje. Taka odločitev krepi zaupanje v naše mlado ustavno sodstvo.

Upam in pričakujem, da bo ta institucija odigrala pomembno vlogo pri očiščevanju naše prakse še nekaterih preostalih pojavov administrativne samovolje, neodgovornosti in nedemokratskega, včasih že kar neprijetno vsiljivega ravnanja. Gre za čedalje radikalnejše odstranjevanje tiste inercije, ki tu hote, tam spet nehote spremlja še živeče metode našega dela. Zaradi svojega posebnega družbenega in pravnopolitičnega pomena te institucije pri nas, bi bilo sila nezaželjeno,

ako bi kdaj neposredno ali posredno zainteresirani poskušali vplivati na njene politično in pravno relevantne odločitve.

Potrebujemo čiste in jasne rešitve. Vsako kompromisno reševanje ugleda še tako »visokih«¹ upravnih organov ali posameznikov lahko samo še nadalje oteži uspešnejše delovanje naših družbenopolitičnih in gospodarskih mehanizmov. Pri tem ne gre za pozitivno pravne formalizme in izživiljanje v pravniških formulacijah. Ne gre za odločno presojo vseh tistih vedno bolj zapletenih konfliktov našega družbenoekonomskega življenja v luči osnovnih teženj in načel našega razvoja. Tako ustavno sodstvo ne bi smelo biti nekakšen senat ali nekaj izven ali iznad našega gospodarskega in družbenopolitičnega dogajanja — kot bi si to morda lahko kdo nerodno razlagal — temveč čedalje bolj tvoren in soustvarjaljen činitelj našega vsakdanjega družbenega življenja.

Še posebej naše gospodarstvo vse bolj potrebuje in zahteva, da se razvozljajo nakopičene gospodarske krivde, škode, mogoči in nemogoči administrativni posegi, »hipoteke«² osebnostnih vplivov ali direktivnih intervencij pri pomembnih gospodarskih odločitvah, kot na primer sedanje »zainvestiranje«, nato enostranske ustavitve kreditov, s tem nastala gospodarska škoda, vprašanje v tujini nastalih obveznosti, obveznosti Jugobanke in podjetij iz deviznih poslov itd. Iz vsega tega lahko izhajajo zahtevki, ki naj bi jih vendarle že enkrat v svoji dejavnosti spremljanja odločno poskušali uveljaviti pred gospodarskimi sodišči. Ustavno sodišče mora biti v svoji dejavnosti spremljanja pojavov, na osnovi katere daje predloge skupščini, vse bolj seznanjeno z vsemi perečimi vprašanji in čedalje bolj mora spoznavati zaplete našega gospodarstva.

Vsekakor nisem za dolgo pravdanje in za prekomerno uveljavljanje pravniškega formalizma tam, kjer je treba naglih in operativnih rešitev. Toda v naglici pravno negotovost pogosto povečujemo čez dopustne mere. Dopolnjujemo in dopolnjujemo in spet spreminjamo predpis za predpisom. Pri tem pa lahko celo pozabimo na temeljna načela, na katerih temelji naša družbena ureditev. In nehote imam občutek, da nekatere male in velike stvari ne rešujemo vedno tako, kot smo deklarirali. Zato menim, da se nam z institucijo ustavnega sodstva odpirajo nove možnosti za čistejše, jasnejše rešitve, ki naj naposled pokažejo, do kam sega politična funkcija in delovno področje uprave, kje pa se danes brezpogojno začenjajo kompetence samoupravljanja.

TOMAZ ČERNEJ

Za čistejši račun

Mnogo prizadevanj in iskanja je bilo v zadnjih letih, da bi se proizvajalci odločilno uveljavili pri upravljanju in delitvi družbenega proizvoda. Med splošnim premikom težišč navzdol, k neposrednim proizvajalcem in komunam, družbene službe le težko spremljajo splošni tok. Marsikdaj še ni povsem jasno, na kom slonita skrb in breme, zlasti tedaj, kadar gre za vlaganje sredstev za širše potrebe in na daljše roke. Če je v splošnem obveljalo načelo, da so občine kot osnovne skupnosti neposredni organizatorji večine teh služb, je to logična praktična realizacija ustavnih načel, ki jih vsi priznavamo. Vendar se včasih zdi, da spričo splošne uporabe teh načel spregledamo nekatere posebnosti posameznih služb. Posledice so potem seveda neprijetne, nič kaj v skladu z našimi predstavami o socializmu. Včasih celo resno zameglijo bistvo odnosov, ki jih uvajamo, ter zbujejo pomisleke in dvome.

V zvezi s sedanjim stanjem in perspektivami splošno izobraževalnega šolstva se nam zastavljajo nekatera vprašanja. Ali je združljivo z družbenimi potrebami in z razglašeniimi socialističnimi načeli, da so otroci v občini z visoko delovno produktivnostjo in solidnim narodnim dohodkom preskrbljeni s kvalitetno, dobro opremljeno osnovno šolo, ki poleg programa, obveznega za vse, razvija še celo vrsto dopolnilnih dejavnosti, kjer so manj nadarjeni otroci deležni še posebne skrbi, tako da jo uspešno opravi do 90% učencev, od katerih spet večina lahko nadaljuje študij na šolah II. stopnje; drugje pa otroci istih let obiskujejo neprimerno slabše šole, kjer jih praznih rok poučujejo preobremenjeni, polovično izšolani učitelji. Do 8. razreda pripeljejo manj kot polovico otrok. Nekje je praktična možnost za prosto izbiro poklica in šolanja v srednjih in visokih šolah nekaj samo po sebi razumljivega, drugod je pa odvisna od cele verige srečnih naključij v obliki premožnejših staršev, skromne štipendije, koticčka v prenapolnjenem internatu in podobnih dragocenosti. Čeprav gmotni položaj študentov, ki smo ga v javnosti in tudi na straneh te revije že pogostokrat obravnavali, zasluži vso pozornost, nas lahko zaskrbi tudi dejstvo, da je v sedanjih pogojih šolanja v osnovnih šolah in šolah II. stopnje za velik del doraščajočih Slovencev v manj razvitih občinah že sam dostop na visoko šolo zelo težko dosegljiv. Materialne razlike med posamezniki in družbenimi skupnostmi, v katerih

dorašča mlad človek, mu krojijo usodo, s tem da ga mimo njegove volje in dostikrat ne glede na resnično zmožnost uvrstijo v naprej določeno kategorijo proizvajalcev, kjer bo v delitvi dela nujno zavzel podrejen položaj, ki mu ga nobena demokracija ne more bistveno popraviti. Položaj sezonskih delavcev iz nerazvitih področij je samo trpka ilustracija teh posledic. Socialne razlike, ki iz objektivnih razlogov dandanes obstajajo, determinirajo tudi prihajajoče generacije. Če trenutno ni mogoče zaradi sedanjega položaja proizvajalnih sil teh razlik odpraviti, bi pa bilo nujno skrbno pregledati možnosti, ki jih imamo, da bi odpravili njihov vpliv na strukturo novih generacij proizvajalcev. Podatki o socialnem sestavu študentov na ljubljanski univerzi, ki jih je objavila »Teorija in praksa« v 6. številki, kažejo, da bodoči strokovnjaki najbrž ne bodo predstavljali maksimum intelektualnega potenciala slovenskega ljudstva, ker so zelo enostransko izbrani. Ponuja se celo misel, da bi s proporcionalnejšim sestavom našli več študentov, ki bi jim študijski in prestopni pogoji povzročali manj težav.

Ali je morda tako stanje nujno posledica delitve po delu, delitve, ki jo je sprejela večina naših ljudi? Je skupna potrošnja lahko samo sorazmerna s produktivnostjo dela in narodnim dohodkom v družbeni skupnosti? V skladu s temi načeli družbene skupnosti praviloma lahko porabijo le delež narodnega dohodka, ki je bil ostvarjen na njihovem področju oziroma so ga ostvarili proizvajalci — njihovi člani. Izjeme, ki jih sedaj veljavni predpisi o delitvi sredstev uveljavljajo, niso kdove kako učinkovite in bistveno ne spreminjajo razmerij, ki jih določa narodni dohodek.

V zadnjem času smo o družbenih službah sploh, zlasti pa o šolstvu, veliko razmišljali in razpravljali. Večina se je omejila predvsem na prizadevanja, da bi spremenili subjektivni odnos do šolstva in vrednotenje le-tega. Mnogim tehtnim in potrebnim opozorilom o pomembnosti šolstva za družbeni razvoj se v splošnem pridružujejo le zahteve, da je treba spremeniti odnos do njegove materialne oskrbe v občini. Vse to je sicer zelo pomembno, toda vprašanje je, koliko sedanja slovenska manj razvita občina pri sedanjem načinu razdeljevanja sredstev sploh zmore storiti, tudi če se v svoji dejavnosti omeji na precej nejasno določeno kategorijo dolžnosti, ki so predpisane in zagotovljene z ustavo. Gotovo je sposobna, da nekoliko vzdržuje tudi šolstvo, če že ne po potrebah iz leta 1965 pa bolj podobno tistim iz leta 1925. Tudi že velikokrat predlagano kreditiranje investicij v šolstvo, kar bi sicer v splošnem gotovo v marsičem izboljšalo položaj, naj-

brž ne bi bistveno zmanjšalo razlik, saj bi tudi tu imelo svojo težo v vseh bankah sveta spoštovano načelo prednosti višjih obresti in krajših plačilnih rokov.

Seveda bo spričo takega položaja, kar zadeva kvaliteto šolstva, zazijala velika razpoka, ki se bo iz leta v leto še poglobljala. Beg kvalificiranih in sposobnih kadrov iz šol na lažja in bolj plačana delovna mesta v razvitih področjih, slaba materialna oskrba, veliko število otrok, ki niti osnovne šole ne bodo dokončali, majhen delež delavskih in kmečkih otrok med študenti in dijaki srednjih šol — vse to so hude skrbi, s katerimi se bodo morale še dolgo ubadati mnoge slovenske občine. Ni vedno vzrok samo ihtava zagnanost v asfaltiranje cest. Pogosto bi ljudje od srca želeli stvari spremeniti, a tega preprosto ne zmorejo, ker naloga presega gmotne zmogljivosti mnogih družbenih, gospodarsko šibkejših skupnosti.

Nekateri mislijo, da bi bilo mogoče takšen položaj urediti in izboljšati zgolj s pametnim ukrepom oblasti, ki bi morala mladim ljudem zagotoviti enakopravne možnosti vsaj v prvih obdobjih usposabljanja za tako poudarjeno vlogo proizvajalcev v naši družbi. Vsaj tu bi morali zagotoviti mladim iz vseh slojev prosto pot. Zanemarjanje in odlaganje takih ukrepov je kršitev socialističnih načel, je očiten primer razhajanja med razglašeno in resnično podobo naše stvarnosti. Priznati moramo, da taka razmišljanja niso brez podlage in ne brez odmeva.

Izrečeno je bilo tudi več misli in predlogov, kako praktično realizirati te ukrepe. Splošna okrepitev materialne baze občin z ugodnejšo delitvijo sredstev med občinami in višjimi družbenimi skupnostmi bi bila zelo pomembna. Drugi spet mislijo, da bi te probleme najbolje rešili z okrepitevijo centralnih skladov za šolstvo, ki bi preusmerili del sredstev za šolstvo iz bogatejših v revnejše predele. Financiranje splošno izobraževalnega šolstva bi se tako pomaknilo z nivoja občin navzgor.

Ali bi taki ukrepi omogočili sprejemljivejše rešitve, kot pa so sedanje? Vsaj zaenkrat ni mogoče tako splošno povečati delež občin v narodnem dohodku, da bi lahko občutneje zmanjšali razlike. Administrativno zajemanje dela narodnega dohodka v centralne sklade in njihovo ponovno »objektivno« razdeljevanje bi bilo v nasprotju s prizadevanji spraviti vse naše družbenoekonomske dejavnosti pod prevladujoč vpliv neposrednih proizvajalcev. Hromilo bi lokalna prizadevanja in jih usmerjalo predvsem k pritisku navzgor, z neživiljenjskim standardiziranjem pa bi postavljalo obsegu in strukturi

potrošnje škodljive meje. Poleg tega bi pavšalna obremenitev pomenila kršitev načel delitve po delu.

Struktura potrošnje za izobraževanje bi morala biti v posameznih krajih različna. Naj se zagovorniki kompleksne vzgoje ne ustrašijo, toda najbrž bo prav, če bodo kje sredstva, ki jih v mestih porabljajo za razširjeno telesno vzgojo, glasbene, baletne in podobne šole, porabili za plačilo avtobusov, ki bodo iz grap in goric vozili otroke v višje organizirane šole s primerno opremo in usposobljenimi učitelji, za bistveno širši sistem štipendiranja že za šole druge stopnje in za podobne prozaične namene.

Iznajdljivost in prizadevnost ljudi, ki povsod skušajo izboljšati življenjske in delovne razmere, mora tudi v šolstvu dobiti prosto pot. To bo mogoče le z decentralizacijo sredstev za šolanje na osnovne družbene skupnosti, ki šolstvo organizirajo.

Zahteva po popolnem izenačenju pogojev za rast in izobraževanje naših proizvajalcev v sedanjih razmerah prav gotovo ni uresničljiva. Družba bi mogla te pogoje delno izenačiti, navzlic temu pa bi ostale še zelo pomembne razlike. Najbrž bi bilo mogoče oskrbeti enako šolsko opremo in omogočiti enake osebne dohodke učiteljev, ne bi pa mogli spremeniti ostalega okolja, v katerem živijo in doraščajo podeželski otroci. Razlike bodo neogibne tudi v prihodnje, dokler bodo razlike v produktivnosti in prednosti urbaniziranega okolja.

To seveda ne pomeni, da ni mogoče ali da ni potrebno nič storiti. S tem da bi ohranili osnovna načela delitve po delu tudi v skupni potrošnji, pri tem pa upoštevali nekatere posebnosti šolstva, ki smo jih doslej zanemarjali — bi mogli zagotoviti kvaliteten napredek šolstva in zajeziiti neutemeljeno kopičenje socialnih razlik in njihovih posledic.

Znano je, da sodi med stroške za reprodukcijo delovne sile poleg osebnih dohodkov tudi del skupne potrošnje, ki jo v različnih oblikah navadno zajema država oziroma v našem družbenem sistemu osnovne družbene skupnosti. Te s pridobljenimi sredstvi organizirajo izobraževanje bodočih proizvajalcev. Le-ti naj bi nadomestili tiste, ki zaradi starosti, odseljevanja ali kako drugače odhajajo iz proizvodnega procesa. Prav tako je potrebno zasesti nova delovna mesta, nastala zaradi razširjene reprodukcije. Seveda se ne bi spremenili sedanji odnosi, če bi mladi naraščaj prihajal v proizvodnjo v tisti družbeni skupnosti, v kateri se je šolal, ali če bi bil odtok številčno in strukturno enak dotoku. V naših slovenskih razmerah je položaj precej drugačen. Nekatere občine

potrebujejo za zasedbo sedanjih in bodočih prostih delovnih mest mnogo več novih proizvajalcev, kot jih dorašča in se šola na njihovem področju. Druge pa spet ne bodo mogle zaposliti vseh, ki bodo dozoreli. Povsem v redu in normalno je, da prosta delovna mesta zasedejo mladi ljudje, ki so ostali brez delovnega mesta v svojem ožjem okolju, manj prav pa je, da so jih morali izšolati proizvajalci tiste občine, kjer dorašča ta odvečna delovna sila. Poleg tega je v tej odteka-joči delovni sili velikokrat tudi večina višje izobraženih kadrov, ki jih je slabše razvita občina izšolala in navadno tudi stipendirala. Zato je morala porabiti znaten del presežne vrednosti, občani razvite občine pa so se znebili normalnih stroškov za reprodukcijo delovne sile. To seveda ni delitev po delu, ampak njeno nasprotje. Za primer vzemimo samo stroške osnovnega šolanja v občini, iz katere se vsako leto odseli po 100 ljudi. Proizvajalci te občine so poleg stroškov za šolanje otrok, ki jih bodo jutri zamenjali na delovnih mestih, obremenjeni še za najmanj 800 otrok v osnovnih šolah, ki bodo jutri ustvarjali v drugi družbeni skupnosti, in so včeraj šolali tiste, ki danes tam ustvarjajo. Če ocenimo stroške enoletnega šolanja 1 otroka v osnovni šoli s 100.000 dinarji, znese to na leto 80 milijonov dinarjev. S tako vsoto bi sklad za šolstvo marsikatere občine krepko izboljšal materialni položaj svojih šol, seveda če bi mu sredstva odšteli tisti, ki bi mu jih po vsej ekonomski logiki morali plačati.

Potreben bi bil čistejši račun. Zakon o financiranju družbenopolitičnih skupnosti v SRS sicer predvideva tako posredovanje, vendar šele tedaj, ko občina s sredstvi, ki jih zbere v okviru predpisanih maksimalnih stopenj prispevkov občanov na svojem področju, ne more izpolniti z ustavo predpisanih obveznosti. S tem pa ni določena kvaliteta in oskrbljenost šol. Čimprej bi morali dobiti minimalne standarde, ki bi nujno morali izraziti tudi tiste individualnosti, ki so v kakem kraju bistvene za uspešno šolanje. Poleg sredstev za vzdrževanje šole v ožjem pomenu besede so namreč potrebna tudi sredstva za nekatere dopolnilne izdatke, ki jih morda zakon o šolstvu sicer ne predvideva. Pomembni so na primer pri stroških za prevoze. Le-ti nastanejo ob koncentraciji šolskega omrežja. V nekaterih primerih je potrebna tudi pomoč za plačevanje internatskih stroškov, stipendije ali pomoč za šolanje nadarjenih otrok socialno šibkejših staršev v šolah II. stopnje, stipendiranje učiteljev, ki bodo iz oddaljenih krajev bolj ali manj pač vedno odhajali itd. Šele tako bi standardna šola dobila popoln pomen, izenačila bi pogoje do realno mogoče meje in približala otroke enakopravnemu po-

ložaju. Taki odnosi bi omogočili zdravo rast izobraževanja, ki je ne bi izpodjedali trpki občutki ljudi, nemočnih spričo nesorazmerne obremenitve ostvarjenega dohodka. Spoznanje, da ne moreš svojemu otroku zagotoviti enakopravnega vstopa v družbo, je pač grenko.

Prav gotovo ni mogoče vsega rešiti naenkrat, vendar je ureditev materialne osnove šolstva v manj razvitih področjih najbrž družbeni problem, ki ne prenese več veliko odlašanja. Ne gre samo za socialistična načela, tudi izgubljanja dragocenih bodočih strokovnih kadrov si najbrž ne moremo privoščiti v takem obsegu kot doslej. Primeren način financiranja, ki bi temeljil na razvoju proizvodnje, obenem pa omogočil največje angažiranje občin, ljudske pobude in prizadevnosti učiteljev, bi gotovo pomenil korak naprej, ne da bi ogrozil normalen razvoj področij z razvitim gospodarstvom. Moral bi pomeniti solidno podlago za posredovanje družbe v korist mlade generacije, kakor bodo naraščale potrebe in materialne možnosti družbe. To ne bi bila toliko pomoč manj razvitim, kot investicija v lastne bodoče kadre, in s tem ekonomsko utemeljena porazdelitev obveznosti.

POLDE KEJŽAR

Politika in kritika

Izgradnja socializma pomeni nenehno in zavestno spreminjanje ter usmerjanje razvoja družbene stvarnosti, saj socialistična družba ni in ne more biti harmoničen model brez boja, ker vsebuje tudi vrsto objektivnih protislovij, ki jih mora premagovati, da bi mogla napredovati.

Dediščina preteklosti še tu in tam ovira hitrejši družbeni napredek.

Novi odnosi, ki rastejo iz enotne povezanosti družbene prakse in misli, vplivajo na zavest ljudi ter jih spreminjajo v naprednem smislu. Ta zavest pa vpliva na aktivnost in teorijo in ju oplaja v dialektičnem smislu.

Samo politika, ki spaja misel s prakso, besedo z delom, težnjo z možnostjo, lahko služi današnjemu obdobju. Prištevamo jo lahko med napredno — ustvarjalno politiko.

»Politika« v starem smislu besede, kjer je pomenila predvsem področje oblasti in boja za oblast, se čedalje bolj vtaplja v družbo.

Če politika ne bi bila takšna, bi bila naša dolžnost, da jo kritiziramo.

Zelo pomembno vprašanje današnjega obdobja je, kakšna naj bo družbena kritika in kakšne naj bodo vsebine in oblike družbene kritike, ki se porajajo iz stvarnosti. Vsebina in oblike boja mnenj in družbena kritika se spreminjata in prilagajata spreminjajoči se stvarnosti. Kako se oblikuje zavest družbe, posebno pa še zavest oziroma stališča te ali one družbene skupine, je za konkretno politično akcijo zelo pomembno.

Zanikanje množične politike v sedanji družbi in poudarjanje, da takšna politika ni mogoča, ne upošteva človekovih ustvarjalnih moči in je zato antihumano. Zanimivo je, da se ob takšnem pojmovanju običajno srečata birokrat in liberalec; prvi zaupa samo v moč aparata, drugi pa v poslanstvo izbrane skupine. Oba sta torej na elitnih, ne pa na demokratičnih pozicijah.

Tudi resnična depolitizacija je nekaj povsem drugega kot pa trditve nekaterih posameznikov, ki skušajo vnesti zmedo v našo družbeno misel in prakso z napačnimi predstavami o politiki, pa tudi o kritiki.

Mnenje, da politika ni kritika, da kritika ne more biti politika, da kdor je kritik, ne more biti politik, in nasprotno, ter da kritika ni sestavni del politike, je v resnici samo zmeden pamflet besed, ki se poraja pri posameznikih in ne koristi delovnim ljudem naše skupnosti. Takšno mnenje je zmotno.

Ali to ne pomeni, da imamo na eni strani samo politike, na drugi strani pa samo kritike? Ali ne pomeni to, da naj bodo eni samo ustvarjalci in izvajalci politike, drugi pa ustvarjalci in izvajalci predvsem samo kritike že ustvarjene in realizirane politike?

Z vso upravičenostjo se sprašujemo, ali lahko delimo v naši družbi ljudi izključno samo v »politike« in na drugi strani na »kritike«?

Ali je sploh mogoče govoriti v naši družbi posebej o politikih in posebej o kritikih, ne da bi se hkrati zavedali, da s tem nasprotujemo dejstvu, ki na njih sloni resnica?

Mislim, da je nujno videti v socialistični družbi v isti osebnosti tako kritika kot politika oziroma lepše rečeno — družbenega delavca. Le takšen človek, ki je sposoben kritično premotriti ekonomska, družbena, politična in druga protislovja, na katera v svoji aktivnosti naleti, je lahko tudi dober reševalec problemov, in je tako aktiven ustvarjalec družbenega napredka.

S tem nočem izreči splošne kritike »kritikom«, kritiziram samo težnjo nekaterih, ki hočejo biti samo kritiki in ki si s kritiko ne prizadevajo odpravljati napake.

S tem tudi nočem reči, da je že vsak »politik« tudi kritik.

Naša dejavnost je lahko revolucionarna in socialistična samo toliko, kolikor je kritična, in če primerja lastno stvarnost s postavljenimi smotri in pogledi v prihodnost.

Kritika se mora spremeniti v neposredno praktično akcijo, s katero se premagujejo pomanjkljivosti in negativnosti.

Kritika in politika v socialistični družbi nista privilegij samo nekaterih. Kritika in politika kot družbenopolitična dejavnost sta pravica in dolžnost vseh delovnih ljudi, sta način njihovega praktičnega družbenega — samoupravnega delovanja.

»Kritika« bi morala izhajati iz prakse in bi morala biti usmerjena k praksi v družbi sami, ne pa, da stoji ob družbi kot »vsemogočni« arbiter.

Takšna kritika ni revolucionarna in ne pomaga k resnični depolitizaciji.

Za marksistično, revolucionarno kritiko je bistveno, ko kritizira negativnosti, omejenosti in nepopolnosti, da hkrati opozarja, spodbuja in pospešuje pozitivno ter napredno v dani stvarnosti.

Revolucionarna kritika ne sme samo rušiti, ampak mora tudi graditi.

S takšno kritiko in politiko, ki je last delovnih ljudi, ne pa samo nekaterih privilegirancev, je tudi povezana nova moralna odgovornost pred družbo.

Skupno s politiko in kritiko kot družbenopolitično dejavnostjo je možno razvijati pobudo posameznika in množic ter koristen ustvarjalni boj mnenj na socialističnih pozicijah.

BRANKO GORJUP

Nekritične marginalije

Ob članku Vladimirja Kavčiča v 25. številki »Problemov« o položaju slovenskih revij

V pričujočem zapisu nimam namena kompleksno obravnavati vprašanja slovenskih revij. Omejil se bom na kritične pripombe, ki jih je razvil Vladimir Kavčič v zvezi z mojim člankom (»Viri konflikta«, »Teorija in praksa« št. 10) ter skušal ugotoviti, koliko njegove kritične pripombe same vzdrže kritiko.

Po Kavčičevem mnenju je osnovna napaka mojega članka v tem, da sem oceno, ki bi veljala v celoti kvečjemu za Perspektive, nepravilno posplošil na vse slovenske revije in tako prišel do samovoljne konstrukcije, iz katere sem nato izvedel vrsto napačnih in enostranskih zaključkov. »Hote (!) ali nehote sem skušal — mi očita Kavčič — ustvariti *enotno* ideološko in politično platformo za nekaj, kar v resnici niti zdaleč ni *enotno*... ter tako omogočiti zelo preprosto *ideološko* in *politično* (podčrtal M. B.) subjektivno in objektivno *diskvalifikacijo* vseh, ki bi na ponudeno platformo pristali. Poglejmo, če je to res. Ko sem govoril o izjavah proti ukinitvi Perspektiv, sem večkrat posebej podčrtal, da to ni pomenilo solidariziranje z idejnimi in političnimi koncepcijami Perspektiv. Naj citiram: »Prišlo je do vrste izjav, v katerih se podpisniki izrekajo proti ukinitvi Perspektiv, protestirajo proti ukrepom, ki so jo spremljali itd. Pri tem je popolnoma jasno, da večina podpisnikov *ni delila idejnih in političnih konceptov*, ki so jih razvijale Perspektive, proti njim so nekateri med njimi večkrat celo polemizirali, a so sedaj kljub temu podpisali izjavo... Skupna osnova vseh teh izjav *ni bila obramba idej Perspektiv*, od katerih so se eni bolj, drugi manj določno *distancirali*... Vendar je ta politična ocena udarila v prazno med tistim delom kulturne javnosti, ki se ukinitvi *ni zoperstavil* zato, *ker bi se strinjal z idejnimi koncepti* Perspektiv, njihovimi filozofskimi, literarnimi, estetskimi ali političnimi nazori, temveč zaradi obrambe določene

nega koncepta o funkciji literarne in družbenokritične revije... To, kar so podpisniki raznih izjav branili, *niso bile idejne koncepcije Perspektiv*, temveč sam obstoj revije kot avtonomnega činitelja v naši družbeni stvarnosti. Menim, da to zadošča.

Kavčič trdi dalje, da po moji »konstrukciji« (ki pa je tovariša Kavčiča popolnoma lasten proizvod) »logično« izhaja, da že sama zahteva po avtonomnosti revije vodi do pluralizma ideoloških in političnih subjektov in da mi pomeni ta zahteva praktično »že kar prizadevanje po različnih političnih strankah«. Poglejmo, če je to točno. Iz teksta je jasno razvidno, da sem zahtevo po *absolutni* avtonomnosti revije omejil izključno na *Perspektive* (na podlagi pojasnila uredništva *Perspektiv* v Naših razgledih, kjer so zapisali, da je svet sodelavcev *najpíše* samoupravno telo, ki kot tako ne more izpolnjevati nikakršnih pričakovanj). Ko sem se vprašal, ali takšna koncepcija družbenega statusa revije, kakršna je v najekstremnejši obliki prišla do izraza v *Perspektivah*, najbolj ustreza strukturi in tendencam našega družbenega razvoja, sem hkrati postavil trditev, da obstoje za takšno pojmovanje *statusa* revije latentne tendence tudi v preostalih revijah (mislil sem predvsem na »Sodobnost« in »Probleme«), pri čemer sem spet posebej podčrtal: zgolj v smislu pojmovanja statusa revije, ne v smislu idejnih in političnih pojmovanj, kakršne je razvijala ukinjena revija. Prav tako je iz teksta razvidno, da sem koncepcijo pluralizma ideoloških in političnih subjektov omejil izključno na *Perspektive*, pri čemer sem opozoril, da iz te koncepcije izhajajo težnje po večstrankarskem sistemu. Nikjer pa nisem trdil, da že sama zahteva po avtonomnosti revij vodi do pluralizma ideoloških in političnih subjektov ali da različne literarne, estetske in družbeno-kritične koncepcije (če izhajajo iz socialistične osnove) pomenijo »že kar prizadevanje po različnih političnih strankah«. Naj citiram: »Dokazovanje, da obstoj več revij z različnimi koncepti omogoča plodnejše in ustvarjalnejše reševanje družbenih problemov, sploh ne zadeva bistva konflikta. *Provič pri nas tega nihče ne spodbija*. Če bi imeli dovolj velika materialna sredstva in bi se pojavilo še več nadarjenih mladih pesnikov, pisateljev, esejistov, filozofov, estetrov itd. s svežimi in ustvarjalnimi idejami in koncepcijami, bi prav gotovo nihče ne nasprotoval ustanavljanju novih *revij*, novih umetniških *skupin* itd. Vendar pa iz tega še ne izhaja — in tu začenjam svojo kritiko izjav proti ukinitvi *Perspektiv* — »da *kakršne koli* koncepcije (in revija kot njihov izraz) že s samim svojim *obstojem* ustvarjalno in progresivno vplivajo na

družbeno dogajanje ali da je že sam njihov obstoj progresivno dejstvo. O tem lahko odločijo — sem zapisal — samo konkretne analize njihove vsebine, idejnih virov in družbenih konsekvenc, v končni liniji pa celo daljše obdobje družbene prakse.« Znano je, da je bila taka analiza opravljena — čeprav ne dovolj izčrpno in vsestransko — in tudi Problemi so v prvem delu svoje izjave zapisali, da se z njo »v glavnem strinjajo«. Osnovna napaka izjav proti ukinitvi Perspektiv je bila po mojem mnenju v tem, da so vprašanje konkretnega političnega ukrepa proti grupaški in klikarski dejavnosti perspektivovcev, ki ni bila v *nikakršni* zvezi z resnično kulturno ustvarjalnostjo, nepravilno povezale z vprašanjem svobode publicističnega delovanja in kulturnega ustvarjanja sploh, da so torej pomešale med seboj dvoje, kar bi bilo ravno treba *razlikovati*. Zato menim, da Kavčičev očitek o pomanjkanju čuta za razlikovanje ne zadene mene.

Še vedno sem prepričan, da so se podpisniki izjav proti ukinitvi Perspektiv dali speljati na led demokratični frazi perspektivovcev — k čemur so pripomogli tudi nekateri nerodni ukrepi — in so zato ocenili ukinitve kot napad na avtonomijo publicističnega delovanja ali celo kot napad na svobodo kulturnega ustvarjanja, medtem ko je bil »napad« v resnici usmerjen proti grupaštvu in klikarstvu, se pravi proti tistim pojavom v našem kulturnem življenju, ki so ravno največja ovira za resnično avtonomnost publicističnega delovanja in kulturne ustvarjalnosti.

Menim, da je popolnoma zgrešeno povezovati vprašanje boja proti pojavom grupaštva in klikarstva z vprašanjem zaupanja ali nezaupanja do kulturnih delavcev, kakor dela to Kavčič v svojem članku. Kavčičeva trditev, da vsi tisti, ki opozarjajo na te pojave, »vidijo v sodelavcih vsake (!) revije potencialne politične intrigante, katerih mračne naklepe je mogoče vnaprej spregledati«, je v resnici žaljiva ne samo »za dovršen del slovenskih publicistov«, temveč za vsakogar, ki mu je pri srcu resnično demokratična, resnično socialistična usmerjenost naše kulturne tvornosti in zato v resnici »kaže na nivo« *neke* politične zrelosti. Po Kavčičevem mnenju je že kakršno koli razpravljanje o možnih implikacijah tega ali onega predlaganega modela o družbenem statusu revije nezaupnica kulturnim delavcem. Dovoljeno nam bodi le pristajanje na koncept sveta sodelavcev kot samoupravnega telesa, ki voli in razrešuje uredniški odbor, vsako drugačno mnenje je že vnaprej diskvalificirano kot birokratsko nezaupanje v »kulturnike« in »publiciste«. V resnici tu sploh ne gre za vprašanje zaupanja ali nezaupanja — tega vprašanja razen

Vladimirja Kavčiča tudi nihče ni postavil — temveč za objektivno logiko družbenega dogajanja, ki je neodvisna od subjektivnih namenov in motivov posameznika. Samo v tem smislu sem tudi govoril o »latentnih tendencah« in »grupacijah« ter jih skušal tudi razložiti iz objektivnih protislovij našega družbenega razvoja. Speljevanje razprave o družbenem statusu revij in o pojavih grupaštva v našem kulturnem življenju na vprašanje zaupanja ali nezaupanja do kulturnih delavcev je po mojem mnenju demagoška poteza, ki ima lahko v določenem momentu psihološki učinek, ki pa v ničemer ne prispeva k razrešitvi vprašanja.

V svojem članku je Kavčič posvetil precej prostora dokazovanju, da je publicistika relativno avtonomno področje družbenega življenja s svojimi imanentnimi zakonitostmi. Menim, da to vprašanje sploh ni sporno, kakor tudi ne, da »politika ni univerzalna stroka, s katero bi opravljali zahtevne kirurške posege ali razreševali strukturo aminokislin«, pač pa se mi zdi sporno, ali je vse »probleme in vprašanja, ki se pojavljajo v publicistiki, mogoče razreševati le na isti način in z istimi sredstvi, kot so bili zastavljeni«. Če npr. nekdo v publicistiki nepravilno zastavi vprašanje kmetijstva, ga najbrž tudi v publicističnem dialogu ne bomo reševali »na isti način«, da ne govorim o tem, da zgolj s »sredstvi« publicistike problemov našega kmetijstva verjetno ne bomo rešili, temveč je za to potrebna konkretna ekonomsko-politična akcija in ukrepi. Relativna samostojnost publicistike nas ne odvezuje od idejnega boja znotraj posameznih strok in področij in tudi ne od *idejno-politične enotnosti* progresivnih sil v tem boju, pri čemer je popolnoma jasno, da je mogoče uspešno voditi ta boj le na nivoju znanstvene stroke in z uporabo znanstvene metodologije. Ne obstoji nikakršno nasprotje med načelom relativne avtonomnosti publicistike in *politiko* Zveze komunistov. Pač pa obstoji nasprotje znotraj same publicistike o *tej politiki*, nasprotje med progresivnimi in konservativnimi tendencami in koncepcijami v našem kulturnem življenju. Kadar se skušajo razne antisocialistične, s tem pa tudi antikulturne tendence skrivati in uveljaviti pod firmo avtonomnosti publicistike in kulturne ustvarjalnosti — kot velja to za ožji krog Perspektiv — tedaj pa moramo odkrito povedati, da za takšno »avtonomnost« nismo.

Kavčič v svojem članku podrobno opisuje izjemni položaj, ki so ga uživale Perspektive pred ukinitvijo v odnosu do drugih revij. Medtem ko je CK ZMS »izročil« Probleme uredniškemu odboru, kakor nas informira Kavčič, »šele po temeljitem soočenju stališč v svojem lastnem okviru in z bo-

dočim uredniškim odborom«, je »skupina mlajših publicistov in književnikov *dobila* (podčrtal Kavčič) revijo *Perspektive* kot *carte blanche*... Takšno zaupanje, nadaljuje Kavčič, je v slovenski kulturni praksi nekaj docela *izjemnega*. Perspektivam je bilo omogočeno, »poskušati ravno tisto, kar drugim ni mogoče«... Izoblikoval se je celo nekakšen pritisk s prizvokom neuradnega stališča, da o Perspektivah ne kaže razpravljati niti ne z njimi polemizirati... Nastajale so mučne situacije, da so nekateri kulturni delavci mislili, da se »historični subjekt« pogovarja z njimi le še prek *Perspektiv*«. Vsekakor res popolnoma *izjemna*, nenormalna, nezdrava situacija. Vendar pa so *Problemi* v izjavi, v kateri nastopajo proti ukinitvi *Perspektiv* in ki jo je podpisal tudi Vladimir Kavčič, označili prav takšno situacijo kot »normalno in v bistvu zdravo diferenciacijo«, kot »proces, ki je pomenil obogatitev za kulturno življenje, v katero je vnesel novo dinamiko«... ukinitvev tega stanja pa kot »nasilno prekinjen proces razčiščevanja stališč.« Kako nedomišljena in kontradiktorna je bila ta izjava, je razvidno tudi iz Kavčičevega predloga, kaj storiti, če pride do spora (kolikšno nezaupanje do kulturnih delavcev!) med uredništvom in svetom sodelavcev na eni strani in »družbo« na drugi. V primeru spora (»ko po oceni družbene institucije delovanje revije ne bi bilo več smotno«), izdajatelj »enostavno« odtegne reviji finančno podporo, pa je stvar rešena. Praktično to pomeni seveda ukinitvev revije, se pravi *natanko tisto*, kar je storila DZS v odnosu do *Perspektiv* in kar so *Problemi* v svoji izjavi obsodili kot nedemokratičen in za razvoj revijalnega življenja škodljiv ukrep.

Tudi se mi zdi nelogično, braniti avtonomijo publicistike pred vmešavanjem politične sfere, hkrati pa očitati politikom, da so imeli preveč liberalističen odnos do ene izmed revij in da so premalo odločno politično podprli tiste publiciste (in revije), ki so polemizirali proti *Perspektivam*. Jaz bi očital »politikom« kvečjemu to, da so se preveč zanašali na avtonomnost publicistike, na njeno sposobnost, da bo znala sama na svojem »avtonomnem« področju obračunati z nesocialističnimi idejnimi vplivi in tendencami. To seveda ne pomeni, da je treba zoževati avtonomnost publicističnega delovanja, temveč samo to, da je treba okrepiti idejni boj znotraj tega področja samega, za kar pa je potrebna poleg osnovne idejne enotnosti stališč pogosto tudi enotnost *akcije*.

Kavčiča zelo skrbi, »kdo lahko zagotovi uresničitev publicističnega sodelovanja, če na takšno sodelovanje ne bi pristali sami publicisti in kdo nam lahko zagotovi, da kakršna koli nova oblika sodelovanja publicistov ne bi bila spet oce-

njena kot zahteva po pluralizmu ideoloških subjektov.« Menim, da je Kavčičeva skrb nepotrebna. Predvsem tudi *sedaj* ni bila *kakršnakoli* oblika sodelovanja publicistov ocenjena kot zahteva po pluralizmu ideoloških subjektov, temveč popolnoma določena politična akcija določene grupacije in to na podlagi analize njenih idejnih konceptov in političnega delovanja. Najbrž bo tudi v prihodnosti tako.

Drugič pa mislim, da Kavčič docela po nepotrebem ustvarja umetni prepad med publicistiko in politiko, med publicistom in političnim delavcem. Ali ni tudi sam pisatelj in politični delavec hkrati? Ali more zatajiti v sebi pisatelja, ko nastopa kot politični delavec, in političnega delavca, ko nastopa kot pisatelj? Ali se čuti, ko umetniško ustvarja, zgolj kot privatni individuum, ločen od družbenega, »generičnega« bistva človeka, ko politično deluje, pa kot »abstraktni« državljani, kot abstraktna splošnost brez žive konkretnosti individualnega življenja? Najbrž ne.

Nasprotje med politiko in kulturo je ena izmed značilnosti razredno razklanega, odtujenega, posebej še meščanskega sveta. V razredni družbi je politika odtujena človekova sila, ki se je osamosvojila, emancipirala od človeka kot generičnega bitja in se mu postavila nasproti kot njemu tuja, sovražna sila. V razredni družbi je politična emancipacija vedno samo emancipacija enega razreda nasproti drugim družbenim razredom, ne pa emancipacija *človeka*. Vendar je treba tudi v razredni družbi ločiti med progresivno in reakcionarno politiko, med politiko razredov, ki so že odigrali svojo zgodovinsko vlogo in skušajo ovekovečiti svoje razredno gospodstvo in med politiko progresivnih družbenih sil, ki nastopajo v določenem zgodovinskem trenutku kot resnični protagonist in reprezentant družbenega napredka. Politična emancipacija meščana je »na eni strani redukcija človeka na člana meščanske družbe, na egoističnega, neodvisnega posameznika, na drugi strani pa na abstraktnega državljana, na moralno osebnost.« V politični sferi se pojavlja človek kot »družbeno bitje«, vendar oropan stvarnega individualnega življenja, izpolnjen z nestvarno splošnostjo, kot imaginaren član zgolj mišlene suverenitete, kot abstraktni državljani. V svojem empiričnem, individualnem življenju pa se človek pojavlja kot egoistična privatna oseba, kot profano bitje, ki vidi v drugih ljudeh zgolj sredstvo in s tem tudi samega sebe ponižuje v sredstvo, v igračko tujih sil.* V tej situaciji se po-

* Prim. Marx, »Prispevek k židovskemu vprašanju« Rani radovi, str. 56—60).

javlja umetnost kot napor človeka, da premaga, preseže, ukine to podvojenost, da izpolni človeka kot moralno osebo, kot abstraktnega državljana z resnično, empirično, individualno človeško vsebino in obratno, da povrne človeku kot privatni osebi, kot egoističnemu individuumu njegovo družbenost, njegovo generično bistvo. V razredni, meščanski družbi je antinomija med abstraktnim državljanom in egoističnim individuum neresljiva, ker predstavlja samo bistvo razredne družbe, razrednega meščanskega sveta. Kolikor se je umetnost v svojem naporu, da preseže to antinomijo, oddaljevala od enega pola tega nasprotja, toliko se je nujno približevala drugemu. Kolikor bolj se je skušala emancipirati od politične in moralne sfere, od njune nestvarne splošnosti, toliko bolj je prihajala pod vpliv privatnega individuuma, se subjektivizirala, spreminjala v intelektualistični snobizem, larpurlartizem intelektualne elite ali pa v komercializirano sredstvo zgolj čutnega zadovoljevanja množice atomiziranih, egoističnih posameznikov. Kolikor pa je skušala temu ubežati ter izpolniti praznoto in nehumanost egoističnega posameznika z moralno in družbeno vsebino, je prihajala pod vpliv politike kot odtujene človekove sile, ki jo je skušala spremeniti v sredstvo svojih posebnih ciljev, v apologetiko svojega razrednega gospostva, sistema, režima. V razredni družbi kultura ne more iziti iz tega protislovja, ne more premagati te antinomije. V tem pogledu je umetnost, tu mislim na resnično progresivno, resnično humanistično umetnost klic razdvojenega, atomiziranega, odtujenega človeka po celovitem, družbenem, človeškem človeku. V tem smislu je resnična umetnost vedno bila in ostane anticipacija najplemenitejših, najglobljih stremljenj človeštva. V tem je njena veličina, a v njeni nemoči, da bi sama, kot osamosvojena, emancipirana sfera človekove ustvarjalnosti osnovno človekovo antinomijo tudi dejansko razrešila, njena zgodovinska meja.

Teorije, ki danes, v naši jugoslovanski družbeni stvarnosti, v sistemu samoupravljanja, postavljajo zahtevo po avtonomiji kulture nasproti politiki, ki vidijo v politiki zgolj orodje birokracije, v kulturi pa edino možno sredstvo za resnično demokratizacijo in socializacijo odnosov med ljudmi, v bistvu ovekovečajo antinomijo med abstraktnim državljanom in egoističnim individuomom ter obsojajo kulturo na nemočen in v bistvu brezuspešen napor v lastnem medijumu premagati to antinomijo. Ne vidijo, da je to situacija starega, razrednega, meščanskega sveta, ki je bila pri nas z revolucijo in posebej z razvijanjem sistema samoupravljanja bistveno presežena. Naš družbeni razvoj je mogoče v bistvu

označiti kot proces, v katerem naša družba realno in zavestno premaguje — čeprav skozi vrsto protislovij — antinomijo med abstraktnim državljanom in egoistično privatno osebo, proces, v katerem, če govorim z Marxovimi besedami, individualni človek vrača vase abstraktnega državljana ter kot dejanski individualen človek postaja generično bitje v svojem individualnem delu, v svojih individualnih odnosih. »Šele tedaj, pravi Marx, ko bo človek spoznal in organiziral svoje lastne sile kot družbene sile in zato ne bo več ločeval od sebe družbeno silo v obliki politične sile, šele tedaj bo človekova emancipacija dovršena.* Vračati vase abstraktnega državljana, organizirati lastne sile kot družbene sile, prizadevati si, da človek kot individuuum postane generično bitje v svojem individualnem delu in v svojih individualnih odnosih pa ne pomeni *ovekovečati* nasprotja med *politiko* in *kulturo*, ločevati kulturno sfero od politične, varovati avtonomijo publicističnega delovanja od politike, temveč prav obratno, asimilirati *politiko* v *kulturi* in *kulturo* v *politiki* ter tako postopoma odpravljati, ne pa *ovekovečati* nasprotja med njima. Vsi napor *politike* ZK so ravno usmerjeni v to, da se politika ukine kot posebna sila nad družbo, kot od človeka ločena družbena sila, prav v to, da človek spozna in organizira svoje lastne sile kot družbene sile in tako dovrši svojo resnično emancipacijo, emancipacijo človeka kot človeka, ne le kot abstraktnega državljana, pri čemer je ostala meščanska družba. Ne videti, ne sprejeti, ne se z vsemi silami boriti za uresničenje take *politike* na vseh področjih družbenega življenja, tudi in še posebej v *kulturi*, pomeni stati izven horizonta in pod nivojem realno potekajočih družbenih procesov pri nas, pomeni ostajati v okvirih možnosti in horizonta starega, razrednega, odtujenega sveta, pomeni nastopati objektivno kot ovira pri realnem razreševanju osnovne antinomije današnjega časa in človeka, proti tisti rešitvi, katere antipacija in vizija je resnična kultura vedno bila in je tudi še danes. Najbrž se v tem s tovarišem Kavčičem strinjava. Prav zato menim, da je v njegovem članku vrsta kontradiktornih in nedomišljenih trditev, ki so ne samo v protislovju med seboj, temveč po mojem globokem prepričanju tudi v protislovju z *umetniško in politično pozicijo* Vladimirja Kavčiča samega. Zato jih tudi ne morem označiti drugače kot nekritične marginalije.

BORIS MAJER

* Prav tam, str. 73.

Soodločanje delavcev v ZR Nemčiji

Razvoj moderne industrije, številčni in kvalitativni porast delavskega razreda in težnja po njegovi družbeni emancipaciji so medsebojno tesno povezani pojavi. Končni rezultat družbene emancipacije delavskega razreda je lahko le hegemonija tega razreda oziroma odprava razredov nasploh. To je tudi zgodovinska naloga in stalna bolj ali manj izražena težnja proletariata. Seveda gre pri tem za totalno hegemonijo, za popolno obvladovanje procesov in situacij tako na področju materialne baze kakor tudi družbene vrhnje stavbe.

Najbolj neposredno se izraža težnja po hegemoniji proletariata ravno v vprašanju integracije proizvajalca s svojim izdelkom, s svojim delom. Gre za imanentno lastnost delavskega razreda, ki je stalno prisotna in se vedno znova in vedno bolj kaže, čeprav mnogokrat v zelo mistificiranih oblikah. Ta težnja pa dobiva v obdobju po drugi svetovni vojni še bolj intenzivne oblike, ki so posledica vrste novih ali pa okrepljenih, že prej obstoječih faktorjev. Predvsem se mi zdi proces reintegracije proizvajalca (ki je osnovni problem socializma) vedno bolj pospešen zaradi zmage socialistične prakse in teorije v svetovnem obsegu. Gre za mnogotere izkušnje delavskega razreda v socialističnih deželah, za priborjene pozicije proletariata v kapitalističnem svetu, za zmago socialističnih idej in prakse v nekaterih deželah v razvoju in še za mnogo drugih dejstev.

Kot eno od sredstev in del tega procesa lahko označimo prizadevanja in rezultate s področja delavskega samoupravljanja, soodločanja delavcev, raznih oblik ekonomske demokracije itd. Vsi navedeni pojmi in pojavi so v bistvu pogojeni z isto objektivno situacijo in se uveljavljajo z različnimi oblikami borbe delavskega razreda in njegovih političnih gibanj. Jasno je, da se razvoj vplivanja neposrednih proizvajalcev na proizvodna sredstva drugače kaže v deželah, kjer so na oblasti socialistične sile, in drugače spet v buržoaznih demo-

kracijah. Povsod pa imamo opraviti z *objektivno* tendenco družbenega razvoja in še posebej z objektivno tendenco spremeniti proizvodjalne odnose.

Ta objektivnost se mi zdi utemeljena med drugim tudi iz naslednjih razlogov:

— Predvsem so proizvodjalna sredstva v zelo naglem in kvalitativno zaznamovanem razvoju. Moderna proizvodnja zahteva v organizacijskem pogledu dvoje: visoko stopnjo organiziranosti in koordinacije delovnih procesov in istočasno visoko kvalificiranega delavca, ki pozna do podrobnosti svoje delo, ki je zanj odgovoren in ga *samostojno obvladuje*. Spričo zapletenosti proizvodnih nalog in proizvodnih sredstev je omenjeni delavec vključen v posebej organizirano skupino — delovno ekipo (team). Ta ekipa obvladuje in nadzira neko zaključno tehnološko nalogo v okviru celotne proizvodnje. Kot taka je objektivno gledano glede izvajanja tehnoloških vprašanj relativno zelo samostojna, njena funkcija ni samo izvajalna, ampak tudi ustvarjalna, s tem pa je v položaju ustvarjalca tudi posamezen član te ekipe. Rutinsko delo je, gledano v perspektivi, vedno bolj stvar strojev, avtomatov, človeško delo pa postaja vedno bolj konceptno — samostojnejše. Sam objektivni tehnološki razvoj torej vpliva na tendence izpreminjanja odnosa proizvajalec — stroj in ustvarja boljše pogoje tudi za izpremenjeno ekonomsko in družbeno vsebino tega odnosa.

— Značilnost modernih sredstev za proizvodnjo je tudi njihova zelo velika osnovna vrednost, visoka proizvodnost in kratek rok »moralne« ekonomske upravičenosti. Zato je za lastnike teh sredstev izredno pomembno, da ne pride do kakršnih koli motenj v produkciji. To pa tudi pomeni, da morajo biti delavci kar se le da zadovoljni s svojimi mezdami, s položajem na delovnem mestu in tudi s spremembami profila delavca nasploh z njegovim družbenim in ekonomskim položajem v proizvodnji. Od tod tudi poizkusi buržoazije, da se na različne načine prilagodi novo nastajajočemu položaju. Ti poizkusi se kažejo v različnih oblikah, kot npr. v vplivanju in omogočanju (samo) — konzumne usmerjenosti delavcev, v uvajanju taylorističnih principov in gibanja human relations v proizvodnjo. Vsi ti poizkusi zaradi svoje enostranosti in neupoštevanja globljih interesov delavcev kot posameznikov in še bolj kot razreda nimajo odločilnih uspehov; v bistvu pomenijo poizkus nadalje dezintegrirati proizvajalca kot takega. Bolj adekvaten je poizkus usmeriti delavce v »partnerstvo« ob vključevanju v nekatera področja upravljanja podjetij ali ekonomij na višjih ravneh, medtem ko so

tendence vključevanja proletariata v klasični institucionalizirani kapitalizem (ljudske delnice ipd.) v glavnem propadle in se deskreditirale kot sredstvo za zvišanje proizvodnosti dela in koncentracije kapitala. Takole pojasnjujejo nekateri nemški buržoazni sociologi pripravljenost buržoazije za »kompromis« z delavci: »Delavstvo je doseglo tako moč, da obstaja samo ena alternativa: ali zdrobiti pozicije delavcev ali pa povezati to moč z določeno odgovornostjo (v kapitalistični družbi — J. T.).«

— Kot objektivno dejstvo, ki vpliva na prodor in uveljavljanje procesa delavskega samoupravljanja, lahko označimo tudi vedno večjo zrelost, izkušnost in izobraženost proletariata v vseh deželah, predvsem pa njegovo moč kot razreda. Obstoj socialističnih dežel in pozicija proletariata v kapitalističnih državah vplivata na spreminjanje družbenega položaja proizvajalcev že s svojim obstojem, še bolj pa s poglobljenimi stališči in akcijami.

Veliko škode je uresničevanju imanentne težnje proletariata po osvoboditvi dela povzročila stalinistična deformacija koncepta o zgraditvi sovjetske družbe. Izključna usmerjenost v krepitev socialistične države in uveljavljanje sheme socializem — državni centralizem na vseh področjih je marsikje pustila hude posledice v konkretni in strateški borbi delavskega razreda. Tako je stalinizem, kakor so ga povzročili ruski pogoji socialistične graditve in so ga prodajali kot univerzalno formulo oblike boja za socializem, učinkoval ravno tako demobilizatorsko (glede vprašanja proučevanja in akcije delavskega samoupravljanja) kakor poizkusi buržoazije, da odvrne delavce od zahtev in akcij za določene oblike vplivanja na ekonomiko z »ljudskimi delnicami ali s partnerstvom.« Jasno in notorno dejstvo je in ostaja, da je vprašanje funkcioniranja socialistične države nujno povezano z njenim odmiranjem v raznih oblikah.

Omenil sem samo tri razloge, ki objektivno vplivajo na sproščanje družbenih procesov, usmerjenih k uresničevanju integracije delavca s svojim delom, in to zato, ker so še posebej značilni za trenutni položaj soodločanja delavcev v Nemčiji.

II

Nemčija je tipična industrijska dežela z zelo razvitim proletariatom in močno buržoazijo. Nemško delavsko gibanje je dalo socializmu vrsto vodilnih teoretikov, velikokrat se je pokazalo močno in napredno. Čeprav so proletariati že od začetka 20. stoletja v glavnem vodili voditelji pod močnim re-

formističnim vplivom, je v širokem gibanju dosegel sedanji vrh svoje zrelosti šele po oktobrski revoluciji z vrsto vstaj, stavk in prevzemov oblasti po posameznih pokrajinah. Po tem obdobju je delavsko gibanje bilo in je še razcepljeno in ravno ta razcepljenost je bila eden od faktorjev, ki so omogočili zmago Hitlerja in temu sledeče dogodke. Povojna kriza v mednarodnih odnosih, vojni zlom Nemčije in moralni zlom širokih slojev nemškega prebivalstva ter skrajni oportunistični delavskih voditeljev so povzročili tako stanje, da je danes delavski razred subjektivno precej dezorientiran in brez pravih oblik boja (v glavnem samo klasična sindikalna tarifna aktivnost).

In vendar so v nemškem proletariatu velike potencialne sile in možnosti, ki se marsikdaj stihijno sproščajo in često v zelo mistificiranih oblikah kažejo na razredno karakteristiko akcij in razpoloženja delavskega razreda. Te potencialne sile se pojavljajo med drugim tudi v funkcioniranju različnih organov soodločanja v gospodarstvu in javnih službah, saj je soodločanje kljub nedoslednim in teoretično sumljivim osnovam vendarle kvantitativen poraz buržoazije; v svoji sedanji ureditvi in praksi pa je ob socialno demokratskem »katalizatorju« soodločanje tudi trenutna zmaga kapitalistov, ki jim je uspelo proletariatu lastno težnjo po upravljanju ekonomike trenutno spremeniti v megleno prakso »partnerstva« med razredi.

Če pogledamo, kako se je soodločanje zgodovinsko pojavljalo in uveljavljalo, lahko pridemo do zelo zanimivih ugotovitev. Predvsem je delavski razred ob večjih družbenih pretresih (1848, 1918 pa tudi 1945) vedno zahteval, da se uveljavi njegov vpliv na vodstvo proizvodnje in ne samo na osvojitve države. Tako je proletariatiat zmeraj nastopal ob podobnih prilikah tudi drugod. Vedno pa je buržoaziji uspelo te zahteve in akcije bodisi zatreti, bodisi vključiti v sistem obstoječih kapitalističnih institucij. Vzporedno z revolucionarnimi nastopi množic so tudi delavske stranke sprejemale v svoje programe zahteve po samoupravljanju ali pa soodločanju v tovarnah, vendar so bile v tem pogledu (kot v mnogih drugih) zelo nedosledne in omahljive. Končni efekt nedoslednosti in oportunističnega delavskega razreda je sedanje stanje »sožitja« med razredi v gospodarskih in političnih vprašanjih; vendar pa ne smemo pozabiti, da je to obenem že tudi uspeh delavskega razreda, čeprav neadekvaten njegovi eminentni želji po hegemoniji.

Prvič so nemški delavci javno zahtevali, naj bodo udeleženi pri upravljanju podjetij, leta 1848. Na svojem kongresu

v Berlinu so med drugim zahtevali, naj bi delavci volili obratovodje v tovarnah in obratih. Leta 1849 je nemška ustavodajna narodna skupščina v Frankfurtu razpravljala o ustanovitvi paritetnih odborov v tovarnah, ki naj bi se ukvarjali z določanjem disciplinskih pravilnikov, razsojanjem sporov ipd.¹

Ta predlog je očiten poizkus potolažiti revolucionarno razpoložene delavce, ki na kongresu sploh niso bili zastopani. Ti predlogi niso bili realizirani, saj sta buržoazija in plemstvo po zlomu revolucije sporazumno z drugimi sredstvi krotila delavce. Pač pa so se začeli prostovoljno ustanavljati »delavski odbori« v posameznih podjetjih in ti odbori so prevzemali nekatere naloge iz področja socialnih pomoči ipd.²

Sledila je še vrsta podobnih pobud, kot na primer zakonska iniciativa socialnodemokratskih poslancev v Reichstagu leta 1877 glede vprašanja delavskih zbornic, erfurtski program socialnih demokratov itd. Vse te zahteve ali pa tudi posamezni pojavi ustanavljanja določenih teles v podjetjih pa so usmerjeni predvsem k institucionaliziranju organizacijskih oblik delavskega gibanja, k težnji po »družbeni pravičnosti«, ki jo je Marx upravičeno napadal že v svoji Kritiki gothskega programa. Že v tem obdobju se kaže tista žalostna podoba večine nemških delavskih voditeljev, ki so si pozneje namesto socializma ali borbe zanj izbrali rajši za cilj sožitje med razredi in se zadovoljili s »pravičnostjo« formalne buržoazne demokracije.

Prvič so bili v Nemčiji z močjo zakona dovoljeni delavski odbori v Bavarski, in to leta 1890. Po rudarskem zakonu so se namreč ustanovila zastopstva delavcev v vseh rudnikih z nad 20 zaposlenimi. Sledila je Prusija leta 1905, kjer so se ustanovili delavski odbori v rudnikih z več ko 100 zaposlenimi.³

Tem zakonskim predpisom je sledila vrsta poizkusov nemških socialnih demokratov v parlamentu, da bi naj »industrijski podložniki postali industrijski državljani«.⁴

Toda šele ko je buržoazija v prvi svetovni vojni nujno potrebovala delavce za pomoč fronti, je prišlo do formalnih premikov glede soodločanja delavcev v proizvodnji. Leta 1916 se ustanovijo v vseh podjetjih z več ko 50 zaposlenimi »delavski — »uslužbenski« odbori (ločeno).

¹ Unsere gemeinsame Sache — Mitbestimmung, Mensch und Arbeit Verlag, München 1961.

² Ludwig Rosenberg, Das Mitbestimmungsrecht der Arbeitnehmer in Deutschland, DGB Verlag, Düsseldorf 1963.

³ Prav tam.

⁴ Govor Friedricha Neumanna v Reichstagu leta 1907.

Sledila je doba revolucionarnega vzpona delavskega razreda v Nemčiji. Uporni delavci iz Kiela, Berlina in Bavarske so zahtevali oblast prek sovjetov kot osnovne celice vsega družbenega življenja, iz katere raste vsa državna in gospodarska oblast. Iz zgodovine je znano, kako je bila sovjetska oblast v posameznih delih Nemčije s pomočjo vojske in ob izdajstvu vodstva socialne demokracije zatrta. Vpliv teh revolucionarnih dogodkov pa je bil zelo močan, še posebej na nekatere oblike družbeno-ekonomske ureditve v weimarski ustavi in v zakonodaji zgodnjih dvajsetih let. Buržoazija je bila prisiljena popustiti delavcem v nekaterih vprašanjih, da se je lahko izognila zmagi revolucije in da je lahko vsaj nekoliko omejila zmedo v gospodarstvu.

Tako je znani člen 165 weimarske ustave določal naslednje: delavci in nameščenci imajo pravico v sodelovanju s podjetniki enakopravnega urejati vprašanja plač in delovnih pogojev kakor tudi celoten gospodarski razvoj produktivnih sil.⁵

Pravica soodločanja naj bi se raztezala od posameznega podjetja do vrhov koncernov in osrednjih gospodarskih organizacij. V gospodarskih organizacijah naj bi se izvolili sveti podjetij na svobodnih volitvah. Nekak odmev na sovjete naj bi bilo, da bi se po krajevnem principu izvolili *delavski sveti*. Za večja področja in za vso državo naj bi se ravno tako ustanovili samoupravni gospodarski organizmi, v katerih naj bi bili udeleženi delavci in delodajalci. Poleg teh organov so se za reševanje določenih gospodarskih problemov ustanavljala specializirana paritetna telesa kot državni svet za premog in kalij. Leta 1920 je stopil v veljavo zakon o svetih podjetij, niso pa bile v njem konkretizirane tiste kompetence ustave, ki se nanašajo na upravljanje gospodarskega razvoja in ekonomike kot take.

Po letu 1920 se buržoazija ni več čutila tako slabotno kot prej. Delavski svet in višja samoupravna telesa so delovala le formalno, ali pa so določila sploh ostala samo na papirju. Tja do leta 1926 so se še ustanavljala posamezna gospodarska telesa, v katerih so bili zastopani tudi delavci, a ne več v enakem razmerju kot prej (sosveti pri železnici, udeležba delavcev v nadzornih odborih delniških družb in odborih bank, sosveti pri upravi vodnih poti in zastopstva v upravnem svetu pošt). Vse te institucije so bolj ali manj uspešno živele do leta 1933, ko so jih nacisti z enim samim zamahom razpustili.

⁵ L. Rosenberg: Das Mitbestimmungsrecht der Arbeitnehmer in Deutschland, DGB Verlag, Düsseldorf 1963.

Pomen weimarske ustave in oblik soodločanja delavcev je bil in je še zelo velik. Delavsko gibanje je vsaj formalno imelo možnost močno vplivati ne samo na politično-upravna, ampak tudi na gospodarska gibanja v državi, torej na področje, ki je bilo do takrat izključen rezervat privatnega kapitala. Če bi bilo delavsko gibanje bolj enotno in bolj odločno, bi lahko uspešno izkoristilo ugodno politično-gospodarsko situacijo ter učinkovito prodrlo v buržoazne institucije in jih spremenilo. Razredni boj bi se tako lahko razširil v novo področje in ne bi potekal samo prek klasičnih političnih in mezdnih gibanj. Saj gre pri boju proletariata za hegemonijo ne le za osvojitve oblasti, ne le za odpravo najbolj vidnih kapitalističnih ustanov, ampak tudi za spremenitev civilizacije družbe kot take, za integracijo dela in proizvodnje.

III

Ker so nemški sindikati vedno zelo tesno povezani z razvojem gibanja za soodločanje delavcev, obenem pa so bolj ali manj povezani tudi s socialno demokratsko stranko, je zelo zanimivo, kako so se razvijala stališča sindikatov (DGB — Deutsche Gewerkschaftsbund) glede soodločanja.

Kaj smatrajo nemški sindikati za soodločanje? Za odgovor na to citiram mnenje Williija Haferkampa, člana predsedstva DGB:

»... gre torej za osvoboditev delojemalca iz situacije, ko je ta le objekt na delovnem mestu kakor tudi v vseh socialnih, gospodarskih in političnih področjih. Položaj delojemalca naj ne določajo več drugi, namreč izven in brez njega; odločanje o njegovem položaju naj bo tudi predmet njegovega lastnega opredeljevanja in vpliva. Ravno temu cilju pa služi že več kot sto let trajajoči boj sindikatov... (delavec - op. J. T.) naj postane, politično, gospodarsko in socialno soodločujoč in enakopraven državljan.«⁶

Borba za pravico do soodločanja naj bi bila po stališčih nemških sindikatov pred prvo svetovno vojno enaka borbi za priznanje sindikata, koalicijsko svobodo. Soodločanje na višjih ravneh (v okviru gospodarskih zbornic itd.) naj bi pomenilo predvsem to, da ne bodo kapitalisti brez delavcev odločali sami o vseh vprašanjih. Najbolj zanimiva so bila stališča sindikatov do obravnavanega vprašanja v obdobju po prvi

⁶ Willi Haferkamp: Mitbestimmung in den Grundsatzprogrammen der deutschen Gewerkschaften. — Mitbestimmungsgepräch 5, 7/1964. Izdajatelj: Hans Böckler Gesellschaft.

svetovni vojni. Tako socialistični kot krščanski sindikati so se načelno strinjali z uveljavljanjem »ekonomske demokracije« in s podružbljanjem ključne industrije ter s tem, da jo upravlja skupnost. Socialistični sindikati (v katerih so bili v tem času tudi privrženci sovjetov) so leta 1919 na kongresu v Nürnbergu izjavljali:

»Na večer pred politično revolucijo so sindikati prisilili podjetnike, da so izpolnili najvažnejše delavske zahteve, in so jih potisnili na pot gospodarske demokracije s tem, da so ustvarili delovne skupnosti, v katerih naj bi se z enakopravnim zastopstvom podjetnikov in delavcev reševala vsa (podčrtal J. T.) vprašanja gospodarskega življenja in socialne politike.«⁷

Sovjetsko usmerjena manjšina pa je v zvezi s tem za tiste čase oportunističnim stališčem izjavila:

»Hočemo proletarsko demokracijo in hočemo odstraniti vsak vpliv kapitalistov iz gospodarskega življenja.«⁸

Medtem ko so si sindikati pod socialističnim vplivom predstavljali uresničenje svojih zahtev z izvajanjem in realizacijo weimarske ustave, so se krščanski sindikati zavzemali za ustanovitev stanovskega sistema (korporacije).

Po drugi svetovni vojni je bil položaj sindikatov v marsičem podoben položaju po prvi svetovni vojni. Brez sindikatov ni bil mogoč ponoven vzpon nemškega gospodarstva. Nemški delavci so se disciplinirano in odgovorno dostikrat po lastni iniciativi lotili obnove porušenih tovarn. Zato pa so tudi zahtevali, naj se jim zagotovi vpliv na vodenje gospodarstva. Vendar tu ni bilo več razrednega opredeljevanja problema, ampak izrazito prilagajanje danemu družbenemu sistemu, za kar je poleg same socialne demokracije odgovorna tudi blokovska politika Stalina in ozračje hladne vojne. Zanimiva je tudi paralela med programom DGB v Münchnu leta 1949 in programom iste organizacije, sprejetim na kongresu v Düsseldorfu leta 1963.

V münchenskem programu je soodločanje mišljeno kot sistem, ki obsega vsa področja družbenega življenja. Služilo naj bi humanizaciji gospodarstva in družbe, posebej pa naj bi še:

- preneslo demokratične principe tudi v gospodarstvo,
- preprečilo zlorabo oblasti gospodarstva,
- zastopalo interese delavcev v posameznih podjetjih kakor tudi v celotnem gospodarstvu in

⁷ Protokol, Nürnberg ADGB — Kongress 1919.

⁸ Ibidem, govor berlinskega delegata Richarda Müllerja.

— privedlo do nove ureditve odnosov med delodajalci in delojemalci.

Düsseldorfski program izveneva še bolj v smislu integrirati delavstvo v obstoječi sistem. Zahteva po soodločanju nekako niha med dvema skrajnostima: med radikalnim, razrednim prepričanjem in med partnerskimi predstavami (pri čemer pa se praktično nagiba k poslednjim). Soodločanje naj bi bilo učinkovito le v okvirih celotne obstoječe družbene ureditve. Izolirano soodločanje po podjetjih ne more doseči svojega namena. Soodločanje naj prispeva k temu, da naj bi »svobodni demokratični principi odločilno pripomogli k temu, da bi naša napisana ustava postala neomejen element duhovnosti našega naroda.«⁹

Stališča nemških sindikatov glede soodločanja so sicer zadnje čase zelo podvržena reformističnim pogledom na sodobno nemško družbo, vendar so neprimerno bolj »radikalna« in konkretna, kot pri SPD (socialdemokratska stranka Nemčije). SPD se je v povojnem času vedno bolj oddaljevala od svojega razrednega izhodišča in se je na svojem kongresu v Godesbergu v bistvu odrekla tudi zadnjim ostankom marksistične usmerjenosti. Še v večji meri pa se je ta proces nadaljeval na letošnjem kongresu v Karlsruhe. V bojazni, da ne bi preplašilo svojih potencialnih zaveznikov (buržoazije in monopolov), je vodstvo SPD poizkušalo zavreti kakršnokoli konkretno razpravo o problemih in vprašanih poglobljanja oziroma razširjanja soodločanja. Temu prizadevanju vodstva SPD se je večina delegatov odločno uprla, zlasti še predstavniki sindikatov. »Predsedstvo stranke je bilo proti svoji volji prisiljeno dati več poudarka vprašanjem soodločanja«, je zapisal sicer socialdemokratsko usmerjeni sindikalni časopis »Welt der Arbeit«. Medtem ko je vodstvo SPD predlagalo samo »reforme podjetniškega prava«, je večina delegatov to formulacijo zavrgla in se odločila za konkretizacijo tega stališča, po katerem naj bi omenjena reforma »razširila soodločanje na vsa gospodarska področja, ne samo na montanistična podjetja«. Vodstvo SPD je v svoji želji po integriranosti delavskega razreda v buržuazni družbi pripelo mnogo dlje kot sindikati in bo brez dvoma znalo v skladu s taktičnimi in strateškimi ambicijami stranke vprašanje soodločanja v praktičnem političnem življenju urediti po svoje.

⁹ Wilhelm Haferkamp: Mitbestimmung in den Grundsatzprogrammen der deutschen Gewerkschaften. — Mitbestimmungsgepräch 5, 7/64. Izdajatelj: Hans Böckler Gesellschaft.

IV

Institucionalno je soodločanje urejeno v teh oblikah:

1. Soodločanje v podjetjih, ki proizvajajo, kopljejo ali predelujejo železo ali premog — problematika urejena po zakonu o pravici soodločanja v montanskih podjetjih.¹⁰

K temu zakonu je bil sprejet dopolnilni zakon o soodločanju v koncernih, holdingih in kartelih.¹¹

Posebej so se dogovorili koncerni in sindikati glede vprašanja o soodločanju v tako imenovanih podjetjih — hčerkah, ki so zaradi vpliva posebnih davčnih predpisov izgubile svojo pravo samostojnost. Ta dogovor je znan kot pogodba iz Lüdenscheida.¹²

2. Soodločanje v vseh privatnih in javnih gospodarskih podjetjih je urejeno z zakonom o ureditvi podjetij.¹³

3. Soodločanje v javnih službah je urejeno z zakonom o zastopstvih osebja.¹⁴

Zakon o ureditvi podjetij in zakon o zastopstvih osebja nista nič posebnega in sta varianta podobne ureditve v Avstriji, Franciji, Italiji in drugje. Zato zadevna ureditev ni toliko zanimiva in jo povzemam samo mimogrede.

Soodločanje prek svetov podjetij je zakonsko vpeljana v vsa podjetja, ki se ukvarjajo z gospodarsko aktivnostjo (vključno jeklarska podjetja in premogovniki, ne glede na obliko lastnine). V podjetjih volijo vsi zaposleni svete podjetij, ki imajo pravico soodločanja pri socialnih in personalnih vprašanjih, delno pa tudi pri vprašanjih gospodarjenja. Zadnje določilo naj bi veljalo predvsem v podjetjih z več kot sto zaposlenimi. V teh podjetjih so namreč paritetno (ob enaki udeležbi lastnikov in delavcev) sestavljeni gospodarski odbori, ki naj bi pospeševali zaupanje in sodelovanje med podjetnikom in delavci. Tako naj bi med drugimi podjetnik informiral svet podjetja ali gospodarski odbor o gospodarskem stanju podjetja ipd. Tako svet podjetja kakor tudi gospodarski odbor pa nimata nobenih pravic, da bi vplivala na ekonomske ali tehnične odločitve. Neadekvatnost te oblike

¹⁰ Gesetz über die Mitbestimmung der Arbeitnehmer in den Aufsichtsräten und Vorständen der Unternehmen des Bergbaus und der Eisen und Stahl erzeugenden Industrie 1951.

¹¹ Holding — Gesetz, Avgust 1956.

¹² Glej Ludwig Rosenberg, Das Mitbestimmungsrecht der Arbeitnehmer in Deutschland, DGB, — Verlag Düsseldorf 1963, stran 32.

¹³ Betriebsverfassungsgesetz 11. avgust 1952.

¹⁴ Personalvertretungsgesetz 5. avgust 1955.

soodločanja (kritizirajo jo tako sindikati kakor tudi združenja delodajalcev) se mogoče najbolj kaže v dejstvu, da je od vseh podjetij, ki bi morala imeti po določbah zakona gospodarske odbore, take odbore ustanovilo samo 38% (po podatkih inštituta za samopomoč in socialne raziskave v Kölnu). Če pa obstoji podjetje kot delničarska ali komanditna družba z delnicami ali če gre za družbo z omejeno zavezo, za rudarske sindikate (sindikati je v tem primeru posebna oblika kapitalističnega podjetja, — op. J. T.) ali za prodajne in gospodarske zadruga z več kot 500 zaposlenimi, potem mora biti ena tretjina članov nadzornega odbora sestavljena iz zastopnikov sveta podjetja. Računajo, da je tako v Zahodni Nemčiji sedem tisoč članov svetov podjetij aktivnih tudi v nadzornih odborih.

Zastopstva osebja (personalni sveti) volijo uslužbenci vseh tistih javnopравnih organov države, v katerih je vsaj pet zaposlenih. Ti personalni sveti lahko sodelujejo pri reševanju nekaterih socialnih in personalnih zadev, pri nekaterih drugih pa tudi soodločajo. Pravice do soodločanja o gospodarskih ali, ožje gledano, v finančnih vprašanjih v zadevnih predpisih ne zasledimo. Posebej je urejeno vprašanje zastopstva zaposlenega osebja za deželne javnopравne organe.

V

Soodločanje v montanskih podjetjih je mogoče najgloblji poizkus, da se na eni strani vsebinsko obdrži kapitalistični značaj proizvodjalnih odnosov v podjetju in da se na drugi strani ustvari kar največji vpliv in boljše počutje proizvajalcev.

Podjetja, v katerih je uvedeno soodločanje najvišjega tipa (glej zgoraj pod točko 1), so po svoji strukturi delniške družbe. Poleg posebnih določil za soodločanje v montanskih podjetjih veljajo za ta podjetja tudi določila o soodločanju pod točko 2 zgoraj (sveti podjetij s svojimi kompetencami).

Kot delniške družbe imajo montanska podjetja po nemškem akcijskem pravu¹⁵ sledeče organe: predsedstvo, nadzorni odbor, glavno skupščino.

Predsedstvo je vodilni in izvršilni organ, nadzorni odbor naj bi v glavnem kontroliral delo predsedstva in mu svetoval pri važnejših odločitvah, glavna skupščina pa je kompetentna za odločanje o vprašanjih, ki zadevajo družbo kot tako (zvi-

¹⁵ Gesetz über Aktiengesellschaften und Kommanditgesellschaften auf Aktien, 30. 1. 1937.

šanje ali znižanje osnovnega kapitala, vprašnja obstoja ali združitve podjetja, izprememba predmeta poslovanja, izvolitev nadzornega odbora, delitev dobička itd.). O samem vodenju proizvodnje ali prodaje pa skupščina ne more odločati (razen na izrecno željo samega predsedstva). Delničarje torej ne zanima proizvodnja in vodstvo, zanimajo jih v glavnem visoke dividende. Mali in srednji delničarji ne prihajajo na skupščine in ne odločajo, zastopajo jih banke, ki pa so navadno tesno povezane s predsedstvi družb. Tako je mali delničar izključen iz upravljanja podjetij in je glavna skupščina le bolj ali manj preostanek klasičnega kapitalizma.

Večje kompetence kot glavna skupščina ima dejansko nadzorni odbor s svojimi delovnimi odbori. Vendar tudi nadzorni odbor nima v rokah vsakodnevnega položaja v podjetju in o marsičem sklepa šele post festum. Zato lahko rečemo, da je predsedstvo, ki neposredno vodi podjetje in ki je sestavljeno iz dobro izurjenih strokovnjakov, ki vrh vsega uživajo po navadi ne samo zaupanje nadzornega odbora, ampak tudi bank, najbolj vpliven in odločilen organ v delniški družbi.

Omenil sem organe vodstva tistih podjetij, ki imajo vpejlano soodločanje. Bistvo zakona o soodločanju pa je, da določa personalni sestav nekaterih omenjenih in še nekaterih drugih organov.

Zakon določa najprej sestavo nadzornega odbora. Nadzorni odbor je sestavljen: iz štirih zastopnikov delodajalcev in enega nadaljnjega člana, iz štirih zastopnikov delavcev in enega nadaljnjega člana in iz enega nevtralnega člana.

Zastopnike delodajalcev voli glavna skupščina. Dodatni zastopnik delodajalcev ne sme biti delničar podjetja in ne bistveno gospodarsko zainteresiran za podjetje. Bolj komplicirana je sestava zastopnikov delavcev. Tudi te voli skupščina delničarjev; pravico predlagati pa ima svet podjetja, in to dva člana, vendar se mora poprej o predlogih obvezno posvetovati s sindikati. Eden od teh članov je delavec, drugi pa nameščeneec, druga dva člana nadzornega odbora neposredno predlaga sindikat, ki se prej posvetuje s svetom podjetja. Nedaljnji dodatni član nadzornega odbora ne sme biti zastopnik ali funkcionar sindikata, niti ne sme biti zaposlen v podjetju. Predlaga pa ga sindikat. »Nevtralca« predlaga glavni skupščini v izvolitev celoten nadzorni odbor.

Poleg nadzornega odbora se ustanova soodločanja razteza tudi na predsedstvo. Predsedstvo je praviloma sestavljeno iz treh članov: iz tehnologa, komercialista in delavskega direktorja (po naše bi nekako rekli: kadrovika). Celotno predsedstvo postavlja nadzorni odbor; delavski direktor pa je lahko

voljen le, če glasuje zanj večina delavskih predstavnikov v nadzornem odboru. Predsedstvo je kolektivno telo; njegovi člani so kolektivno odgovorni in imajo enake pravice.

Gre torej za zelo zanimivo sestavo organov delniške družbe, ki kaže, kako zelo je morala buržoazija na eni strani popustiti delavcem in kako zelo močan je na drugi strani položaj sindikata (ali bolje rečeno — sindikalnega aparata) tudi do kolektiva samega.

Močno udeležbo sindikata pri določanju delavskih predstavnikov razlagajo v Nemčiji različno. Predvsem naj bi s prisotnostjo zastopnikov sindikata (ti praviloma niso zaposleni v podjetju) odpadla nevarnost paternalističnih pojavov; ti predstavniki so tudi manj »ranljivi«¹⁶ kakor pa predstavniki, ki jih predlagajo sveti podjetij. S tako ureditvijo naj bi bil omejen tudi vpliv egoizma zaposlenih v nekem podjetju.¹⁶

Zastopniki sveta podjetja v nadzornem odboru so v svoji aktivnosti precej odvisni od istega sveta. Če tak član nadzornega odbora ni več izvoljen v svet podjetja, sicer še ostane v nadzornem odboru, a samo še do konca svoje mandatne dobe, ki traja eno leto. Zato so ti zastopniki vedno bolj ali manj transmisija sveta podjetja. Do kolektiva so v samostojnejšem položaju, saj mu niso direktno odgovorni in mu morajo le poročati o delu nadzornega sveta vsake tri mesece.

Člani nadzornega odbora, ki jih predlaga sindikat, so v glavnem poklicni funkcionarji sindikata kovinarjev ali rudarjev (približno 70%).¹⁷ Ti naj bi zastopali interese centralnih strokovnih sindikatov, pomagali naj bi zastopnikom kolektiva ipd. V glavnem zelo disciplinirano sledijo sindikalni uradni politiki, bolj kot zastopniki sveta podjetij.¹⁸ Med njimi in neposrednimi zastopniki delavcev ali z delavskim direktorjem nastanejo velikokrat nasprotja in večkrat ne sodelujejo dovolj konkretno. V podobnem položaju je tudi dodatni peti član nadzornega odbora, čeprav praviloma ni sindikalni funkcionar. V glavnem so dodatni člani nadzornih odborov, ki jih predlagajo sindikati, bankirji, uradniki, računovodje itd.

Položaj delavskega direktorja je navidezno najbolj kontradiktoren. Imenuje ga nadzorni odbor na predlog sindikata. Kot član predsedstva družbe pa je hkrati tudi delodajalec; navidezno je torej izpostavljen stalnemu konfliktu kot pred-

¹⁶ Glej: Königs, Folkmar, Grundsatzfragen der betrieblichen Mitbestimmung, Hamburg 1954, str. 25.

¹⁷ Blume Otto: Zehn Jahre Mitbestimmung, stran 75.

¹⁸ Heinz Seidel: Die Willensbildung der mitbestimmten Montan-Unternehmen, Bund-Verlag 1963.

stavniki kapitala in »faktorja delovna sila«. V klasičnem kapitalizmu takšen kot je ne bi mogel obstajati.

Lahko pa obstoji v situaciji, ki vlada v Zahodni Nemčiji, kjer je navedeno nasprotje navidez rešeno s tem, da je buržoazija formalno popustila, da momentano ni zelo ostrih socialnih konfliktov, in končno s tem, da svojemu članstvu precej odtujeno vodstvo sindikata ne dela »težav«
obstoječemu sistemu, ampak da nasprotno teži k čim popolnejši integraciji »sindikato v svobodno družbo«. Ravno v institutu delavskega direktorja so se srečali in poistovetili interesi »delavske elite«
in managerjev. Kljub temu pa instituta delavskega direktorja ne smemo podcenjevati, saj je edini primer, da so predstavniki delavcev vključeni tudi v neposredno eksekutivo podjetja. Poleg tega lahko predpostavljamo, da se v sektorju dela teh direktorjev (razteza se od proučevanja osnov za plače in norme do industrijske psihologije, izobraževanja, komunikacij, personale in socialnih služb) hitreje izrazi vpliv delavskih organizmov v podjetju kot pa sicer. Glede učinkovitosti delavskih direktorjev lahko rečemo, da je njihov položaj ugodnejši v jeklarstvu kot pa v premogarstvu. Delavski direktorji imajo po zbranih podatkih¹⁹ precej urejeno situacijo glede strokovnih sodelavcev, opirajo pa se lahko tudi na številne delavske zaupnike,²⁰ na svete podjetij in tudi na delavske odbore, kolikor obstojijo v montanskih podjetjih.

Poleg zgoraj omenjenih organov soodločanja moramo omeniti tudi važno vlogo odborov pri nadzornem odboru. Ti odbori so študijska telesa in njihova naloga je pripravljati načrte, predloge in gradivo za nadzorni odbor. So paritetno zasedeni. Čeprav ne morejo o ničemer odločati, je njihov pomen vendar lahko zelo velik, saj lahko prek predlogov vplivajo na orientacijo in odločitve nadzornega odbora.

Naj navedem še nekaj rezultatov dela organov soodločanja. Jasno je, da je učinek soodločanja pa tudi samoupravljanja precej težko kvantitativno oceniti. Pri oceni učinkov smo tudi v veliki meri odvisni od metodologije pri raziskavah sodobnih nemških ekonomistov in sociologov. Ta metodologija pa nas verjetno še zdaleč ne zadovoljuje, saj dostikrat izhaja iz precej dvomljivih predpostavk. Kakor koli je že, nemški sociologi so prišli do približno takšnih ugotovitev:

— Na področju investicijske in finančne politike je vpliv in učinek soodločanja najmanjši in vzrok za to naj bi bila

¹⁹ Ibidem, stran 74.

²⁰ Delavski zaupniki niso neka zakonska institucija, ampak so po vojni spontano nastali kot povezava med člani svetov podjetij in kolektivom.

izrazita »mezdna« usmerjenost delavcev, specifičen položaj jekla in premoga v povojnem obdobju ter nagnjenost montanskih podjetij k razširjeni reprodukciji, samofinanciranju, ne pa k pospešnemu večanju dividend.²¹ Pač pa je na investicijskem področju delavcem bolj do zvišanja dohodka podjetja, do zagotovitev delovnih mest in do delovnih olajšav.

— Ravno tako malo naj bi se predstavniki delavcev menili za vprašanje politike cen in prodaje proizvodov. Vzrok za to naj bi bila težavnost elastične politike cen v montanski industriji (povezanost tudi z Visoko oblastjo za premog in jeklo itd. — op. J. T.). Prav tako močno vpliva na cene premoga in jekla zvezna vlada, obstajajo pa tudi medsebojni dogovori glede cen med posameznimi podjetji.²²

— Zastopniki delavcev so bili iz političnih razlogov kritično razporejeni do koncentracije podjetij. Vendar koncentracije niso mogli preprečiti, ker je bila iz tehničnih in komercialnih razlogov gospodarsko zelo ugodna.

— Najmočnejši je učinek soodločanja pri vprašanih plač, zaposlovanja in socialne politike v podjetju. Kolektivne pogodbe so namreč v glavnem le spodnja meja prejemkov in se dejanska višina plače doseže in določa v podjetju. Predsedstva delniških družb so glede tega v glavnem privolila v zahteve sindikatov in zastopnikov delavcev v organih soodločanja. Ugodno so rešili tudi vprašanje zaposlovanja in zagotovitve delovnih mest; bistvenih problemov na tem področju kljub opuščanju mnogih premogovnikov ni. Zelo pa se je obneslo soodločanje na socialnem področju, saj je ta sektor pod direktnim vplivom delavskih direktorjev. Če torej ocenjujemo celoten učinek soodločanja, lahko rečemo, da je soodločanje najbolj uspelo tam, kjer je njegov vpliv najmočnejši; zelo blizu resnice je ugotovitev, da je soodločanje odrinjeno v »samo socialno področje in da na drugih področjih nima nobenega vpliva.«²³

VI

Osnovni motiv (ne edini), da so nekatera nemška podjetja vpeljala soodločanje, je bil, da se iz družbenih in tehnoloških razlogov spremeni odnos delavca, da se delavski razred prek soodločanja integrira v obstoječi sistem, da se delavec

²¹ Voigt, Fritz: Die Mitbestimmung der Arbeitnehmer... Hamburg 1961, stran 478, rokopis.

²² Seidel Heinz: Die Willensbildung der mitbestimmten Montanunternehmen, Bund-Verlag 1965, stran 101.

²³ Ibidem, stran 105.

psihološko »subjektivizira«. Omenil sem že, da so bili motivi delavskih organizacij pri istem vprašanju širši. Zanimivo bi bilo torej videti, koliko je sistem soodločanja svoj namen glede učinkovanja na delavce tudi dosegel. Zadevne nemške raziskave²⁴ so se ukvarjale predvsem z naslednjimi vprašanji:

1. kaj imajo delavci za soodločanje,
2. ali so za soodločanje,
3. kaj pričakujejo od soodločanja,
4. kaj vedo o soodločanju,
5. kako ocenjujejo soodločanje?

Ad 1. Očitno je, da si delavci predstavljajo pod soodločanjem mnogo več, kot pa soodločanje dejansko daje. Mislijo, da gre za njihovo tudi *osebno* soudeležbo pri vsem kompleksu institucij, ki vodijo podjetja. Če delavci govorijo ali mislijo o soodločanju, si to predstavljajo kot celotnost možnosti za njih lastni vpliv in za vpliv njihovih predstavnikov tako v podjetju kot na višjih ravneh. Področje soodločanja si ne predstavljajo omejeno samo na socialne probleme, ampak tudi na vse druge probleme podjetja.

Ad 2. Odgovor na vprašanje, ali delavci hočejo soodločanje, je v rezultatih različnih raziskav sporen. V glavnem sodijo delavci, da je soodločanje »dobra stvar«. Nekatere raziskave kažejo, da hočejo delavci takšno soodločanje, ki bo bližje njihovem delovnemu mestu, to pa je v navzkrižju z obstoječim sistemom, ki ga podpirajo sindikati. Drugi znanstveniki zopet trdijo, da je to vprašanje napačno zastavljeno in da delavci hočejo predvsem soodločanje na vseh ravneh.

Ad 3. Delavci pričakujejo od soodločanja, na splošno gledano, »zboljšanje in spremembo svojega položaja«. Ševeda pri tem uvrščajo najvišje pričakovanja po večjem osebnem dohodku; sledijo delitev dobička, zagotovitev delovnega mesta, socialne ustanove, organizacija podjetja, soodločanje pri produkciji, personalna politika, razpoloženje v podjetju itd.

Ad 4. Precej važen faktor pri ocenjevanju učinka soodločanja je tudi stopnja, kako so delavci obveščeni o njegovem obstoju in funkcioniranju. Pri tem je zelo zanimivo dejstvo,

²⁴ Pomembnejši viri iz tega področja so do leta 1963 predvsem:

— Pirker Theo: *Arbeiter, Management, Mitbestimmung*; Stuttgart und Düsseldorf 1955.

— Popitz Heinrich: *Gesellschaftsbild des Arbeiters*, Tübingen 1957.

— Neuloh Otto: *Der Neue Betriebsstil*, Tübingen 1960.

— Blume Otto: *Zehn Jahre Mitbestimmung*, Köln 1961 itd.

da 25% delavcev sploh ne ve, da je v njihovem podjetju vpe-
ljano soodločanje. Približno 30% vprašanih ni vedelo, da je
v podjetju nadzorni odbor, 50% delavcem pa ni bilo znano,
da so v njem tudi zastopniki delavcev. Samo 16% anketiranih
je povezovalo obstoj tega organa s soodločanjem. Posebej so
bili značilni slabi rezultati raziskav o obveščenosti v rudni-
kih. Naloge delavskega direktorja so bile delavcem zelo ne-
jasne; samo 56% vprašanih ga je poznalo po imenu, »ker je
govoril pri neki slavnosti.«²⁵ Na podlagi takih rezultatov ugo-
tavljajo nemški sociologi, da ostaja soodločanje v zavesti de-
lavcev periferno, da ga imajo bolj za politično, ne pa za vsak-
danji pojav v njihovem delovnem okolju. Ugotavljajo pa, da
»pomanjkljivo poznavanje problema ne implicira pomanjka-
nja motivacije«.

Ad 5. Delavci so s sedanjo stopnjo soodločanja nezado-
voljni in nad njim razočarani. Samo slaba desetina jih misli,
da je soodločanje že pokazalo določene prednosti. Nekateri
druge raziskave ocenjujejo odnos do soodločanja bolj poziti-
vno, a ugotavljajo »stalno skepso« v odgovorih. Uvedba so-
odločanja ni spremenila mnenja delavcev o njihovem polo-
žaju. Komaj bi bilo moč trditi, da je soodločanje spremenilo
odnos med »onimi zgoraj in nami spodaj«.

Če torej analiziramo gornje odgovore, lahko ugotovimo,
da soodločanje ni kvalitativno spremenilo položajev ali »raz-
položenja« delavcev. Integriranost v obstoječi sistem se je
uvedba bolj med »elito delavcev« in med managerji. Vendar
pa lahko kljub temu ocenimo soodločanje kot pomembno
zmago delavskega razreda in njegovih organizacij.

TAŽO JANČAR

²⁵ Popitz Heinrich: Gesellschaftsbild des Arbeiters.

KAREL KOSIK

Dialektika morale in morala dialektike

1. Sistematično je treba razlikovati tiste filozofske struje, ki so v načelu zmožne razrešiti vse bistvene probleme človeka in sveta, vendar se zaradi omejenega časa osredotočajo le na nekatere od njih in prepuščajo kasnejšim rodovom možnost, da sčasoma zapolnijo vrzeli, od tistih filozofskih struj, ki jim »omejenost časa« daje le elegantno možnost, da priznajo ali zakrinkajo svoje pomanjkanje kompetentnosti za določena vprašanja.¹ Znano je na primer, da ni umetnostna teorija Plehanova nikdar pripeljala do resnične analize umetnosti in do določitve bistva umetnosti in njenih pogojev. Takšna analiza je vzbujala vtis, da bo zares ustvarila vse pogoje za reševanje resničnih estetskih vprašanj. Dejansko ni ta teorija nikdar prerasla pripravljalne faze in sicer ne zaradi omejenega časa, marveč zato, ker ji njeno izhodišče ni dopuščalo seči k resničnim problemom umetnosti. Naporna raziskovanja družbenih pogojev in ekonomskega ekvivalenta umetnosti, ki jih je opravil Plehanov, nikakor ne predstavljajo nujne predpostavke, s katere bi lahko odšli dalje in globlje, pač pa predvsem notranjo mejo, ki je ne more prekoračiti še tako naporno raziskovanje. Ali se bomo mi, marksisti, znašli v podobnem položaju ob obravnavanju vprašanj, ki zadevajo moralo? Morda naše obsojanje moralizma in moralističnega socializma ter tisto značilno nezaupanje, ki se pojavi v nas ob vsem, kar se nanaša na moralo, izdajata posredno priznanje naše *teoretične* nesposobnosti, da se spoprimeemo z določenim področjem človeške stvarnosti?

Tega vprašanja ne moremo zavriniti kar s preprosto trditvijo, da gre za znane diskusije o marksizmu in moralih, ki se je

¹ Poročilo na razpravi o temi »Morala in družba« v Gramscijevem inštitutu v Rimu, 22. do 26. maja 1964.

razvila v socialističnem gibanju ob koncu preteklega in v začetku sedanjega stoletja, saj sta značaj in raven te diskusije vprašanje prej pustila odprto, kakor pa ga argumentirala. Ta diskusija je namreč v resnici predvsem pokazala, da v primeru, če družbeno gibanje ponizamo preprosto na izkoriščanje človeških množic za dosego tega ali onega cilja oblasti in če politika postane družbena tehnika, temelječa na poznavanju mehanizma ekonomskih sil, da v tem primeru človekov pomen izpade iz bistva gibanja in se preseli v drugo sfero, ki transcendirata to gibanje: v etično sfero.

V trenutku, ko imamo zgodovinsko stvarnost za kraljestvo stroge vzročnosti in enoznačnega determinizma, v katerem proizvodi človeške *prakse* v obliki ekonomskega faktorja prevladajo nad človekom; v trenutku, ko zaradi »usodne nujnosti« in »železnega zakona« ti faktorji potiskajo zgodovino k določenemu cilju, v tem trenutku se znajdemo pred problemom, kako uskladiti to neizogibnost s človekovo aktivnostjo in smislom človekovega delovanja sploh. Te antinomije med zakonom zgodovine in človekovo dejavnostjo še nismo zadovoljivo rešili. Odgovori so se dolgo vrteli v okviru mehaničnega načina mišljenja, ki pripisuje človekovi dejavnosti bodisi funkcijo činitelja, ki pospešuje neogibni zgodovinski razvoj, bodisi funkcijo elementa, ki je nujno ločen (kot zobato kolo ali transmisijski vzvod) od delujočega zgodovinskega mehanizma. Na ta način smo prišli do začaranega kroga prakse in teorije. Zgodovinski proces je bil že na začetku dehumaniziran, to je, odvzeti so mu bili njegovi človeški pomeni, nadalje naturaliziran in reificiran, da bi nam postal predmet znanstvenega raziskovanja, ki je ravnalo z njim, kakor bi šlo za nekakšno socialno fiziko, imenovano sociologija ali ekonomski materializem, in za politično dejavnost, pojmovano kot družbena tehnika. Vendar je bilo kmalu ugotovljeno, da je takšno osiromaševanje zgodovine napačno in mnogo glasov je opozorilo, da smo pozabili na človeka. Ker pa kritika te napake ni bila nikdar dovolj temeljita in ker nikdar ni segla v jedro problema, to je v naturalizacijo in reifikacijo zgodovine, je opravila s to napako tako, da je probleme človeškega smisla zgodovinskega gibanja in družbene prakse prenesla v sfero individualne dejavnosti. In tako je bilo fetišistično pojmovanje zgodovine dopolnjeno z etiko. Zato se ne smemo začuditi, če se nam v taki situaciji pojavlja morala v odnosu do marksizma bodisi kot *tuj element*, ki zastavlja resno vprašanje filozofskemu materializmu Marxove teorije in dejansko daje tej teoriji popolnoma zgrešen filozofski temelj (na primer poskus povezovanja Kanta z Mar-

xom), bodisi kot *zunANJI privesek*, katerega površni teoretični značaj še bolj poudarja drugotni in obrobni položaj človeka glede na naturalistična in scientistična pojmovanja.

Zmožnost ali nezmožnost reševanja vprašanj morale in umetnosti na ustrezni filozofski podlagi je vedno v odnosu z določenim razumevanjem (ali pačenjem) dialektike, prakse, teorije resnice in človeka kakor tudi splošnega smisla filozofije. Določenemu pojmovanju zgodovine, *prakse*, določeni teoriji dialektike, resnice in človeka ustreza tudi določena vrsta morale, neki način razmišljanja in moralnega delovanja, tako da obstaja npr. ugotovljiv soodnos med mehanično pojmovano dialektiko, pragmatiskim pojmovanjem resnice in utilitaristično moralo. Vendar je mnogo pomembnejše, da določena *filozofska baza* daje večje ali manjše možnosti za obdelavo resničnih problemov in da potemtakem obstaja odnos med filozofskim temeljem nekega pojmovanja ter teoretskimi in praktičnimi mejami, ki jih iz njega izvirajoče presojanje ne more prekoračiti.

Razlogov za poraze, ki so jih doživeli številni poskusi razreševanja moralnih problemov na marksističnem področju, po mojem mnenju ne smemo iskati v dejstvu, da smo moralo podcenjevali, da smo jo zaradi nujnih praktičnih problemov zanemarili, da smo jo proučevali zgolj priložnostno in nesistematsko; iskati jih je treba prej v dejstvu, da so v izrazito filozofskih predpostavkah, izraženih v tem ali onem osrednjem pojmu, bile že vnaprej postavljene določene meje in določene kali pačenja, ki jih proučevanje, pa naj je bilo še tako poglobljeno in znanstveno, ni moglo premagati, ne da bi obenem preraslo tudi omenjeni značaj filozofskega temelja. Pretres vsakega delnega področja stvarnosti je vedno tudi istočasno preverjanje temeljnih načel, ki so nujna za analizo. Če ni dialektične oscilacije med hipotezami in verifikacijami rezultatov, če analiza pojavov ali problemov določenega področja temelji na nekritično prisvojenih predpostavkah in če problemi določenega področja ne navajajo k poglobljanju ali reviziji splošnih temeljev, potem nujno pridemo do teoretičnih neskladnosti. Te neskladnosti pa povzročajo, da je na različnih področjih znanosti mogoče poiskati ekonomske pojave, analizirati umetnost, razkrivati zgodovinske zakonitosti in govoriti o morali tem laže, čim bolj se oddaljujemo od terena, na katerem se zastavlja najvznemirljivejše vprašanje spoznanja — človek.

Teorija človeka je nujen pogoj za razvijanje moralnih vprašanj; teorija človeka pa je dostopna le v okviru odnosa

med človekom in svetom, kar spet zahteva razvijanje ustreznega modela dialektike, razrešitev problema časa in resnice itd. S tem ne skušamo poudarjati le pomembnosti naloge, ampak tudi in predvsem izraziti mnenje, da je rešitev specifičnih vprašanj, ki jih zastavlja morala, vezana — v položaju, v kakršnem smo — na pretres *osrednjih* filozofskih vprašanj marksizma, razen seveda, če smo zadovoljni z banalnimi ugotovitvami ali z eklektično kombinacijo scientizma in moralizma. Zmožnost ustrezne uporabe načel, ki jih je odkril marksizem, je elementarni temelj filozofskega mišljenja. Le na ta način so načela upravičena, saj si z njimi teorija pridobi nujno potrebno univerzalnost, ki ne dopušča privilegiranih položajev, in doseže potreben konkretni značaj, kajti vanj je vključen razmišljajoči in delujoči subjekt. Ta temelj je obenem tudi izredno koristen, saj daje teoretičnemu presojanju nesluteno bogastvo novih vidikov in obenem predstavlja prvi kriterij za preverjanje točnosti lastnih dognanj.

Kadar marksizem ne upošteva teh načel, se odpove eni svojih največjih prednosti. Marksizem je v kapitalistični družbi razgalil protislovja med besedo in dejanjem, med delom in veseljem, razumom in stvarnostjo, med zunanostjo in bistvom, med resnico in koristnostjo, med učinkovitostjo in vestjo, med interesi posameznika in zahtevami družbe, in se s to razgaljajočo kritiko sistematično navezal na osnovne težnje evropske misli; opisal je to družbo kot dinamičen sistem protislovij, katerega središče, vir in temelj predstavljajo izkoriščanje mezdne delo, nasprotje med delavskim razredom in kapitalom. Ko je tako razkril bakanal protislovij, pa je ostal odprt problem, kako razrešiti vsako teh protislovij, v drugi vrsti pa je ostal dvom, če razrešitev protislovij kapitalističnega sveta pomeni obenem tudi razrešitev bistvenih protislovij človekovega obstanka. Dokler marksizem ne bo uporabljal materialistične dialektike v svoji teoriji in praksi, bo to napaka, ki bo imela vsaj dve pomembni posledici. V prvi vrsti bo ta pomanjkljivost ustvarila ploden teren, na katerem bo lahko tu in tam vzknila alternativa med revolucionarnim zanosom, prepričanostjo v to, da bo revolucija rešila vsa protislovja človeške stvarnosti, in revolucionarno ter post-revolucionarno skepso, ki bo ugotavljala, da revolucija ni mogla rešiti nobenega teh protislovij.

V drugi vrsti marksizem ni izrabil sijajne priložnosti, da razvije eno osrednjih vprašanj dialektike, tisto, pri katerem je padel Hegel in ki je ključnega pomena za moralno dejanje. Mislim na vprašanje cilja zgodovine ali, z drugimi besedami, smisla zgodovine.

Marxu je bila marksistična dialektika orodje, ki naj razkriva in kritično opisuje protislovja kapitalistične družbe. Kadar pa začnejo marksisti raziskovati svojo teorijo in prakso, zamenjajo materializem z idealizmom, dialektiko z metafiziko, kritiko z apologetiko. V tem smislu moramo pojmovati zvestoma Marxu kot vrnitev k doslednemu presojanju in uporabi materialistične dialektike pri vseh pojavih sodobne družbe, vključno z marksizmom in socializmom. Nujno pa si je obenem zastaviti nalogo, da ugotovimo, zakaj se pravzaprav poraja zgoraj omenjena težnja k apologetiki, metafiziki in idealizmu.

Prvi rezultat takšne uporabe je trditev, da protislovja med besedo in dejanjem, med razumom in stvarnostjo, med moralo in zgodovinskimi dejanji, med nameni in posledicami, med subjektivnim in objektivnim obstaja tudi tam, kjer je odpravljena antinomija med delavskim razredom in kapitalom. Ali to pomeni, da je kapitalizem le posebna zgodovinska oblika teh protislovij, ki pa sama po sebi živijo nekje nad zgodovino in obstajajo kot taka v vseh družbenih formacijah? Ali pa morda, da socializem kot gibanje in kot družba obstaja še premalo časa, da bi bil zmožen videti vse posledice, ki jih bo glede omenjenih protislovij prinesla ta nova oblika človeškega sožitja in upravljanja družbe?

Ker odgovor na to vprašanje zahteva številne vmesne elemente, katerih obstanek in povezava bosta razvidna šele iz nadaljnje razlage, bomo za zdaj ugotovili, da že sam dejanski obstanek teh protislovij in njihovo razkritje osvetlujeta z novo lučjo odnos med tistim, kar je last razredov in last vsega človeštva, med tistim, kar je zgodovinsko spremenljivo, in tistim, kar je lastno vsemu človeštvu, med začasnim in večnim ali, skratka, med tistim, kar človek je, in med tistim, kar je družbena in človeška stvarnost. In ker je problem morale neolčljivo povezan s temi vprašanji, smo prišli do opredelitve teoretičnega izhodišča naših razmišljanj o marksistični morali. Skušali bomo torej razjasniti te probleme, izhajajoč iz nasprotij: a) med človekom in sistemom; b) intenzivnostjo in ekstenzivnostjo.

2. Sistem se ustvari že v stiku dveh oseb. Ali, točneje, različni sistemi ustvarjajo različne tipe odnosov med ljudmi, odnosov, ki so izraženi v svoji elementarni obliki in ki jih lahko opišemo v stiku dveh tipiziranih posameznikov. Fatalist Jaques in njegov učitelj pri Diderotu, gospod in sluga pri Heglu, ošabna dama in zviti trgovec pri Mendevillu predstavljajo zgodovinske modele človeških vezi, pri katerih odnos med človekom in človekom izvira iz položaja, ki ga ima

vsakdo od njih v celovitosti družbenega sistema. Kakšen je človek, kakšne so njegove duševne in razumske lastnosti, kakšen je značaj, ki mu ga mora podeliti ta ali oni sistem, da lahko deluje? Če sistem »ustvarja« in zahteva takšne ljudi, ki jih nagon sili iskati korist, ljudi, ki racionalno ali racionalizirano težijo k največjemu učinku (profita ali koristi), potem to pomeni, da so za njegovo delovanje zadostne te osnovne človeške lastnosti. Zoženje človeka na določeno abstrakcijo ni izvirno delo teorije, marveč zgodovinske stvarnosti same. Ekonomija je tisti sistem odnosov, v katerih se človek nenehno spreminja v ekonomskega človeka. Brž ko človek s svojimi dejanji vstopi v ekonomske odnose, je že ujet — popolnoma neodvisno od njegove volje in zavesti — v določenih odnosih in zakonih, v okviru katerih *deluje* kot *homo oeconomicus*. Ekonomija je sistem, ki skuša spremeniti človeka v *homo oeconomicusa*. V ekonomiji je človek aktiven le toliko, koliko je aktivna ekonomija, torej kolikor ekonomija *dela* iz človeka določeno abstrakcijo: pospešuje in poudarja nekatere njegovih lastnosti in zanemarja druge, ki so s staljša njenega delovanja odveč.

Ker torej družbeni sistem — pa naj nam pomeni ekonomsko-družbeno formacijo, ekonomijo, javno življenje ali sektorске odnose — požene v gibanje in ohrani v gibanju družbena dejavnost posameznikov in sicer s svojim obnašanjem in delovanjem, in ker torej ta sistem po drugi strani določuje značaj, obsežnost in možnost delovanja posameznikov, nastane iz tega zapletena reč, na podlagi katere sodimo, da sistem deluje popolnoma neodvisno od posameznikov, medtem ko se nam z druge strani dozdeva, da konkretna dejanja in obnašanje posameznikov nimajo prav nič skupnega z obstajanjem in razvojem sistema. Romantično omalovaževanje vloge sistema pozablja, da je problem človeka, njegove svobode in moralnosti vedno v tem odnosu med človekom in sistemom. Človek vedno obstaja v sistemu in je kot njegov del izpostavljen nevarnosti, da bo reduciran na določene funkcije in oblike. Toda človek je tudi nekaj več kot sistem in kot človek ne more biti zožen na ta ali oni stvarni sistem. Obstoj *konkretne*ga človeka je nekje med možnostjo, da bo reduciran zgolj na sistem, in zgodovinsko možnostjo preraščanja sistema, medtem ko sta njegova dejanska integracija in praktično delovanje uvrščena v sistemu okoliščin in zgodovinskih razmer.

Materialistična kritika je primerjava tistega, kar človek kot posameznik v tem ali onem sistemu lahko stori, mora storiti in dejansko dela, in postopkov, ki so mu predpisani, ali

razloženi z moralnimi kodeksi. V tem pomenu moramo priznati kot absolutno pravilno tisto mnenje, ki trdi, da je sodobna družba zakoreninjena v ekonomijo, pojmovano seveda ne v vulgarnem smislu ekonomskega faktorja, marveč v pomenu zgodovinskega sistema produkcije in reprodukcije družbenega bogastva. Neki moralni kodeks izjavlja, da je človek dober po naravi in da človeški odnosi temeljijo na medsebojnem zaupanju; toda sistem stvarnih odnosov med ljudmi, zakoreninjen v tem ali onem ekonomskem modelu, političnem ali javnem življenju, nasprotno temelji na nezaupanju v ljudi in se lahko obdrži pri življenju le s pomočjo dejstva, da podpira slabe strani človeškega značaja.

Na to protislovje med moralo in ekonomijo je mislil Marx, ko je razkril vzroke fragmentarnosti značaja in reifikacije človeka v kapitalistični družbi: »Da vsaka sfera presoja človeka z različnimi in nasprotnimi kriteriji, je vsebovano v samem bistvu alienacije; morala presoja z enega, nacionalna ekonomija z drugega stališča, saj je vsaka od njiju določena alienacija človeka in vsaka od njiju predstavlja posebno sfero alienirane dejavnosti človeka, vsaka od njiju si privzema alieniran odnos do druge alienacije.«

Ker človeku nalaga morala določene zahteve in ekonomija druge; ker prva teh sfer zahteva od človeka, naj bo dober in naj ravna z drugimi kakor s samim seboj, medtem ko ga druga sfera sili, naj ravna z drugimi kakor s konkurenti in s potencialnimi sovražniki v boju za pridobitev ekonomskih ugodnosti, v svojih naporih, da si zagotovi položaj v družbi, in v svojem boju za oblast, doživlja zato stvarno človekovo življenje niz konfliktnih situacij in človek v hipu, ko je potrebna konkretna rešitev vsake od njih, zadobi drugačen vidik in drugačen pomen, zdaj je podlež, zdaj heroj, zdaj se nam kaže kot licemerec, zdaj kot nedolžen idealist, zdaj je egoist, zdaj spet človekoljub itd. itd.

Od Rousseauja dalje se evropski kulturi nenehno zastavlja vprašanje: zakaj ljudje modernega sveta niso srečni? Ali ima to vprašanje kak pomen tudi za marksizem in je morda povezano z odnosom ekonomija-morala? Ta problem je poglobitnega pomena za vse filozofske in kulturne tokove, ki na ta ali oni način priznavajo povezavo med človekovim obstankom ter nastankom in določitvijo smislov, kar pa je spet popolnoma v skladu z marksizmom, saj pojmuje zgodovino kot počlovečenje sveta ali kot vtiskovanje človeških pomenov materiji narave.

Zakaj ljudje modernega sveta niso srečni? Ker so sužnji samoljubja, odgovarja Rousseau; ker so oholi, odgovarja

Stendhal.² Kako bo na to vprašanje odgovoril marksizem? Ali bo preložil vso odgovornost na materialno bedo in pomanjkanje? Na temelju teh kategorij modrujeta vulgarni sociologizem in ekonomizem, ki nista razumela filozofskega pomena prakse in zaman iščeta avtentičnega posredovalca med ekonomijo in moralo. S poenostavljenega stališča vsa dejstva, ki so v zvezi z bedo, materialnim pomanjkanjem in izkoriščanjem, čeprav upravičeno poudarjana, izgubljajo svoje realno mesto v modernem svetu, ker so ločena od njegove globalne strukture. Zakaj ljudje modernega sveta niso srečni? To vprašanje, ne pomeni, da nesreča človeka zadene in kakor je to pri slučajnih dogodkih: bolezen, izguba bližnjega, prezgodnja smrt, — ovira tok njegovega življenja; prav tako tudi ne predstavlja romantične utvare, po kateri naj bi sodobni človek izgubil zaklad, ki ga je imel v prejšnjih dobah. V navedenem vprašanju se kaže protislovje med resnico in nesrečo; kdor pozna resnico in vidi stvarnost takšno, kakršna je, ne more biti srečen; kdor je v modernem svetu srečen, ne pozna resnice in gleda stvarnost skozi prizmo konvencij in laži. To nasprotje mora razrešiti revolucionarna praksa.

Stendhalova »oholost« in Rousseaujevo »samoljubje« zadevata v živo mehanizem dejanj in obnašanj modernega človeka, saj ga potiska od ene stvari k drugi, od enega užitka k drugemu absolutna nenasitnost, ki spreminja ljudi, stvari, vrednote, spreminja čas v navadne prehodne cilje ali začasna stanja brez lastnega notranjega pomena in katerih edini smisel je v dejstvu, da opravljajo nekaj, kar je zunaj njih samih.

Vsaka stvar je le preprost impulz ali pretveza za prehod k naslednji in različni stvari, tako da človek postane bitje, ki ga preganja nikdar potešeno poželenje. A niti to poželenje ni izvirno, saj se ne poraja iz spontanega odnosa do stvari, ampak iz primerjanja in površnega ocenjevanja, s katerim meri človek sebe skozi druge in druge skozi sebe.

Vsekakor tisto, kar je v obnašanju in delovanju ljudi razlog, obstaja v objektivnem svetu kot »zakon stvari«. Želja po profitu, ki se v kapitalistovi vesti pojavlja kot razlog njegovih dejanj, je interioriziran proces vrednotenja kapitala. Zakaj ljudje modernega sveta niso srečni? Rousseau in Stendhal odgovarjata na temelju psiholoških kategorij. Marx odgovarja z opisom sistema, v katerem se oholost, samoljubje, metafizična želja (Girard), jeza (Schelers), nemir in izpraznjenje, spreminjanje najvišje dobrine v privid in povzdi-

² R. GIRARD: *Mensonge romantique et vérité romanesque*. Paris 1961.

govanje privida na raven najvišje dobrine pojavljajo kot interiorizacija ekonomske strukture. Spreminjanje vseh vrednot v navadne prehodne momente pri splošni in absolutni dirki k drugim vrednotam ima za posledico izpraznjenje življenja; degradacijo ideje sreče na izobilje, degradacijo razuma pa na racionalno manipulacijo s stvarmi in ljudmi; to vsakdanje ozračje modernega življenja, ki zamenjuje sredstvo s ciljem in cilj s sredstvom, je zakoreninjeno v ekonomski strukturi, ki jo lahko izrazimo s preprostim obrazcem: denar — blago — več denarja. Če je moderni svet, v katerega okviru vstaja vprašanje »zakaj človek ni srečen«, opredeljen s stavkom »izenačevanje namesto dejanske skupnosti« (Marx, *Grundrisse*, str. 79), mora zgodovinska praksa spremeniti strukturo sveta, da jo bomo lahko opredelili takole: »dejanska skupnost namesto izenačevanja«.

V vsakdanjem življenju obstaja resnica poleg laži in dobro ob slabem. Da bi se v njem lahko rodila morala, je treba razlikovati dobro od slabega, je treba postaviti dobro proti slabemu, slabo proti dobremu. Človek to razlikovanje izvaja v svojem ravnanju in dokler njegova dejavnost izvaja to razlikovanje, je na ravni moralnega življenja. Dokler človeško življenje poteka na sredi med dobrim in slabim, se pravi v nerazlikovanju med enim in drugim, tam, kjer se dobro in slabo zlivata v slabo enoto, gre za življenje, ki je izven morale, ki je samó obstajanje.

To življenjsko razsežnost, v kateri človek opravlja svoje delo, prevzema svoje javne in zasebne naloge brez razlikovanja med dobrim in slabim, bi lahko ustrezno opisali z izrazi: dostojno življenje, poslušnost, marljivost, vztrajnost pri delu itd. Le če zanemarimo to dejstvo, se lahko začudimo, da osebe, ki so v okrilju svoje družine, v svojem poklicu in svojem okolju »anständig« in »tüchtig«, lahko postanejo zločinci, kakor hitro pridejo iz te sfere in kakor hitro delujejo izven nje.

Moralno obnašanje obstaja v razlikovanju med dobrim in slabim. Tako obnašanje torej predpostavlja poznavanje dobrega in slabega ali vsaj zavestno opredelitev dobrega in slabega. Ali se torej lahko prikopljemo do razlikovanja med dobrim in slabim samo z dejanji in obnašanjem? Ali se morda moralnost začne pri dobrih namenih, čisti vesti, moralni duši ali jo mogoče imamo le v rezultatih obnašanja, v njegovih sadovih in posledicah.

»Lepa duša« uteleša en vidik tega nasprotja. Ker se »lepa duša« boji možnih posledic svojih dejanj in se jim hoče ogniti, ker torej ne mara povzročati slabega drugim in sebi,

se umakne vase in le njena dejanja kažejo dejavnost njenega notranjega razsodišča — dejavnost vesti. Ta vest sama o sebi ve, da je krepostna, ker nikomur ni storila slabega. Od tod ji poblastilo, da o vsem, kar je izven nje, razsoja s kriteriji lastnih postav, da torej ocenjuje svet s stališča čiste vesti. »Lepa duša« ni povzročila zla, ker ni bila dejavna. In prav zato, ker ni bila in ker ni dejavna, trpi zlo in ga opazuje. Njeno obnašanje čiste vesti je pasivno opazovanje zla.

Komisar je antiteza »lepe duše«. Komisar kritizira čisto vest »lepe duše« zaradi njene hinavščine, saj dobro ve, da je vsako dejanje igrača zakonov, ki spreminjajo nujno v slučajno in obratno, tako da vsak kamen, ki pade iz roke, postane hudičev kamen.

Komisarjeva načela so dejavnost in zatiranje zla. Ker zlo pač obstaja na svetu, vidi komisar v svetu priložnost, da mu vsili svoja reformatorska prizadevanja. Zaradi dejstva, da hoče spremeniti ljudi, ne da bi pri tem spreminjanju spremenil samega sebe, se mu pri razvoju njegove dejavnosti vedno bolj utrjuje predsodek, da je njegova dejavnost tem bolj uspešna, kolikor bolj je predmet njegovega spreminjanja in vzgoje pasiven. Komisarjeva dejavnost na ta način izzove pasivnost ljudi in tako ustvarjena pasivnost spet postane pogoj obstanka in upravičenost smisla komisarjeve dejavnosti. Reformatorski nameni se na ta način sprevržejo v deformatorsko prakso.

Po nekaterih vidikih nas komisar spominja na revolucionarja, vendar gre le za navidezno podobnost. Tista malenkostna povezava, ki med njima dejansko obstaja, je predvsem v nastanku te dejavnosti, saj s tega stališča predstavlja komisar etapo v razvoju, ki vodi od revolucionarja k birokratu.

Opis te vrste moralne dejavnosti je važen zato, ker nam ta dejavnost osvetli mehanizem procesa, v katerem se dialektična enotnost razkroji v toga nasprotja. Ta proces nas bo zanimal še v nadaljnjem razmišljanju, vendar je dobro, da že zdaj opozorimo nanj. V revolucionarni praksi, v okviru katere ljudje spreminjajo okoliščine in se vzgojitelji vzgajajo, se prikaže staro nasprotje med odnosi in ljudmi, po kateri so ljudje togo razvrščeni v dve med seboj strogo ločeni skupini. Ena od njiju je nad družbo, kakor pravi Marx v tretji tezi o Feuerbachu, in uteleša razum in vest te družbe.

Antiteza »lepe duše« in komisarja izraža antitezo med moralizmom in utilitarizmom. Za razlikovanje med dobrim in slabim je moralizmu odločilna instanca glas vesti, utilitarističnemu realizmu pa sodba zgodovine. Pri tem nasprotju in pri tej obojestranski osamitvi sta obe instanci zelo proble-

matični. Kako naj vem, da se glas moje vesti ne moti, in kako naj bi v okviru svoje vesti preveril njeno avtentičnost? Ali morem v okviru svoje vesti presoditi, če je ta glas res moj ali pa je morda tuj glas, ki govori v imenu mojega jaza in uporabljaja mojo vest za svoje orodje? Ali pa morda predstavlja to vrhovno instanco sodba zgodovine? Ali sodbe tega razsodišča niso prav tako problematične kakor glas vesti? Sodba zgodovine pride vedno *post festum*. Lahko presoja in razišči, ne more pa popraviti krivice. Razišče zgodovine lahko presodi storjena dejanja za zločine ali samovoljnosti, toda razišče ne vrne življenja njihovim žrtvam, ne lajša muk, ki so jih pretrpele pred smrtjo. Sodba zgodovine torej nikdar ni dokončna sodba. Vsako zgodovinsko obdobje ima svoje razišče in njegove sodbe so prepuščene revizijam, ki jih bodo izvedla sledeča zgodovinska obdobja. Absolutna sodba razišča zgodovine lahko postane v nadaljnjem zgodovinskem razvoju sila relativna. Razišče zgodovine nima avtoritete »poslednje sodbe« krščanske teologije in predvsem nima nje-nega dokončnega in nepreklicnega značaja. »Poslednja sodba« je eden izmed elementov, ki prinašajo krščanski morali absolutni značaj in jo branijo pred relativizmom. Bog je drugi element, ki ji podeljuje absolutni značaj. Kakor hitro se teološka zamisel »poslednje sodbe« spremeni v svetovno zamisel končnosti zgodovine, ki jo bo kritika kasneje ocenila kot posredno kapitulacijo filozofije pred teologijo, in kakor hitro se ugotovi, da je »bog mrtev« (der Gott ist tot), se strukture, ki nosijo absolutno moralno zavest, zrušijo in zmagoslavje slavi moralni relativizem.

V medsebojnih odnosih med ljudmi in v odnosih med človekom in človekom igra krščanski bog vlogo absolutnega posredovalca. Bog je posredovalec, ki dela iz drugega človeka mojega bližnjega. Ali torej izguba boga pomeni konec posredovanega odnosa med ljudmi in vzpostavitev neposrednih odnosov med njimi? Če je bog mrtev in je potemtakem človeku vse dovoljeno, ali potem odnosi med ljudmi temeljijo na neposrednem stiku, v okviru katerega se kažejo in uresničujejo njihovi pravi značaji in njihova prava narava? Tako dolgo, dokler ne bo materialističnih razlag stavka »bog je mrtev« in materialistične razlage zgodovine te smrti, bomo plen vulgar-nih nesporazumov in idealističnih mistifikacij. Bog je metafizični posredovalec med ljudmi. Ukinitev ali prenehanje te metafizične oblike še ne ukine (avtomatično) posredovanje ali metafizike. Metafizično posredovanje lahko nadomesti fizično posredovanje, to pa spet postane metafizično, bodisi da gre v naših časih za neprikrito nasilje ali za prikrito z abso-

lutnim posredovanjem odnosov med ljudmi (država, teror), bodisi da gre za družbo kot reificirano stvarnost, ki se je vzdignila nad svoje člane, torej nad svoje konkretne posameznike, in jim predpisuje okus, porazdelitev in ritem življenja, moralo, dejanja itd.

3. Krščanska zamisel boga in »poslednje sodbe« je podeljevala vsakemu dejanju dokončen in enoznačen pomen. Vsako dejanje je bilo dokončno in enoznačno postavljeno ali na stran dobrega ali na stran slabega, ker je obstajal absolutni razsodnik, ki je izvajal to razlikovanje, in ker je bilo vsako dejanje v neposrednem odnosu z večnostjo, torej s poslednjo sodbo. Ko se te zamisli zrušijo, izgine tudi svet enoznačnosti in ga zamenja svet mnogoznačnosti. Ker zgodovina ni končna in ker se ne izlije v apokaliptično polnost, pač pa je odprta vedno novim možnostim, človekova dejanja izgubijo svoj enoznačni pomen. Dejstvo, da zgodovina nima konca, povzroča, da se določeno dejanje ne izčrpa do konca v svojih neposrednih posledicah, da pride v spor s človekovim razumom, ki si želi enoznačnega delovanja. Mnogoznačnost stvarnosti, ki se pri vsakem dejanju odpira v možnost dobrega in v možnost slabega in sili ljudi v svobodo, pride v spor s človekovo metafizično željo, temelječo na verovanju, da je zmaga dobrega in resnice zagotovljena, torej zaupana oblasti, ki je vzvišena nad delovanjem in razumom posameznega človeka.

Ker pa zgodovina ne daje absolutnega jamstva za zmago dobrega in pravičnosti in ker človek ne more v nobenem pojavu vesoljstva razbrati upravičeno gotovost v zmago dobrega nad slabim, zato metafizični želji, ki smo jo omenili, lahko ustrezemo le izven racionalnosti, tj. v veri. Ker pa je vera v boga v sodobnih časih zastarela, je bila zamenjana z vero v drug metafizični nadomestek — prihodnost. S pomočjo te vere si prihodnost pridobi značaj metafizične iluzije, sama prihodnost je reificirana.

Ko je dialektika razkrila protislovja sodobne stvarnosti in jo predstavila kot gigantski sistem protislovij, se je menda sama nenadoma prestrašila svojega poguma in je, ker je vedela, da nima pri roki sredstev za razreševanje teh protislovij in ker za nobeno ceno ni hotela podleči ironičnemu skepticizmu, prepustila njihovo rešitev prihodnosti.

Prihodnost je sodba, ki potrebuje zmago dobrega nad slabim in, z drugimi besedami, do zmage dobrega nad slabim pride s pomočjo sodb o prihodnosti. Zdi se, da vsaka doba, kolikor manj se izkaže za zmožno dejansko rešiti svoje probleme in svoja protislovja, tem bolj zahteva, naj se rešitev prepusti prihodnosti. Ta metafizična vera v prihodnost pre-

zira sedanost, ji jemlje vsakršen avtentičen pomen edine realnosti za empiričnega posameznika, jo ponižuje na navaden začasen element in na funkcijo še ne ostvarjenega dejstva. A če prenašamo ves pomen v svet, ki še ne obstaja, in če svetu, ki obstaja in ki je za obstajajočega posameznika edini resnični svet, vzamemo njegov pomen, saj mu dopuščamo neki smisel le v njegovem funkcionalnem odnosu s prihodnostjo, potem znova naletimo na nasprotje med resničnim svetom in umišljenim svetom.

Prihodnost kot mitološka afirmacija resnice in dobrega, prihodnost, v kateri iščemo zatočišče pred pesimističnim skepticizmom, se nam sama spremeni v pesimizem, saj ponižuje človekov stvarni empirični svet na navaden izmišljen svet in postavlja stvarni in avtentični svet šele tja, kjer se konča izkustvo in oblast empiričnih posameznikov.

Uradni optimizem, ki spreminja obstoječe začasno slabo v relativno, s tem da ga postavlja v odnos z neobstoječim absolutnim dobrim prihodnosti, je v resnici prikrit in hinavski pesimizem. Če prenašamo najvišje vrline v prihodnost, kjer jih empirični posameznik ne more preveriti, ali če so vključene v onostranski idealni svet, v obeh primerih jemljemo človeku svobodo in možnost, da bi uresničil te vrline takoj in za samega sebe. Nezmožnost ustvarjanja najvišjih vrlin v empiričnem svetu ljudi nujno vodi k skrajni obliki skepticizma: k nihilizmu.

V svetu, v katerem so se najvišje vrline razblinile ali glede na katerega obstajajo le kot nedosegljivo območje idealov, v takem svetu človeško življenje samo izgubi smisel in medsebojni odnosi med ljudmi se sprevržejo v absolutno brezbržnost. V svetu, v katerem dejanja vsakega posameznika niso bistveno povezana z možnostjo uresničitve dobrega, se moralni predpisi spremenijo v hinavščino in posameznik v svojih dejanjih vrednoti *enotnost sebe in dobrega* z vidika tragičnega konflikta in tragedije.

Dialektika lahko upravičuje moralo, če je sama morala. Morala dialektike je zajeta v njeni lastnosti *kontinuumu*, ki se v svojem destruktivnem in združujočem procesu ne ustavi pred ničemer in pred nikomer. Narava in območje sfer, ki jih dialektika pušča izven tega procesa, ustrezata stopnji njene nedoslednosti in amoralnosti.

S stališča našega problema je nujno poudariti tri temeljne vidike destruktivnega in združujočega dialektičnega procesa. Dialektika je najprej destrukcija psevdokonkretnega, pri čemer razpadejo vsi togi in reificirani sestavi material-

nega in duhovnega sveta, ki se pojavljajo kot stvaritve in zgodovinske oblike človeške *prakse*.

Drugič, dialektika je razkrivanje protislovij stvari s samimi seboj, je torej dejavnost, ki kaže in opisuje svoja protislovja, in jih ne skriva.

Tretjič, dialektika je izraz gibanja človeške *prakse*, kolikor bi to gibanje lahko označili s terminologijo nemške klasične filozofije kot oživljanje in pomladitev (*Verjüngen*) — pojma predstavljata antitezo atomizaciji in mrtvičenju — ali s sodobno terminologijo kot totalizacija.

Protislovja človeške stvarnosti se spreminjajo v toga nasprotja, če so brez sile sinteze, ki jo predstavlja človeška *praksa* kot totalizacijo ali oživljanje. Toga nasprotja so stvarna zgodovinska dejstva ali, točneje, toge formacije človeške *prakse*, ki zgodovinsko obstajajo, in resnična dialektika se začne tam, kjer se zahteva ali praktično uresničuje prehod od togih nasprotij k dialektični enotnosti antitez ali destrukcija dialektične enotnosti v dana nasprotja. Materialistična dialektika zahteva enotnost tistega, kar gre razredom, in tistega, kar gre vsemu človeštvu, skozi teorijo in predvsem prakso revolucionarnega gibanja. Toda stvarni zgodovinski proces se razvija tako, da ta enotnost bodisi nastaja s totalizacijo antinomij, bodisi nasprotno, z razbijanjem v osamljene in nasprotujoče si pole. Osamitev tega, kar gre razredom, glede na to, kar gre vsemu človeštvu, vodi v sektaštvo in v birokratsko pačenje socializma; osamitev tega, kar gre vsemu človeštvu, glede na to, kar gre razredom, vodi v oportunistem in v reformistično pačenje socializma. V prvem primeru to razbitje proizvede surovi moralizem, v drugem nemočni moralizem, prvič vsebuje birokratsko pačenje stvarnosti, drugič kapitulacijo pred spačeno stvarnostjo.

Seveda je razlika, če se zavedamo dialektične enotnosti tistega, kar gre razredom, in tistega, kar gre vsemu človeštvu, in če uresničujemo to enotnost v stvarnem svetu. V prvem primeru gre za teoretično delo, ki zahteva intelektualen napor, v drugem za zgodovinski proces, ki se uresničuje v znoju in krvi, v zablodah in slučajnostih. Toda odnos med teorijo in prakso je v tem primeru odnos med nalogami, ki jih priznavamo za možne v človeškem napredku, in med možnostjo sposobnostjo in neogibnostjo in neogibnostjo njihove rešitve.

Ker dialektika ne razglašča protislovij človeške stvarnosti, da bi kapitulirala pred njimi in jih imela za nasprotja, v katerih bo človeški posameznik tlačjen na veke, in ker tudi ni zmotna totalizacija, ki prepušča prihodnosti nalogo, da reši ta protislovja, zato je osrednje vprašanje, ki si ga zastavlja,

vprašanje obstoječe povezave med razkrivanjem protislovij in možnosti njihovega razreševanja. Toda dokler bo *praksa* veljala za prakticizem, za ravnanje z ljudmi ali za navaden tehnični odnos z naravo, je ta problem nerešljiv, kajti alienirana in reificirana praksa ni totalizacija in oživitev in, v tem smislu, zgodovinsko ustvarjanje »lepe totalnosti«, pač pa atomizacija in mrtvičenje, ki nujno povzročata nepremagana nasprotja učinkovitosti in morale, koristnosti in izvornosti, sredstev in ciljev, resnice posameznika in potreb abstraktne celote itd.

Problem morale postane tako vprašanje odnosa med reificirano in humanizirano *praks*o, med fetišistično in revolucionarno *praks*o.

Prevedel Maks Veselko

BERTRAND RUSSELL

»Osvajanje sreče«

Založba MINERVA v Subotici je letos v knjižni zbirki BUKTINJA izdala knjigo britanskega filozofa in matematika Bertranda Russella CONQUEST OF HAPPINESS (B. Rasl, Osvajanje sreče). Uvodno študijo Bertrand Russell — osebnost, filozof in humanist je napisal dr. Arif Tanović. Ta tekst nudi tudi filozofsko manj izobraženemu človeku dovolj jasnih in razumljivih informacij o mislečevih ustvarjalnih prizadevanjih. Še posebej je posvetil pisec študije pozornost Russellovim nrvstvenim in socialno-političnim idejam; te so na svojevvrsten, poljuden in pristen način utelešene v knjigi CONQUEST OF HAPPINESS.

To »jasno in razumljivo razglabljanje o smislu življenja in o človeški sreči« je že peta knjiga velikega misleca, ki je izšla zadnja leta v Jugoslaviji. Drobna knjižica Pamet in atomska vojna, ki nam predstavlja Russella kot političnega misleca in borca za mir, je izšla pri Cankarjevi založbi, poljudnoznanstveno delo ABC relativnostne teorije pri Savremeni školi, dragoceno logično pa spoznavno-teoretično delo Človeško znanje (točneje — vedenje) pri Nolitu in obsežna Zgodovina

zahodne filozofije pri Kosmosu. Upamo, da bodo naše založbe še naprej posvečale dovolj pozornosti obsežnemu in raznolikemu Russellovemu opusu, katerega vrednosti in pomena ni mogoče zmanjševati z nobenim prepričljivim argumentom; (tudi pričujoča knjiga nam dokazuje, da je treba precej razširjeno mnenje o relativno šibkejšem Russellu-moralistu jemati s precejšnjo rezervo).

Predvsem gre za intenzivno in široko, skozi vsa desetletja našega stoletja trajajoče in razvijajoče se miselno snovanje, ki je bilo v nenehnih zvezah in antitezah z meščansko filozofsko tradicijo in sodobnostjo, z znanostjo in kulturo meščanskega sveta nasploh. Gre tudi za dolgoletno popotovanje »zdravega razuma« po zapletenih poteh dejanskosti, »praktičnega« vsakdanjega življenja. (The conquest of happiness je delo, ki išče oporne točke za vsestransko zdravo, srečno in uravnoteženo življenje ljudi, vsebuje izkustvene obrazce za današnji in jutrišnji dan in tako sodi v tisto kategorijo knjig, ki se poskušajo čimbolj približati živemu človeku.)

Bertrand Arthur William Russell je napisal to delo v

svojem oseminpetdesetem letu starosti, leta 1930, štiriintrideset let po izidu svoje prve knjige (*German social democracy*, 1896) in svojega prvega pomembnega članka (*The logic of geometry*). Te časovne determinante govore same po sebi, da knjige ni pisal človek, ki bi mu manjkalo življenjskih in — še posebej — miselnih izkustev. Življenjski realizem v delu, pretkan z nitmi svojevrstnega »zahodnega demokratizma in antikonservatizma, nas piscu močno približuje. Časovnih, prostornih in idejnih distanc ob branju skoraj ne občutimo, čeprav so.

Knjiga je odlično komponirana. Prvi del, *Vzroki nesreče*, vsebuje devet poglavij, ki kot bolj ali manj sklenjene vsebinske celote govore o momentih in strukturah neugodja, kakršnega doživljajo ljudje dandanes (Zaradi česa so ljudje nesrečni?, Byronska nesreča, Tekma, Dolgočasje in vznemirjenje, Utrujenost, Nevoščljivost, Čustvo grešnosti, Pregarjavica in Strah pred javnim mnenjem). V osmih poglavjih drugega dela, *Vzroki sreče*, poskuša pisec opozoriti na vse tisto, kar ugodno deluje na posameznika in na medčloveška razmerja, na različne vzvode osrečevanja in samoosrečevanja (Je sreča še mogoča?, Elan, Naklonjenost, Družina, Delo, Brezosebni interesi, Napor in resignacija ter Srečni človek). Skupno vsem tem poglavjem je obilje odličnih psiholoških pa etičnih opazanj.

Na tem mestu ni mogoče dovolj urejeno posredovati vseh temeljnih tez dela, navedemo lahko le nekaj bolj ali manj poudarjenih obeležij:

— nasprotovanje prazni in praznoverni morali in vzgoji, ki so jo »ustvarili duhovniki in duhovno podrejene ženske«; v zvezi s tem protest zoper življenjski položaj žensk in meščanski družbi;

— zavračanje osebnostnega egocentrizma in itrovertiranosti ter (v soglasju s tem) prepričanje, da je harmonična osebnost le tista, ki je dejavno obrnjena navzven;

— trditev, da je vsaka nesreča, vsaka situacija neugodja pogojena z razkrajanjem ali z odsotnostjo celote človeka in družbe, z nepričujočnostjo združujoče sile objektivnega zanimanja in naklonjenosti, ki posameznika organsko in tvorno vključuje v družbo;

— svarilo, da človek ne sme vztrajati pri lažnih prepričanjih in naivnih upih, čeprav bi mu ti nekaj časa lahko služili za osnovo nekega relativnega in labilnega zadovoljstva;

— nasvet staršem, naj skušajo čim globlje razumeti resnične otrokove težnje in naj si oblikujejo edino mogoče sodobno stališče, stališče spoštovanja in poučene objektivnosti;

— prepričanje, da je vsako razočaranje le bolezen, ki jo je treba »čimprej ozdraviti, ne pa jo razglašati za neko višjo obliko modrosti«;

— nasvet, naj človek nenehno razširja svoja zanimanja; trudi naj se, da bodo njegove »reakcije na stvari in osebe, ki ga zanimajo, čim bolj prijateljske in čim manj sovražne«;

— protest zoper onemogočanje mladih ljudi, zoper zatiranje in ugonabljanje talentov in genijev, zoper provincialni kretizem.

Z navajanjem takšnih — pozitivnih in progresivnih — filozofovih stališč, bi lahko še nadaljevali, vendar to ni potrebno, kajti kar naprej bi se pričevali o istem: Russell je optimist in realist, ki ni pripravljen niti trohice empirične možnosti za de jansko človekovo ugodje in srečo žrtvovati nekemu abstraktnemu načelu ali temni špekulaciji.

Pisec se zavzema za sodelovanje, prijateljstvo, kultiviranost in delavnost, zavrača pa predsodke, konvencionalnost in topost v odnosih med ljudmi in v ljudeh samih. Afirmativni, negacijski in sintetični momenti njegove kritike skoraj nikjer ne prerasčajo liberalnih, **po vsem** meščanskih, miselnostnih okvirov, pa imamo vseeno pred

seboj prepričljivo podobo. Misleca nenehno potrjujejo njegove prvine: poslušaj za stvarnost, ogromno znanje, ostrina duha, poštenost. Kako nenavadna je npr. opredelitev V. I. Lenina, če upoštevamo, da jo je napisal britanski mislec l. 1930: »Ustvarjanje neke organizacije je lahko najbolj pomembna dejavnost. To velja tudi za delo majhnega števila državnikov, ki so posvetili svoje življenje spreminjanju kaosa v urejenost, katerih najvišji tip našega časa je Lenin.«

Knjiga je napisana lepo in duhovito: pestre domislice, preprosti pa zgovorni primeri, jedke zbadljivke, nenehno navzoče pristno človekoljubje...

Čudovite in plodne igre duha!

VLADO SRUK

Simpozij »Aktualni problemi politične znanosti«

Visoka šola za politične vede v Ljubljani je priredila 18. in 19. I. 1965 simpozij o aktualnih problemih politične znanosti. Udeležila se ga je večina slovenskih strokovnjakov s področja pri nas sicer še mlade politične znanosti (politologije), navzoči pa so bili tudi številni vidni delavci s področja tistih družbenih znanosti, ki so še posebej tesno povezane s politologijo, kot npr. sociologija, filozofija, ekonomija in pravo. Posebej je vredno omeniti pozornost, ki so

jo za ta strokovno-znanstveni sestanek predvsem mlajše generacije slovenskih delavcev na področju družbenih ved pokazali s svojo udeležbo in prispevki k razpravi številni naši vidni politični in družbeni delavci.

Pismene prispevke za simpozij so pripravili: A. Bibič: *Nastanek, vsebina in perspektive politične znanosti*; S. Dolanc: *Aktualni problemi pedagoškega in znanstveno-raziskovalnega dela na VŠPV v Ljubljani*; J. Stanovnik: *Ekonomika in politika*;

I. Hvala: *Politične integracije*; F. Jerman: *Nekaj misli o odnosu med filozofijo in politiko*; Z. Roter: *Politika in religija v socialistični družbi*; L. Kejžar: *O delovanju interesnih združenj v našem političnem življenju*; J. dr. Goričar: *Teze o birokraciji kot posebnem sloju v sodobnih družbah*; F. Vreg: *Politični proces in množično komuniciranje*; B. Mrak: *Problem intelektualcev pri Gramsciu*; Z. Mlinar: *Nekateri strukturalni vidiki oblasti v lokalni skupnosti*; A. dr. Lah: *O nekaterih problemih in nalogah družbene in politične geografije*; S. Šivic: *Vzgoja upravnopolitičnih kadrov v našem visokoškolskem sistemu*; S. Kranjc: *Nekaj vidikov proučevanja političnih partij*; G. dr. Kušej: *Politične stranke in ustava*; V. dr. Rus: *Za polnejšo vlogo kritike*; A. Gruden: *Marx in Engels o partiji*; T. dr. Žun: *Problemi partije v novejši teoriji italijanskih komunistov*; M. Rožič: *Družbenopolitične funkcije Zveze sindikatov*; G. Stanič: *Nekateri vidiki družbenopolitičnega udejstvovanja mladine*; N. Toš: *Samoupravljanje kot družbeni odnos*; C. Znidaršič: *Komunisti in samoupravljanje*; S. Podmenik: *O javnosti in kritiki v novem statutu ZKJ*; P. Klinar: *Problem delovnih metod občinskih komitejev*; B. Strmčnik: *Struktura tovarniških komitejev ZK in njihov vpliv na vsebino dela ter na njihovo vlogo v gospodarskih organizacijah*; J. Kuzma: *Samoupravljanje in osnovne organizacije ZK v gospodarskih organizacijah*; A. Kores: *Aktivnost in vključevanje*; R. Roter: *Spremljanje strukturnih sprememb in aktivnosti članov ZK*; S. Amon: *Nekateri proble-*

mi kibernetike in znanstvene informacije na področju družbenih ved ter poizkus njihove rešitve.

V razpravi so sodelovali mnogi udeleženci simpozija. V diskusiji je sodeloval tudi Edvard Kardelj, ki je obširno obravnaval problematiko družbene kritike v samoupravni družbi. Tudi V. Tomšič, S. Kavčič in A. Vratuša so prispevali svoje misli k razpravi o odnosu med politologijo in politično prakso in k nekaterim drugim vprašanjem, obravnavanim v referatih in razpravi.

Simpozij je, kot je razvidno iz navedenih prispevkov, zajel dokaj širok krog vprašanj. To je razumljivo, saj je bilo to prvo srečanje slovenskih politologov in je bil namen simpozija nakazati in obravnavati čim širši spekter aktualnih problemov politične znanosti. Pokazal je, da dela tudi na področju politologije v Sloveniji več perspektivnih raziskovalcev in da torej tudi na tem področju družbenih znanosti dohitevamo (oziroma bolje rečeno hočemo in skušamo dohitevati) moderen razvoj v svetu. Očitno je namreč, da zlasti v razmerah *zavestnega* družbenega razvoja ne more in ne sme biti politike, ki bi ne temeljila na ustreznih znanstvenih opazovanjih in ugotovitvah, ki bi ne upoštevala znanstvenih opazovanj in ugotovitev predvsem družbenih ved in še posebej opazovanj in proučevanj pojavov in procesov v politični sferi. Prav ob tem pa je simpozij opozoril na nujno povezanost med politično prakso in politično znanostjo — ki ni nič drugega, kot le posebna afirmacija splošnega razmerja med

teorijo in prakso. Le politika, ki zna upoštevati ugotovitve družbenih znanosti, jih izkoristiti in računati z njimi — torej še posebej tiste vede, ki proučujejo t. i. politično sfero — bo tudi optimalno uspešna sredi izredno zapletenih gibanj in procesov v sodobni družbi. In nasprotno, le politologija, ki ne zapada v pretirano abstraktnost in ki v končni konsekvenci svoj znanstveni interes usmerja k realno obstoječemu, k sproščanju in uveljavljanju naprednega, je politologija, kakršna ustreza našim družbenim potrebam. Udeležba mnogih vidnih predstavnikov političnega življenja in nekaterih diplomantov VSPV je pripomogla k temu, da je simpozij v marsičem osvetlil razmerje med politično prakso in politologijo. Obenem pa je taka udeležba potrdila hotenje VSPV imeti čim tesnejše stike z

našo družbenopolitično stvarnostjo.

Simpozij lahko ne glede na heterogenost obravnavanih vprašanj in različno kvalitetno raven posameznih prispevkov v splošnem označimo kot uspeh in prispevek VSPV k našim raziskovalnim prizadevanjem na področju družbenih ved in posebej k razvoju politične znanosti pri nas. Tudi v pedagoškem smislu (udeležba študentov VSPV) ne gre prezreti njegovega pomena. Želimo lahko le, da bo VSPV tudi v prihodnje prirejala podobna znanstveno-strokovna srečanja, pri čemer bi bilo morda želeti, da bi bila problematika nekoliko bolj omejena in kriteriji pri sprejemanju prispevkov strožji. Predvsem pa upamo, da bo celotno gradivo simpozija v najkrajšem času dostopno širši javnosti.

ERNEST PETRIČ

WALTER VICTOR

»Življenje in delo Karla Marxa in Friedricha Engelsa«

V zadnjih dneh preteklega leta je Mladinska knjiga izdala drobno knjižico (123 strani), ki jo je napisal Walther Victor o življenju in delu Karla Marxa in Friedricha Engelsa. Namenjena je mladini, prav pa bo prišla tudi starejšim, ki bi se radi seznanili z najvažnejšimi podatki o življenju in delu ter

z osnovami nauka dveh utemeljitev znanstvenega socializma. Znane so mu tudi biografije o kklasikih marksizma. Zdaj se, da se je avtor pri orisu zgodnejšega obdobja delovanja klasikov močno naslanjal na doslej najpopolnejšo Cornujevo biografijo, ki je izšla tudi v srbohrvaškem prevodu.

Zaradi strokovne razgledanosti se je avtorju posrečilo s prijetnim branjem seznaniti bralce z družbenopolitičnimi okviri, položajem delavcev, predvsem otrok, in miselnimi tokovi tedanjega časa. V tem okviru pa razgrinja Marxovo in Engelsovo dejavnost, ki sta znanstveno prizadevanje združila z družbenopolitično aktivnostjo delavskega razreda in nakazala realna pota za razreševanje družbenih protislovij, ki jih je prinesel zgodovinski razvoj. Tako je delavski razred mogel odselej svojo politiko graditi na znanstvenih temeljih. In le politika delavskega razreda, ki je temeljila na znanstvenih temeljih, je v naslednjem stoletju ustvarila pogoje za odpravo razredne družbe ter nakazala

načine za uresničenje humanih medčloveških odnosov.

V prikazovanju Marxove in Engelsove znanstvene in politične dejavnosti je avtor vpletel drobce iz osebnega življenja klasikov. Ti drobci tekst poživijo in bralcu utrjujejo misel, ki jo je Marx zapisal v Kapitalu, da do znanosti ni mogoče priti po zložni poti, in samo tisti lahko upajo, da bodo dosegli njene jasne vrhove, ki se ne ogibajo truda, ko morajo plezati po njenih strmih stezah. Knjiga tudi priča o neomajnem medsebojnem prijateljstvu, ki sta ga gojila klasika in o Engelsovi vsestranski pomoči Marxu, ki brez njegove pomoči ne bi ustvaril tega, kar je prispeval v zakladnico človeške misli.

L. Č.

Zbornik »Prilozi za istoriju socijalizma« 1, Beograd 1964

Inštitut za proučevanje delavskega gibanja v Beogradu je izdal prvo številko občasnega glasila »Prilozi za istoriju socijalizma«, ki obsega 483 strani.

Na prvih straneh (11—65) je dr. Marjan Britovšek objavil razpravo Marx in Engels v revoluciji leta 1848—1849 in njuna taktična stališča. Avtor ugotavlja, da so doslej mnogi avtorji obravnavali to problematiko, a so jo pogosto razlagali s svojega idejno-političnega aspekta. Nekateri so klasikoma

marksizma pripisovali oportunistični in pragmatistični značaj. Ob tem pa so, poudarja Britovšek, zanemarili zgodovinski kriterij, ki je bistvenega pomena za razumevanje Marxovih in Engelsovih stališč.

Marx in Engels sta vse življenje aktivno sodelovala v političnem življenju. Njuna praktična dejavnost je bila pogojena in tesno povezana z njunimi teoretičnimi stališči, ki so temeljila na posplošitvi zgodovinskega razvoja. Svoja teoretična

izhodišča sta razvijala in bogatila z razčlenjevanjem konkretnega družbenega razvoja, ki jima je bil ob upoštevanju historične geneze izhodišče za anticipacijo prihodnosti. Leta 1848 sta klasika marksizma, kakor ugotavlja Britovšek, podpirala najprogresivnejše težnje tedanjega časa. Menila sta, da morajo komunisti podpirati buržoazijo v boju proti fevdalizmu, ker sta bila prepričana, da je v tedanjih okoliščinah buržoazna revolucija pogoj proletarske revolucije. V skladu s tem sta zavzemala svoja stališča do konkretnih zgodovinskih dogodkov. Britovšek je v razpravi sistematično prikazal zgodovinska dogajanja in podrobno razčlenil taktična stališča klasikov.

Dr. Sergije Dimitrijevič je objavil razpravo »Balkanski socialisti in prva svetovna vojna« (str. 68—76). To je poročilo, ki ga je avtor prebral na XI. mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu 1960. leta. Pišec ugotavlja, da so socialisti balkanskih dežel (oz. socialistične levece v Bolgariji in Grčiji) ostali zvesti protivojnim sklepom mednarodnih socialističnih kongresov iz l. 1907 in 1912. Ob tem je podrobneje očrtal stališča Srbske socialdemokratske stranke, manj prostora pa je posvetil drugim balkanskim delavskim strankam. Avtor pravilno ugotavlja, da do slednega protivojnega stališča socialističnih strank ne moremo omejiti le na njihov odnos do vojne, ampak moramo ob tem upoštevati tudi njihovo razumevanje boljševiške strategije, ki je nalagala socialističnim strankam, da imperialistično vojno spremene v državljansko vojno. Ta vidik pa še terja historično

analizo. To potrjuje tudi sestavek Momčila Zečevića »Jugoslovenska socialna demokracija v odnosu do II. in III. internacionale« na straneh iste revije (str. 387—418). Zečević popravljaja in dopolnjuje nekatera stališča, ki jih je razvil Vlado Strugar v knjigi »Jugoslovenske socialdemokratske stranke 1914—1918«, izšli 1963. leta.

V razpravi »Nekateri osnovni problemi razvoja sindikalnega gibanja v prvih letih sovjetske oblasti (1917—1921)« razglablja Putnik Dajić o sindikalnem gibanju v najbolj viharjih letih sovjetske družbe. V razvoju sindikalnega gibanja v teh letih je najpomembnejša »razprava o sindikatih« (1920—1921), ki je posredno zadevala načela razvoja socialistične družbe. O vlogi, položaju in nalogah sindikatov so se v »razpravi o sindikatih« v sovjetski partiji pojavila različna stališča, ki so se oblikovala v tri temeljne koncepte — koncept pristašev Trocki — Buharin, »delavske opozicije« in koncept Leninovih pristašev. Po ostrini in zelo široki razpravi, ki je zajela najširši krog sovjetske javnosti, je zmagal zadnji koncept. »Razprava o sindikatih« je še danes aktualna.

Vladan Pantić povzema v prispevku »Ob razpravi o značaju novembrske revolucije v Nemčiji leta 1918—1919« (str. 137—194) značilnosti novembrske revolucije, kakor jih navajajo vzhodnonemški in sovjetski zgodovinarji, ki so jo različno presojali. Eni so ji pripisovali socialistični, drugi buržokratični značaj. Ob proslavi 40-letnice revolucije je prevladalo stališče, da je bila novembrska revolucija buržoazno demokra-

tična; tako so jo definirali v tezah CK SED. Pantić ob analizi Leninovih metodoloških načel ugotavlja pomanjkljivosti v metodoloških prijemih piscev in nakazuje svoje rešitve, ki so v osnovnih izhodiščih sprejemljive.

V razpravi »Prvi kongres komunistične internacionale in Komunistična partija Nemčije« (str. 197—222) obravnava Vera Mujbegović doslej malo obdelano zgodovino nastanka kominterne. Razprava, ki jo je objavila v reviji, je del obsežnejšega teksta, ki bo pomemben prispevek k zgodovini komunističnega gibanja. Boljševiki so po polomu II. internacionale že med vojno poudarjali, da je treba ustanoviti novo internacionalo. Po zmagi Oktobra in revolucionarnem vrenju so menili, da je ustanovitev nove internacionale zahteva časa. Avtorica v razpravi osvetljuje odnos Komunistične partije Nemčije do ustanovitve kominterne. Vodstvo KPN, predvsem Roza Luxemburg in njeni najbližji sodelavci, so trdili, da bi bila ustanovitev kominterne pre nagljena. Toda za odklonilno stališče vodstva nemških komunistov do ustanovitve III. internacionale ne more biti edini vzrok le to mnenje. Avtorica ugotavlja, da lahko vzroke za odklonilno stališče vodstva nemških komunistov iščemo ne le v objektivnih, ampak tudi v subjektivnih dejstvih.

Dr. Radoslav Ratković razpravlja v sestavku »Avstromarksisti o pojmu demokracije in diktature« (str. 223—235) o avstromarksističnem pojmovanju demokracije in diktature, o čemer se Otto Bauer, Karl Renner in Max Adler med obe-

ma vojnoma veliko razpravljali. Pisec navaja njihove misli in poudarja razlike v njihovih pojmovanjih.

Ahmed Nazečić razpravlja (»Delo jugoslovanskih odborov za pomoč gladujočim v Rusiji«, str. 235—276) o doslej malo raziskani dejavnosti najprogresivnejše jugoslovanske javnosti leta 1921—1922 pri zbiranju pomoči gladujočim v Sovjetski Rusiji. Razprava temelji pretežno na časopisnih virih in zajema dejavnost odborov za pomoč gladujočim v nekaterih večjih krajih, predvsem v Beogradu in Zagrebu. Jugoslovanska vlada akciji uradno ni nasprotovala, dejansko pa jo je na različne načine ovirala. To se je pokazalo tudi pri rezultatih te humanitarne akcije.

Med dokumenti in spomini je redakcija ob 85. obletnici rojstva Filipa Filipovića objavila pisma dveh pomembnih osebnosti našega delavskega gibanja, Dimitrija Tucovića in Filipa Filipovića, ter spomine udeleženca španske državljanske vojne Stevana Belića. Sestavek Stevana Belića »Formiranje bataljona Djaković v Španiji«, str. 307—354) temelji na avtorjevih dokumentih, ki so v naših arhivih. Pisec nas seznanja z bojem tistih naših ljudi v španski državljanski vojni, ki so bili v bataljonu »Djaković«. Avtorjev sestavek, ki ga lahko kljub nekaterim uporabljenim virom uvrščamo med kvalitetnejšo memoarsko literaturo, nas ob konkretnih pojavih opozarja tudi na notranje družbene in politične odnose v španski republiki.

Med ocenami razpravlja Pero Damjanović (str. 337—364) o izdajanju virov za zgodovino

delavskega gibanja in socializma. Avtor upravičeno poudarja velik pomen, ki ga ima izdajanje virov za razvoj znanstvenoraziskovalnega dela, kakor tudi njihov kulturni pomen. Ob tem ugotavlja, da so izdajatelji marsikdaj ne le zanemarili sodobne znanstvenometodološke kriterije, ampak so vire izdali tudi površno, celo z neustreznimi pojasnili itd. Prav bi bilo, če bi avtorjeve kritične pripombe bile spodbuda za izdajatelje. Pripomnimo naj le, da bo tudi na tem področju potrebno več načrtnega dela in sodelovanja med izdajatelji. Marsikdaj ponatiskujemo iste vire v različnih izdajah, kar nikomur ne koristi. Izdajamo izbrano arhivsko gradivo, a pri tem nič ne pomislimo, komu je to gradivo namenjeno. Raziskovalec se z njim ne more zadovoljiti.

Dušan Plenča navaja v zanimivem sestavku (»Mednarodna znanstvena afirmacija zgodovine odporiškega gibanja«, str. 366—385) ocene odporiškega gibanja, kakor so jih formulirali nekateri buržoazni in marksistični pisci. V ocenah so prikazani tako družbenopolitični interesi kakor tudi organiziranost in pomen odporiškega gibanja posameznih narodov, katerim pripadajo posamezni ocenjevalci. Kljub tem in drugim pomanjkljivostim pa se, kakor ugotavlja pisec, čedalje bolj uveljavljajo znanstveni kriteriji.

Ta del revije končuje, poleg omenjenega sestavka M. Zečevića, sestavek Vujice Kovačeva (»Nekatere izdaje zgodovinskega gradiva za zgodovino madžarskega delavskega gibanja«, str. 420—443), ki ocenjuje izdaje virov madžarske socialistične

revolucije 1919. leta, ki so mu bili dostopni.

Med poročili in informacijami je objavljeno nekaj zanimivih podatkov. Inštitut za proučevanje delavskega gibanja je sklenil, da bo v desetih letih izdal zbrana dela Marxa in Engelsa. S tem bo izpolnjena vrzel v naši založniški dejavnosti in pretrgana tradicija priložnostnega izdajanja del klasikov znanstvenega socializma. Vsako peto leto bodo ob Marxovih obletnicah redna znanstvena zborovanja, ki bodo obravnavala vprašanja marksistične teorije in prakse. Organizacijo zborovanj sta prevzela inštitut za proučevanje delavskega gibanja in inštitut za družbene vede v Beogradu. Na zadnjih straneh revije so objavljene uvodne misli Milke Minić, direktorja inštituta za zgodovino delavskega gibanja (»O pomenu proučevanja Marxove misli«) in poročilj Pera Damjanovića (»O dosedanem prevajanju del Marxa in Engelsa pri nas«) ter Predraga Vranickega (»Dosedanje študije marksizma pri nas«), ki sta ju pisca imela na slovesni seji ob 80. obletnici smrti Karla Marxa. Revija se končuje z informacijami o inštitutu za zgodovino partije pri CK Poljske združene delavske partije in o mednarodnem inštitutu za socialno zgodovino v Amsterdamu ter arhivu za delavsko gibanje v Stockholmu.

Teksti, objavljeni v reviji, zajemajo široko problematiko, ki jo uredniški odbor (Pero Damjanović, glavni in odgovorni urednik, dr. Marijan Britovšek, Orde Ivanovski, Vera Mujbegović, Vladan Pantić, dr. Branko Pribičević, dr. Radoslav Ratković) želi v prihodnje še

razširiti, kakor beremo v uvodni besedi. Ne samo pozitivna, ampak nujna za nadaljnji razvoj jugoslovanske historiografije je težnja redakcije, da bi revija posvetila več pozornosti metodološkim vprašanjem. Razmišljanja o tem nam bodo pokazala tudi vrzeli v proučeva-

nju zgodovine delavskega gibanja. Nakazala bodo pot k sistematičnejšemu raziskovanju, in pa pot h kompleksnejšemu raziskovanju naše novejšje preteklosti. Koristno bi bilo upoštevati tudi težnje in hotenja v sodobni marksistični historiografiji.

L. ČARNI

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- SESIĆ Bogdan: Dijalektički materijalizam. Beograd, Naučna knjiga 1962. 424 str. — III/2061
- DEBENJAK Božidar: Socializem in neke dimenzije alienacije v nauku Karla Marxa. — Problemi 1964, št. 23, str. 1025—1029
- FILIPOVIĆ Vladimir: Socijalizam i personalizam. — Praxis 1965, br. 1, str. 15—23
- KORAĆ Veljko: Socijalizam i personalizam. — Praxis 1965, br. 1, str. 48—58
- KRESIĆ Andrija: Socijalizam kao pitanje istorije. — Praxis 1965, br. 1, str. 23—33
- MALLET Serge: Nova radnička klasa i socijalizam. — Praxis 1965, br. 1, str. 35—47

II. FILOZOFIJA

- HEGEL Georg Wilhelm Friedrich: Osnovne crte filozofije prava s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovom priručnom primjerku filozofije prava. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1964. 434 str. — 4454, P
- OSNOVI marksističke filozofije. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd, Rad 1964. 477 str. — 10982
- STEGMÜLLER Wolfgang: Glavne struje savremene filozofije. Istorijsko kritički uvod. Uvodna studija Veljko Korać. Preveo Vlastimir Daković. Beograd, Nolit 1962. 374 str. — II/8779

IDEJNO jedinstvo i borba mišljenja. Diskusija tribine »Logos« filozofskog fakulteta u Beogradu. Učestvovali: Veljko Korać, Svetozar Stojanović, Andrije Krešić i dr. — Gledišta 1964, br. 8-9, str. 1119 do 1149

MARINKOVIĆ Josip: Prilog metodici nastave filozofije. — Filozofija 1964, br. 2, str. 97—110

MIKECIN Vjekoslav: Smjernice suvremene talijanske filozofije. Filozofija 1964, br. 2, str. 73—96, br. 3, str. 47—82

STOJKOVIĆ Andrija: Nove tendencije i rezultati u razvoju filozofije i društvenih nauka u SSSR-u. Filozofija 1964, br. 1, str. 3—38

III. SOCIOLOGIJA

- FIAMENGO Ante: Osnovi opće sociologije. Treće dopunjeno i prerađeno izdanje. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1964. 471 str. — 4556, P
- KAKO prilagoditi rad čovjeku. Prevela Ivka Taboršak. Zagreb, Panorama 1964. 192 str. — 9806-9
- RADZIĆ Enver: Društvo i kultura. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1962. — 9722
- SUPEK Rudi: Omladina na putu bratstva. Psiho-sociologija radne akcije. Beograd, Mladost 1965. 347 str. — 9922
- JEROVSEK Janez: Zakaj kadri z visokošolsko izobrazbo ne želijo postati direktorji? Kadrovska politika 1964, št. 9, str. 134—139
- JEROVSEK Janez: Neformalni elementi v strukturi odločanja na nivoju občine. (Iz razprave »Mehanizem

kadrovanja direktorskega kadra.)
— Sodobnost 1964, št. 12, str. 1183
do 1194

LEANDROV Igor: Sredstva masovnog
komuniciranja i javno mnenje u
našoj zemlji. Referat na simpoziju
»Informacija i samoupravljanje«.
— Socijalizam 1964, br. 11,
str. 1576—1587

MUNISIĆ Zdravko: Smisao tehnokra-
tije. — Filozofija 1964, br. 3, str.
85—101

NIKOLIĆ Miloš: Samoupravljanje i na-
učna misao. — Socijalizam 1964,
br. 11-12, str. 1534—1555

IV. PSIHOLOGIJA

BUJAS Zoran: Osnove psihofiziologije
rada. (Uvod u industrijsku psiholo-
giju.) Suradnik Boris Petz. II.
izdanje. Zagreb, Jugoslavenska aka-
demija 1964. 427 str. — II/9878

GARRET E. Henry: Statistika v psiho-
logiji in pedagogiki. Prevedel
Zdravko Neuman. Ljubljana, Zavod
za produktivnost dela 1964. 668 str.
IV/1775-1, 2, 3

V. ZNANOST, KULTURA, PROSVETA

O AKTUALNIH problemih univerze.
Teze za razpravo pred univerzitet-
no konferenco. — Tribuna 16., 23.
XII. 1964, št. 29, 30.

PASALIĆ Esad: Gimnazija i univerzi-
tet. — Pregled 1964, br. 9, str. 189
do 199

PRIHODNI razvoj visokega šolstva.
(Posvetovanje Društva visokošol-
skih profesorjev in znanstvenik-
ov.) Referat Boga Granenauerja
in Dušana Hadžija. — Naši raz-
gledi, 26. XII. 1964

SAKSIDA Stane: Prva polovica leta
1964. — Problemi 1964, št. 22, 23,
str. 1029—1049.

SAMOUPRAVLJANJE na univerzitetu.
U diskusiji učestvovali: Andrija
Stojković, Borislav Blagojević, Ra-
domir Lukić i dr. — Gledišta
1964, br. 11, str. 1467—1490

SOCIJALISTIČKI savez Slovenije o
školstvu: referat Vide Tomšič i
Mime Zupančič. — Kulturni život
1964, br. 12, str. 1324—1340 i 1364

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbeno politični sistem SFRJ:
ČUKOVIĆ Milan: Princip zakonitosti
u Jugoslaviji. Beograd, Narodna
milicija 1959. 362 str. — 443, P

IZVEŠTAJ o radu Centralnog komiteta
i Centralne revizijske komisije
SKJ od sedmog do osmog kongre-
sa SKJ. Beograd, Komunist 1964.
212 str. — 4337, P

OSMI kongres Zveze komunistov Ju-
goslavije. Ljubljana, Komunist
1964. 265 str. — 492-4

HADŽI Vasilev Mito: Neposredna de-
mokratija i Savez komunista. —
Socijalizam 1964, br. 11-12, str.
1445—1501

MARINKO Miha: Razvoj je odvisen od
nadaljnega sprošćenja sil. Iz po-
svetovanja občinskih in okrajnih
sekretarjev. — Delo 26. XII. 1964

STAMENKOVIĆ Dragi: Neka ideolo-
ško-politička i organizaciona pita-
nja u Savezu komunista. — Gledi-
šta 1964, br. 11, str. 1435—1467

3. Politični sistemi in politične or-
ganizacije:

ALTMAN Gavro: Političko grupisanje
u SAD. Zagreb, Naprijed 1964. 122
str. — 10978

STAJNER Egon: Učešće radnika u
upravljanju privredom u Madžar-
skoj. Beograd, Institut za medju-
narodnu politiku i privredu 1965.
279 str. — 10340

PAVLOVIĆ O.: Živa polemika o
upravljanju preduzećima u SSSR
Privredni pregled 5. I. 1965

4. Delavska in progresivna
gibanja:

KINESKI dogmatizam i aktualni pro-
blemi u međunarodnom radničkom
pokretu 3. Beograd, Institut za iz-
učavanje radn. pokreta 1964. 338
str. — 3418, P

MEĐUNARODNI radnički pokret. Go-
dišnji pregled 1965. Beograd, Inst.

- za izučavanje radn. pokreta 1964. 474 str. — IV/1402
- OSMI kongres komunistične partije Italije. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1957. 137 str. — II/9739
- ZEMLJE u razvoju. Godišnji pregled 1965. — Međunarodni radnički pokret. Beograd, Institut za izučavanje radn. pokreta 1964. 145 str. — IV/1402
- DRUGI kongres Panafričke sindikalne federacije. — Dokumentacija 1964, br. 5, str. 29—79
- JEDINSTVENA borba za socijalizam. Dileme italijanske levice. — Ekonomska politika 1964, br. 663—666
- REZOLUCIJA CK KP Čehoslovačke o aktualnim problemima ideološkog rada partije. — Dokumentacija 1964, br. 1, str. 110—130
5. Mednarodni odnosi:
- DJERDJA Josip: Novi raspored za 1965. Novi kineski front. — Vjesnik, 1. I. 1965
- JUGOSLAVIJA na drugoj konferenciji neangažovanih zemalja. — Jugoslovenski pregled 1964, br. 10, str. 385—404
- VI. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO**
- DRUTTER Tina i Izak: Ekonomika. Zagreb, Naprijed 1964. 476 str. — 10983
- SINDJIĆ Miloš: Formiranje ekonomske zajednice. Primarna društveno-ekonomska ćelija. Beograd, Visoka škola pol. nauka 1965. 60 str. — 10148-3/1
- STANOVNIK Janez: Uporedni privredni sistemi. Beograd, Visoka škola političkih nauka 1962. 246 str. — 10540
- STATISTIKA spoljne trgovine SFRJ za 1965 godinu. Beograd, Savezni zavod za statistiku 1964. 547 str. — II/419, P
- BAJT Aleksander: Reinvesticijski količnik v definiciji investicijskega kriterija. — Ekonomska revija 1964, št. 4, str. 338—372
- BESTER Mara: K sprejetim pokazovalcem za delitev čistega dohodka. — Ekonomska revija 1964, št. 4, str. 373—398
- ČERNE Franc: Teorija planiranja gospodarskih sprememb, aplicirana na podjetniško kolektivni sistem. — Ekonomska revija 1964, št. 1-4, str. 323—338
- KORAC Miladin: Zakon vrijednosti u obliku dohodne cijene. — Vjesnik 8. I. 1965
- KRAIGHER Boris: Večja osebna potrošnja — pogoj razvoja. Iz razprave na VIII. kongresu ZKJ. — Delo 17. XII. 1964
- KRAIGHER Sergej: Uz rezoluciju o smernicama za izradu društvenog plana za period 1964—1970. — Socijalizam 1964, br. 11-12, str. 1502 do 1520
- MINČEV Nikola: Smernice osmega kongresa in plan za leto 1965. Odgovori na vprašanja redakcije »Komunist«. — Komunist 1. I. 1965
- SIROTKOVIĆ Jakov: Položaj privrednih organizacija i planiranje. — Vjesnik 9. I. 1965
- TODOROVIĆ Mijalko: O nekim pitanjima našeg privrednog sistema. — Socijalizam 1964, br. 11-12, str. 1387—1444
- VUKMANOVIĆ Svetozar: Integraciona kretanja u privredi i društveno-ekonomski odnosi. — Privredni pregled 1. I. 1965
- VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA
OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE**
- NOVAK Božidar: Suvremeno novinarstvo. (Zagreb), Stvarnost (1964). 447 str. — Ilustr. — II/432, P
- KODEKS našega novinarstva. — Delo 1. I. 1965, Borba, Vjesnik, Politika 30. XII. 1964
- IX. RELIGIJA IN VERSKE
ORGANIZACIJE**
- DONINI Ambrogio: Pregled povijesti religije. Od prvih oblik kulta do početka kršćanstva. S talijanskog prevela Daria Puharić. Zagreb, Naprijed 1964. 288 str. — II/9849

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

STRUGAR Vlado: Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski institut 1962. 474 str. — 9842

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

ENTFREMUNG und Humanität. Marx und seine klerikalen Kritiker. Berlin, Dietz Verl. 1964. 278 str. — 10969

HESSIN H. B.: Voprosi teorii tovara i stoimosti v »Kapitale« K. Marksa. Kommentarii v pomošč izučajuščim »Kapital«. Moskva, Moskovski universitet 1964. 172 str. — 10860

KOLBANOVSKIJ V. N.: Dialektičeskij materializm i sovremennoe estestvoznanie. Moskva, Moskov. univ. 1964. 406 str. — 10960

LEFEBVRE H.: Marx. Sa vie, son oeuvre avec son exposé de sa philosophie. Paris, Ed. P. U. F. 1964. 132 str. — 10925

MARX Karl: Frühe Schriften 1. Band. Stuttgart, Cotta-Verlag (1962). — 4472, P

MARX Karl: Politische Schriften 1. und 2. Band. Stuttgart, Cotta-Verlag 1960. — 4471, P

SEBAG L.: Marxisme et structuralisme. Paris, Ed. Payot 1964. 231 str. — II/9777

TROFIMOV P. S.: Estetika marksizma-leninizma. Očerki istorii i teorii, Moskva, Sov. hudožnik 1964. 296 str. — II/9789

II. FILOZOFIJA

KIERKEGAARD S.: Gesammelte Werke. Erbauliche Reden in Verschiedenen Geist. Düsseldorf, E. Diederichs Verl. 1847. 378 str. — II/4017-18

OVSIANNIKOV M. F.: Istorija estetiki v pjati tomah. Tom II. Pamjati mirovoj estetičeskoj mysli. Estetičeskie učeniya XVII—XVIII

vekov. Moskva, Iskusstvo 1964. 836 str. — II/8963-2

SOVREMENNAJA filosofija i sociologija v stranah Zpadnoj Evropy i Ameriki. (Istoriko-filosofske očerki.) Moskva, Nauka 1964. 475 str. 4381, P

III. SOCIOLOGIJA

BOTTOMORE T. B.: Elites and Society. London, C. A. Watts. 1964. 154 str. — 10930

BURGESS E. W.: Contribution to Urban Sociology. Chicago, The Univ. of Chicago Press 1964. 673 str. — III/2341

CROSIER M.: Le phénomène bureaucratique. Essai sur les tendence bureaucratique des systèmes d'organisation modernes et sur leurs relations en France avec le système social et culturel. Paris, du Seuil 1965. 413 str. — 10901

DURAND J.: Le cinéma et son public. Paris, Sirey 1958. 234 str. — II/6687-2

DUVERGER M.: Introduction à la sociologie politique. Paris, Les Cours de Droit 1964. 365 str. — III/2330

FORDE C. D.: Habitat, Economy and Society. A Geographical Introduction to Ethnology. London, Methuen 1965. 500 str. — II/9836

HOROWITZ Irving Louis: The New Sociology. Essays in social Science and social Theory in Honor of C. Wright Mills. New York, Oxford Univ. Press 1964. XV + 512 str. — 4391, P

K PROBLEMOM razvoja marxističeske sociologije. Studijnyj material na pomoc lektarom. zv. 78. Bratislava, vyj tom. Sozdanie bol'shevistskoj 10945-78

KLOFAR J.: Empirische Soziologie. Kurzer Abriss der modernen bürgerlichen Soziologie. Berlin, Deut. Verl. der Wissenschaft 1964. 220 str. — 10915

LIPSET Seymour Martin: Soziologie der Demokratie. Soziologische Texte 12. (Neuwied a. R.) H. Luchterhand Verlag 1962. 388 str. — 4436, P

- MALLET S.: La nouvelle classe ouvrière. Paris, du Seuil 1965. 270 str. — 10946
- McKINLEY D. G.: Social Class and Family Life. New York, The Free Press of Glencoe 1964. 306 str. — II/9851
- MEYNAUD J.: La Technocratie. Mythe ou réalité. Paris, Payot 1964. 297 str. — II/9278
- MONTUCLAW M.: La dynamique des comités d'entreprise. Explication sociologique de quelques effets de l'institution des comités d'entreprise sur les relations industrielles. Paris, C. N. R. S. 1965. 551 str. — II/9809
- spectives. London, Methuen 1962. 288 str. — 10967
- NAVILLE P.: Vers l'automatisme social. Problèmes du travail et de l'automatisme. Paris, Gamillard 1965. 262 str. — 10944
- ROBERTS B. C.: Industrial Relations. Contemporary Problems and Perspectives. London, Methuen 1962. 288 str. — 10967
- RUITENBEEK H. M.: Psychoanalysis and Contemporary American Culture. New York, Dell Publ. Co. 1964. 436 str. — 10951
- SIMPSON R. L.: Social Organisation and Behavior. A Reader in General Sociology. New York, J. Wiley 1964. 457 str. — III/2539
- WEBER M.: Basic Concepts in Sociology. New York, Philosophical Library 1962. 123 str. — 10957
- IV. PSIHOLOGIJA
- POLITISCHE Psychologie als Aufgabe unserer Zeit. Politische Psychologie Band 1. Frankfurt, Europa Verlagsanstalt 1963. 108 str. — III/3228-1
- V. ZNANOST, PROSVETA, KULTURA
- DURKHEIM E.: L'éducation morale. Paris, P. U. F. 1965. 242 str. — II/9780
- McINTOSH P. C.: Sport in Society. London, C. A. Eatts 1965. 208 str. 10936
- POLETAJEV I. A.: Kybernetik. Kurze Einführung in eine neue Wissenschaft. Berlin, Dietz Verlag 1964. 384 str. — II/9788
- SARTRE J. P.: Les Mots. Paris, Gallimard 1964. 213 str. — 10924
- VI. POLITICNE VEDE
1. Splošna dela:
- ARON R.: La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles, Paris, Gallimard. — I/2184-47
- BANERJEE D. N.: Our Fundamental Right. Their Nature and Extent. (As Judicially Determined). Calcutta, The World Press Private LTD 1960. X + 485 str. — 4574, P
- BETTELHEIM Charles: Nezavisitajna Indija. Prevod s francuskoga pod obšcej redakcijej P. A. Uljanskogo, predisklozije G. G. Kotovskogo. Moskva, Progress 1964. 391 str. — II/429, P
- DUVERGER M.: Introduction à la politique. Coll. Idées No. 44. Paris, Gallimard. 582 str. — 1/2184-44
- KENNEDY John F.: Report of the President's Commission on the Assassination of John F. Kennedy. Washington, United States 1964. XXIV + 888 str. Ilustr. — 4552, P
- McDONALD Lee Cameron: Western Political Theory. The Modern Age. New York, Harcourt, Beace + World, Inc. 1962. XV + 557 str. — 4553, P
- MEYNAUD Jean: La Presion des Groupes internationaux esquisse d'un cadre d'analyse. (Paris), Centre d'étude des relations internationales 1960. IV + 86 str. — II/424, P
- POLSBY N. W. Politics and Social Life. An Introduction to Political Behavior. Boston, M. Mifflin 1965. 879 str. — III/2326
- TRUMAN D. B.: The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. New York, A. Knopj 1962. 455 str. — II/9840
- ZADOROŽNYJ G. P. Mirnoe sosučestvovanie i meždunarodnoe pravo. Moskva. Mežd. otnošenija 1964. 488 str. — 4449, P

3. Politični sistemi in politične organizacije:
- ADAM Thomas R.: *Element of Government. An Introduction to Political Science.* New York, Random House 1960. X + 468 str. — Ilustr. — 4350, P
- DUVERGER M.: *La cinquième République.* Paris, P. U. F. 1963. 256 str. — 10922
- KIRBY E. Stuart: *Contemporary China. Economic and Social Studies N. 4. Documents- Statistics- Chronology-Bibliography. Indexes.* Hong Kong, Univ. Press 1961. — 4370, P
- LIERDE V. J.: *La pensée politique de Patrice Lumumba.* Paris, Presence Africaine 1963. 406 str. — 10955
- MAYER D.: *Étapes Yougoslaves: Pro De Minuit 1962.* 250 str. — 10934 ducteur, Citoyen, Homme. Paris,
- SEJNMAN M. M.: *Sovremennyj klerikalizm.* Moskva, Nauka 1964. 235 str. — 10904
4. Delavska in progresivna gibanja:
- DOKUMENTY Pervogo Internacionala. Generalni sovet Pervogo Internacionala. 1864—1866. Londonskaja Konferencija 1965 goda. Protokoly. Moskva, Gos. izd. pol. literatury 1961. — 4369, P
- GRUNDRISS der Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung. Berlin, Dietz Verlag 1963. 304 str. — 10968
- ISTORIJA Komunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza v šest tomah. Pervyj tom. Sozdanie bol ševistskoj partii 1885—1903 gg. Moskva, Iz. pol. lit. 1964. — 4387, P
- PESČANSKIJ Valentin V.: *Sovremennoe rabočee dviženie v Anglii.* Moskva, Izd. soc.-ekon. literatury 1963. 384 str. — 4450, P
- Die REVOLUTIONÄRE Arbeiterbewegung im Kampf um den Frieden 1848—1964. Dokumente. Berlin, Dietz Verlag 1964. 270 str. — 4451, P
5. Mednarodni odnosi:
- AJRAPETJAN M. E., SUHODEEV V. V.: *Novyj tip meždunarodnyh ot-*
- nošenij.* Moskva, »Mysl'« 1964. 280 str. — 4448, P
- GANOVSKIJ S.: *Obščestvenno-ekonomičeskaja formacija i mirovoe soušestvovanie.* Moskva, Progress 1964. 516 str. — 10906
- ISTORIJA meždunarodnyh otnošenij u vnešnej politiki SSSR. T. 3. — 1945—1963 gg. Moskva, Meždunar. otnošenija 1964. — 4438, P
- KLEIN D.: *EWG — Integration der Monopole. Sozialistische Bildungshefte zum Studium des Programms der SED.* Berlin, Dietz Verlag 1964. 192 str. — 10409
- PERLO V.: *Militarism and Industry.* New York, International Publishers 1963. 208 str. — 10958

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- ECHAVARRIA J. M.: *Social Aspects of Economic Development in Latin America.* Vol. II. Paris, Unesco 1963. 272 str. — II/9851-2
- The ECONOMIC Effects of Disarmament. London, The Economist Intelligence Unit. 1963. 224 str. — II/9792
- ENERGETIKA mira i perspektivy ee razvitija. Doklady 6. Mirovoj energetičeskoj konferencii v g. Melburne v 1962 g. Moskva, Energija 1964. 256 str. — II/425, P
- HANSEN Alvin H.: *Monetary Theory and Fiscal Policy.* New York, McGraw-Hill Book, Comp. Inc. (1949). X + 237 str. — 4442, P
- HARROV R.: *International Trade Theory in a Developing World.* Proceedings of a Conference hew by the International Economic Association. London, Macmillan 1963. 571 str. — II/9819
- KLEIN L. R.: *An Introduction to Econometrics.* Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc. 1963. 280 str. — II/9866
- MOUNTJOY A. B.: *Industrialization and Under-Developed Countries.* London, Hutchinson Univ. Press 1963. 223 str. — 10975
- RUEFF J.: *L'age de l'inflation.* Paris, Payot 1964. 144 str. — 10947

TEICHROEV Daniel: An Introduction to Management Science. Deterministic Models. New York, J. Wiley (1964). XX + 713 str. — 4361, P

VRIES E. de: Social Aspects of Economic Development in Latin America. Vol. I. Paris, Unesco 1963. 402 str. — II/9831

ZOLOTAREV V. I.: Vnešnjaja trgovlja socialističeskikh stran. Moskva, Vneštorgizdat 1964. 390 str. — 4382, P

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

LIPPMAN Walter: Public Opinion. New York, The Macmillan Comp. 1961. X + 427 str. — 3738, P

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

ROBINSON Richard: An Atheist's Values. Oxford, Univ. Press 1964. 256 str. — 4386, P

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

SOVREMENNYE problemy geografii. Naučnye soobščeniya sovetских geografov po programme 20 Meždunarodnogo geografičeskogo kongresa (London 1964). Moskva, Nauka 1964. 416 str. + priloge, ilustriran. — II/422, P

ZEMAN Z. A. B.: Nazi Propaganda. London, O. U. P. 1964. 226 str. — II/9785

POPRAVEK

V letošnji 1. številki je pri tekstu C. Wright Millsa »Birokratski značaj« pomotoma izpadlo ime prevajalke. Prispevek je prevedla Melanija Slivnik.

Iz vsebine naslednjih števil:

Zdenko Roter:

Politika in religija

Helena Puhar:

Dileme šolstva v ZDA

Dolfe Vojsk:

Delitev dohodka v stacionarnih zdravstvenih zavodih

Renata Mejak:

O pouku sociologije na reformirani gimnaziji

Jože Valentinčič:

Še o političnem šolstvu

Zygmunt Bauman:

Znanost in ideologija v ameriški sociologiji

TUJI AVTORJI:

KAREL KOSIK — je eden najaktivnejših čeških filozofov. Trenutno je načelnik zgodovinskega oddelka na Filozofskem inštitutu Češkoslovaške akademije znanosti v Pragi. Leta 1957 je izdal knjigo z naslovom »*Češka filozofija v obdobju med obema vojnama*«, leta 1963 pa knjigo »*Dialektika konkretnega*«. Nastopa tudi na raznih mednarodnih simpozijih.
